

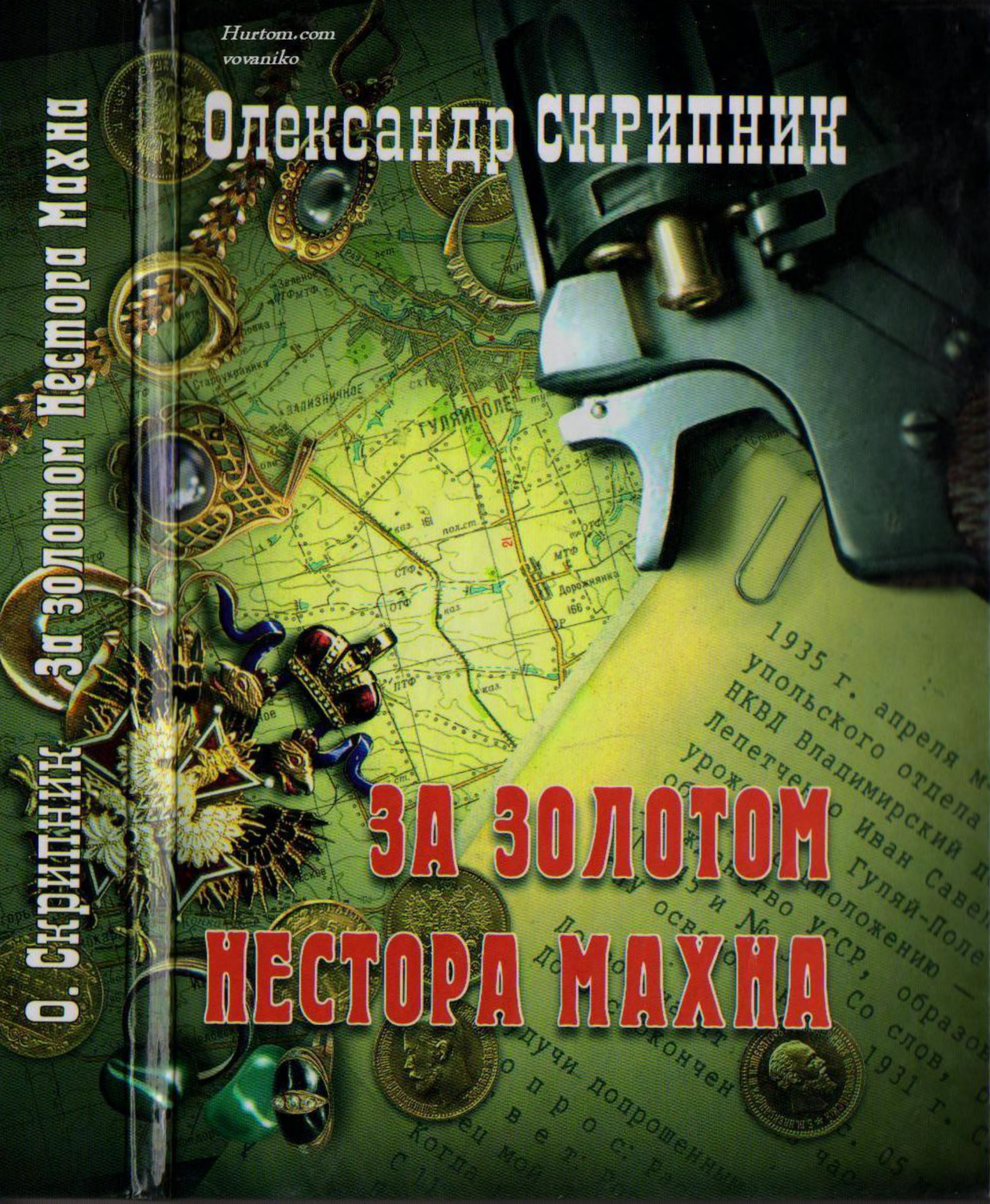
Hurtom.com
vovaniko

Олександр СКРИПНИК

За золотом Нестора Махна

О. СКРИПНИК

ЗА ЗОЛОТОМ
НЕСТОРА МАХНА

Олександр
СКРИПНИК

За золотом Нестора Махна

Київ
«Ярославів Вал»
2011

Видавнича рада:

Віктор Баранов, секретар НСПУ, головний редактор журналу «Київ»; **Михайло Ватуляк**, голова Асоціації видавців і книгорозповсюджувачів Львівщини; **Сергій Грабар**, письменник; **Григорій Гусейнов**, головний редактор журналу «Кур'єр Кривбасу», лауреат Шевченківської премії; **Дмитро Іванов**, головний редактор газети «Гарт» (Чернігів), лауреат Шевченківської премії; **Володимир Загорій**, президент Ліги українських меценатів; **Світлана Короненко**, заступник директора каналу «Культура» Національної радіокомпанії України; **Іван Корсак**, головний редактор газети та радіо «Сім'я і дім» (Луцьк); **Лілія Максименко**, головний редактор видавництва «Ярославів Вал»; **Василь Простопчук**, головний редактор газети «Віче-інформ» (Луцьк); **Михайло Слабошпицький**, директор видавництва «Ярославів Вал».

С 45 Скрипник, Олександр Васильович.

За золотом Нестора Махна / Олександр Скрипник. – 2-ге вид., перероб. і доповн. – К. : Ярославів Вал, 2011. – 312 с. : іл.

ISBN 978-966-2151-88-6

Нити.ком
словами

У пригодницькій повісті «За золотом Нестора Махна», написаній на основі маловідомих архівних матеріалів органів державної безпеки, розповідається про драматичну історію пошуку махновським ад'ютантом Іваном Лепетченком цінностей, схованих на території Гуляйпільського району та в інших місцях.

У другому розділі книги публікуються листи Махна і його бойових товаришів, спогади, свідчення та інші документальні матеріали, які проливають світло на пошуки золота, а також життя і діяльність махновців у еміграції.

Консультант – доктор історичних наук **Волковинський В. М.**

Друкується за виданням: Скрипник О. В.

За золотом Нестора Махна. – Запоріжжя: Дике Поле, 2001. – 268 стор.

ISBN 978-966-2151-88-6

© О. В. Скрипник, 2001
© Ярославів Вал, 2011

Замість передмови

Скіфське золото, скарби Івана Мазепи та Данила Апостола, діжки із золотом Павла Полуботка... Не одне покоління українців мрійливо вчитувалося у перекази, легенди, оповідки і навіть документальні свідчення про нечувані цінності, заховані нашими видатними пращурами у курганах, у підземеллях, під церквами, закопані під віковичними дубами, утоплені в озерах, переправлені на зберігання за кордон. Скільки написано статей, досліджень, книг на цю тему... А скільки перекопано рідної землі у таврійських степах, Криму, в Батурині, Запоріжжі...

Скарби Нестора Махна у цьому переліку стоять окремо. Напевне, пил історії ще не встиг потьмарити їхній блиск. А нові свідчення і віднайдені документи постійно підігривають інтерес до цієї утаємниченої епопеї.

Що сьогодні достеменно відомо про махновську скарбницю? У різні часи вона поповнювалася за рахунок так званих експропріацій: гроші, золото, срібло, коштовності відбиралися у колишніх представників буржуазії та інших заможних верств населення, конфіскувалися в ломбардах і банках. Найбільша здобич дісталася під час захоплення повстанською армією Маріуполя і Катеринослава. Та це не йде в жодне порівняння з тим багатством, яке махновцям пощастило добути під час проведення двох операцій. Спочатку їм вдалося захопити два обози з грошима і цінностями Добровольчої армії Денікіна. Це були кошти, які призначалися для

оплати англо-американським союзникам за постачання зброї, боєприпасів і обмундирування. А згодом після підступної розправи над отаманом Григор'євим здобутком Махна стали 124 кілограма золота у зливках, 238 пудів срібла і майже півтора мільйона рублів золотими монетами царської чеканки, забраними раніше з Одеського державного банку.

Возити за собою таке добро було складно й обтяжливо. У зв'язку з цим Махно і його найближче оточення частину цінностей лишили на зберігання у довірених людей, а решту закопували в землю. Про місцезнаходження цих справжніх скарбів знали одиниці.

Так сталося, що під час втечі за кордон нічого з цього взяти з собою не вдалося. І, по суті, з цього моменту починається заплутана і драматична епопея пошуку махновського золота. Його шукали соратники Махна, які зрозуміли, що всесильний колись батько уже не повернеться і їм нічого боятися, шукали чекісти, яким стало оперативним шляхом достеменно відомо про нечувані скарби, а також місцеві мешканці, розбурхану уяву яких постійно підігрівали різноманітні чутки й оповідки.

А що ж робив сам Нестор Махно, аби повернути собі неміряні багатства? Закордонний період життя і діяльності селянського отамана виявився найменш вивчений і досліджений. Лише доступ автора до маловідомих архівних матеріалів органів державної безпеки дав змогу вперше об'єктивно показати життя махновців у еміграції, розповісти про діяльність чекістів зі збирання інформації й полювання на Махна під час його перебування у Румунії, Польщі, Німеччині і Франції, а також про історію пошуку махновським ад'ютантом за завданням самого батьки захованих цінностей на території нинішньої Запорізької і Дніпропетровської областей.

Під час роботи над книгою і її новою редакцією автором вдалося безпосередньо ознайомитися з матеріалами оперативної розробки Нестора Махна і його близьких соратників у період їхнього перебування в еміграції і після повернення декого на батьківщину, з повідомленнями резидентур радянської зовнішньої розвідки про Махна, його плани і наміри, з архівними справами, в яких детально відображено здійснення масштабних операцій розвідки і контррозвідки з виведення на радянську територію колишніх махновців, яких почали активно використовувати у своїх цілях іно-

земні спецслужби, з протоколами допитів махновців у архівних кримінальних справах, зокрема, Галини Кузьменко – дружини Нестора Махна.

Одним із найважливіших завдань було неупереджено викласти все те, що вдалося дізнатися з архівних справ, не зображуючи учасників тих далеких подій лише темними фарбами, як це робилося раніше, але й не героїзуючи їх. У зв'язку з цим з'явилася ідея доповнити й підкріпити художню канву документами, що надає розповіді більшої достовірності і переконливості. Зіставляючи їх з авторською розповіддю, читачі зможуть самі зробити висновки про ті давні складні, своєрідні, заплутані, драматичні і трагічні події, а історики одержать у розпорядження новий фактичний матеріал для подальших досліджень.

Автор лише свідомо не став торкатися теми співробітництва оточення Махна, особливо дуже наближених до нього людей, з органами ЧК-ГПУ-НКВД. Інакше це була б зовсім інша книга, якщо брати до уваги тогочасну масштабну роботу органів держбезпеки щодо вербування широкого кола осіб з метою боротьби з ворогами радянської влади. Тільки суд Божий може дати відповідь на непрості питання: хто, кому і як тоді служив, на кого доносив, кого зраджував, під страхом смерті це робив чи з якихось інших міркувань, щиро діяв чи лукавив.

Зрештою, зроблено лише один зріз, розглядаючи який можна віднайти багато цікавого матеріалу для подальших розвідок. І хоч епопея пошуку махновських скарбів несе на собі певний відбиток авантюризму й міфічності, сьогодні вже ніхто не заперечуватиме, що це реальні факти, які міцно закарбувалися на шпальтах історії.

Виносячи на суд читачів книгу, котра вперше невеличким тиражем вийшла у 2001 році в Запоріжжі завдяки зусиллям видавництва «Дике Поле» і підприємства «Мотор-Січ», автор далекий від думки, що вона повністю вичерпує порушену проблему й може претендувати на доконечну істину. Після цього у пресі й на телебаченні з'явилася низка нових матеріалів на цю тему, однак усі вони хибують багатьма неточностями. У зв'язку з цим об'єктивно можна констатувати лише одне: деякі епізоди поки що так і лишаються нез'ясованими, а таємниці нерозгаданими. Тема махновського золота мабуть ще довго бентежитиме уяву нащадків.

Страшна ніч у Мишуриному Розі

Усе літо 1921 року кавалерійські частини Червоної Армії переслідували загони Махна. Це нагадувало полювання на загнаного звіра, який ще залишався досить сильним, хитрим і небезпечним. Сам Нестор Іванович виглядав у ці дні змученим і виснаженим. Давалися визна-

Нестор Махно
у роки громадянської війни

ки недавні хвороби і поранення, тривалі переходи, безсонні ночі. В обрамленні довгого чорного волосся його худе і бліде обличчя, з жорстко застиглими складками навколо рота, здавалося неживим, ніби з воску.

І все ж за цією непроникною маскою і непоказною статурою з хлопчастими вузькими плечима вгадувалися рішучість, величезна воля, вибухова імпульсивність – та незрозуміла сила, що змушувала

підкорятися всіх оточуючих. Від пронизливого стиглого погляду його темно-карих очей багатьом ставало мото-рошно.

Нестор напівлежав на тачанці. Чотиримісячної давності поранення через стегно в сліпу кишку ще не давало змоги їхати верхи. Колеса дуже рипіли, і це його все більше дратувало. Але змастити їх було нічим. Кілька тачанок взагалі потребували ремонту. До того ж в обозі закінчувався провіант, коні вибилися з сил, люди теж хотіли перепочинку. Махно жестом покликав свого ад'ютанта і особистого охоронця Лепетченка.

– Іване, передай Льовці Задову, нехай зі своїми хлопцями знайдуть човни для переправи. Заночуємо на правому березі.

Нестор, чи не єдиний з-поміж махновців, іноді називав свого начальника контррозвідки Зіньковського його справжнім прізвищем – Задов. Псевдонім – Зіньковський – той узяв вже після революції.

Аж під вечір загін чисельністю до 300 чоловік переправився через Дніпро між Кременчуком та Орликом і зупинився в селі Мишуричів. Махно розпорядився негайно знайти свіжих коней, взяти в місцевому кооперативі колісну мідь, підкови, фураж, харчі і все, що може знадобитися для продовження рейду.

Після пізньої вечері зморені махновці швидко поснули. А комнезамівці, невдоволені експропріацією, потайки зійшлися до балки і, сховавшись в лозняку, стали думати, як повернути своє добро. Власними силами з таким загоном не справитися, це зрозуміло. Вирішили підняти всіх селян з навколишніх хуторів.

Махно з дружиною Галиною заночували в одній з непоказних хат села. На ганку біля дверей дрімав Іван Лепетченко. Інший охоронець спав у снігах. Щоб не заснути,

Іван вже кілька разів умивався холодною водою просто з відра. Та це знімало втому ненадовго. Він сидів, роздивлявся зоряне небо і думав, що його чекає далі. Цього ніхто не міг вгадати. Ось уже кілька місяців їх безупинно гнали червоні. Здавалося, ще один запеклий бій, і їм – кінець. Лише дивом вдавалося уникати розгрому і вириватися з оточення. Те диво для нього було живим і зримим – батько Махно. Він, як дикий звір, за кілька верст відчував небезпеку, а в критичний момент вибирав єдине вірне рішення, яке щоразу рятувало загін від повного знищення. Здавалося, сам Господь Бог був на його боці – вказував шлях і заступався.

«Чому вони нас женуть, як хижих вовків? – розмірковував Лепетченко. – Адже ми воювали за народ, за справедливість, і прості люди були з нами. А може, краще було б припинити цей безглуздий опір, скласти зброю і прийти до нової влади з покайням? Ні, багато крові на руках, ой, забагато. Не простять і не помилують. Та й розбиратися ніхто не буде. Виведуть у чисте поле, і шаблями, шаблями...»

Якась тінь промайнула за деревами у городі. Лепетченко дістав маузер, тихо підійшов до величезної груші, що росла на подвір'ї. Щоб сховатися від місячного сяйва, присів і став вдивлятися у темряву. Нікого. Мабуть здалося. Вернувся, попив з відра води і знову сів на ганок. Маузер поклав на коліна. Дивлячись на нього, чомусь згадав батьківський браунінг, з якого вперше у житті вдалося стрільнути. І то лише один раз.

...Савелій Лепетченко був урядником у Гуляй-Полі. За іронією долі його вбили у 1908 році саме місцеві анархісти. Махна, щоправда, з ними тоді не було, але він належав до їх групи. Згодом анархістів заарештували, і за цей та інші злочини посадили до в'язниці. А восьми-

Н. Махно, 1919 р.

річний Іван з п'ятьма братами і сестрою залишилися на руках у матері. Кілька років походив у сільську школу, потім, дванадцятирічним, мати віддала його в науку до хорошого гуляйпільського шевця Білоцерківського. Пізніше довелося попрацювати й у місцевого німця-малюра, у єврея-пекаря.

З поверненням до Гуляй-Поля у 1917 році Нестора Махна все змінилося. Сімнадцятирічний Іван Лепетченко вступив до щойно організованого загону «За врятування революції», який здебільшого

займався експропріацією майна поміщиків та німців-колоністів. Коли до Гуляй-Поля підійшли австрійці, загін відступив до Царицина, де влився у 14-у Ворошиловську армію. Так і воював Лепетченко аж по 1919 рік, доки не потрапив у полон до петлюрівців на станції Лозова. Тоді від розстрілу його врятував загін повстанців, які розгромили петлюрівські частини і звільнили багатьох полонених. Начальник штабу загону Горєв одразу упізнав Івана – ще в 17-му починали разом у Махна, – і забрав з собою до Гуляй-Поля. Там сам Нестор Іванович наказав видати Лепетченку одяг і чоботи, бо петлюрівці все відібрали, і запропонував залишитися у нього в особистій охороні.

Махно взагалі Лепетченків шанував, і всі вони служили йому вірою і правдою, незважаючи на те, що колись його однодумці вбили їхнього батька. Марія, махновська контррозвідниця, була розстріляна у 1919 році біляками.

Олександр Лепетченко –
один з ад'ютантів Махна

Олександр, ад'ютант Махна, у 1920 році вбитий червоними. Павло виконував обов'язки секретаря штабу. Іван став ад'ютантом, особистим охоронцем і однією з найбільш приближених до Махна персон.

Раптовий постріл вмить розігнав усі думки. Куля влучила в одвірок, поруч з головою. Лепетченко підхопився і прожогом кинувся в сіни.

– Червоні! Вставайте!
– крикнув він у розчиненні дверей кімнати, де спали Нестор з Галиною.

Стрілянина вже лунала з усіх боків. Іван, разом з іншим вартовим, безладно стріляв у відповідь крізь вікна. За мить у сіни вискочив Нестор, похапцем одягаючись.

– Що трапилося?

– Не знаю, мабуть, червоні вночі підкралися.

– Треба пробиватися до коней і відходити в степ. Будь з Галиною, не залишай її саму, – наказав Нестор, дістаючи з кобури свого маузера.

З клуні повибігали сонні махновці, ще не добре розуміючи, що робиться. Біля воріт зав'язався рукопашний бій. Нестор вискочив на подвір'я, і в ту ж мить щось гаряче обпекло лівий бік і руку. Він стиха скрикнув. Підбіг Зіньковський.

– Несторе Івановичу, краще вам повернутись! В хаті безпечніше.

– Коня! – сердито перебив його Махно.

Не встигли вони пробігти й десяти метрів до стайні, як Нестор упав мов підкошений. Страшений біль пронизав праву ногу. Над ним схилилися Зіньковський і Галина з Лепетченком.

– Чого вирячилися? Допоможіть встати! – закричав.

Іван з Льовою підсадили його на коня, скочили верхи самі, і всі разом городами подалися в степ. Далеко за селом, вже на світанку, невеликими групами збиралася решта махновців. Тридцяти бійців недорахувалися, ще двадцять було поранено. Перебинтований Махно лежав на розстеленій шинелі, відчужено дивився в небо. І цього разу смерть обминула, хоч була зовсім поряд. Шість поранень, дарма що не дуже тяжких, завдавали йому чималого болю.

Та ще більше боліло і клекотало в грудях від безсилої люті і злості. Якись нікчеми комнезамівці, навіть не регулярні частини, змусили його, як останнього боягуза, рятуватися втечею. Перше, що спало на думку і чого вимагали інші бійці, – жорстока помста. Та емоції поступово вгамувалися, і гору взяв здоровий глузд. Зібравши командирів і найближчих соратників, він почав неголосно, але тоном, що не припускав заперечення, говорити:

– На село не підемо.

Вловивши в уривках фраз і виразі облич своїх бійців невдоволення, після паузи ще жорсткіше додав:

– Я сказав – не підемо. Іншим разом ми б їх усіх посікли, як капусту, але не зараз. Так ми лише зав'янемо тут на цілий день, втратимо ще людей, яких і так мало, та й набої треба поберегти. А червоні нам на п'яти наступають. Може вони вже десь на підході до села.

– Несторе Івановичу, – стискуючи кулаки, несподівано перебив його Іванюк, – дозволь взяти своїх хлопців і розквитатися з ними. Ми лише туди й назад.

– Уб'ю! – гнівно відрубав Махно, судорожно смикаючи з кобури маузер. – Думаєш, у мене серце кров'ю не обливається? Я б їх сам рвав зубами на шматки. Після того, як вони наших братчиків в знак подяки постріляли і порубали в Криму – кілька тисяч забили – я їх ненавиджу лютою ненавистю. І ніколи їм цього не забуду.

Махно хворобливо закашлявся, відклав у бік маузер і захопився здоровою рукою за груди. Галина подала йому кухоль з водою, та він жестом зупинив її і продовжив:

– Зараз за нами кинули цілу кавалерійську дивізію. Вони думають, що і нас багато. А нас лише три сотні. Після сьогоднішньої ночі стало ще

Махно під час лікування у Старобільському госпіталі

менше. Нам треба поповнити армію бійцями та зброєю і рушати далі на захід, до Східної Галичини. Там наші брати піднімають національно-визвольний рух. Там ми знайдемо підтримку і ще покажемо себе.

Порадившись, махновці вирішили розділитися на дві групи. Одна, на чолі з Махном, рушила в напрямку Нікополя. Іванюк повів своїх хлопців до Нового Бугу. Там домовилися з'єднатися.

Останній ривок до Гуляй-Поля

Загін, залишивши ліворуч Дніпро, рухався на південь. У прибережному селі поміняли коней, залишили кульгаві тачанки і взяли підводи, запаслися харчами. Під вечір були вже біля Томаківки. Зупинилися в невеличкому хуторі і виставили кругом дозори. Махно одразу підізвав Івана.

– Слухай мене уважно, – тихо мовив. – Підеш в Гуляй-Поле.

– Так ви ж казали...

– Не перебивай. Так, казав, що нам туди не можна. Нас там напевно підстерігають. Я вже давно зрозумів, що вони обложили всі наші колишні бази. Куди б ми не поткнулися вивіреними шляхами, скрізь натрапляли на засідки. Але сюди я прийшов з однією метою, – притишив він голос, хоч ніхто не чув, – нам потрібне золото. Те золото, що ми з тобою і Щусем закопали в четвертій єврейській колонії. Щуся вже нема, царство йому небесне. Зосталися ми з тобою. Пам'ятаєш місце?

– Звичайно, – відказав ад'ютант.

– Золото нам потрібне для продовження боротьби, – говорив далі Махно. Візьми десять хлопців і найкращих коней. Трішки перепочиньте, поїжте й одразу рушайте. Як стемніє, перепливете Дніпро і степом поскачете до Гуляй-Поля. Села обминайте, у бій з червоними не вв'язуйтеся. Я вас чекатиму на цьому місці завтра до присмерку. Коли щось трапиться і затримаєшся, шукай нас в районі Нового Бугу. І помагай тобі Бог.

Група махновців, у центрі – Ф. Щусь

У напівтемряві десяток вірних махновців, ведучи коней у поводу, вступили у Дніпро. Невдовзі вони злилися з кущами в плавнях на протилежному боці. Про справжню мету рейду поки що знали лише двоє. Решті пояснили, нібито їдуть у розвідку.

До залізничного селища дісталися без пригод. Далі Лепетченко навіть вночі орієнтувався безпомилково. Ліворуч залишалися Гуляй-Поле і Марфополь. Їм потрібна була четверта єврейська колонія або, як її ще називали, село Межиріч. А ось і широка балка, що якраз виводить до села. Тут зупинились і Іван вирішив розповісти усім про справжню мету експедиції.

– Послухайте, хлопці, що я вам скажу, – почав неголосно. – Ми сюди прийшли не в розвідку. Батько Махно послав нас по золото. Воно закопане в селі. Якщо там нема червоних, ми його заберемо, і все, до останнього грама,

доставимо в загін. Золото потрібне для продовження нашої справи. Той, хто позаздриться на нього, нехай зтямить собі, що і на тому світі відшукаємо. Ви мене знаєте. Та я вам вірю, інакше б не взяв на діло.

– А багато золота? – вирвалося у Василя Харламова.

– Два ящики по чотири пуди в кожному.

– З таким багатством і за кордон можна, – мрійливо додав Василь.

– Не нам це вирішувати, – обірвав його Лепетченко. – Не гаятимемо часу. Зараз балкою прямо вийдемо до крайніх хат, а там рукою подати.

Він не став розповідати, де саме в колонії закопано скарб і скільки ще золота та інших цінностей заховано і залишено на зберігання на Гуляйпіллі. Про це знало лише кілька особливо наближених до Махна людей. Настане час, і вони заберуть все. Нехай ще полежить, в землі не зіпсується. А зараз потрібно викопати ці два ящики. Тільки б у селі не було червоних.

Біля околиці спішилися. Прислухались. Ніби все спокійно. Вперед вислали Василя Харламова з двома хлопцями, а самі лишилися чекати. Лепетченко ще раз пригадав місце, де сховали золото. Це було позаминулою зими. Тоді, після відмови Махна виступати на польський фронт, командування червоних вирішило покінчити з його загонами, щоб не залишати у себе в тилу велику, добре озброєну армію, подальші дії якої ніхто не міг передбачити. На розгром махновців кинули кілька дивізій Першої кінної армії Будьонного. Махно, щоб зберегти маневреність свого війська, наказав позакопувати або залишити на зберігання у вірних людей цінності та інше добро – воно займало в обозі багато місця і заважало швидко пересуватися.

Про золотий запас Нестор Іванович подбав сам. Ще коли проходили село Гаврилівку, що в п'ятдесяти верстах

від Гуляй-Поля, за його розпорядженням у місцевого селянина залишили ящик із цінностями, експропрійованими в Катеринославському ломбарді. Там були золоті годинники з ланцюжками, браслети, обручки, кулони з коштовними каменями, в тому числі з діамантами, платинові речі. Махно особисто знав селянина і довіряв йому. Та, незважаючи на це, прощаючись, суворо попередив:

– Якщо хоч одна річ пропаде, тебе і всю твою рідню перестріляємо. Так і знай.

А пізніше, коли зупинилися на ночівлю у четвертій єврейській колонії, Махно задумав сховати ще два ящики з найціннішим скарбом. Та так, щоб про це мало хто знав. Найнадійніше, звичайно, було їх закопати. Але тоді стояли такі морози, що землю було не вдовбати. Слушну ідею підказав Лепетченко.

– За городом є глибока бурякова яма, накрита жердинами, хмизом і соломою. Зараз вона порожня – мабуть все вибрали, я заглядав. Там можна закопати. І місце примітне – поруч росте висока тополя. При нагоді швидко знайдемо і відкопаємо.

– Гайда, покажеш.

Місце Махну сподобалось. Він покликав Щуся, коротко все йому пояснив і наказав копати. Земля на дні не була мерзлою, копалося легко. Єдине, що доводилося згинатися в три погібелі, бо яма виявилася не такою вже й глибокою. Щуць кілька разів бився головою об жердяну ляду і спересердя лаявся. Мерзла солома сипалася за комір і подразнювала мокре від поту тіло. Копали з Лепетченком по черзі.

Близько півночі все було готове. На дно обережно опустили два ящики: один – із золотими монетами, другий – з різними ювелірними виробами. Зверху закидали землю і добре втрамбували. Потім притрусили залишка-

Феодосій Щусь

ми дрібних в'ялих буряків, прикрили яму льодою і пішли спати. А на ранок густий лапатий сніг сховав усі сліди.

Тепер Лепетченко вдивлявся крізь кущі, намагаючись розглядіти ту стару високу тополю, яка мала слугувати орієнтиром. Надворі вже починало сіріти, тому він без особливих труднощів помітив її контур праворуч на пагорбі. Раптом від села донісся окрик, а за мить ранкову тишу розітнув різкий звук пострілу. Потім ще і ще раз.

Постріли чулися все ближче. Махновці осідлали коней і приготували зброю. За кілька хвилин показався Харламов. Він біг і на ходу відстрілювався через плече. Його переслідували двоє, стріляючи навздогін. Вони вже були майже поруч. Лепетченко неспішно прицілився у першого і вистрілив. Той спіткнувся, ніби нашттовхнувшись на якусь перепону, пробіг ще кілька кроків і впав. Інший круто розвернувся і побіг назад. Але теж був відразу збитий з ніг кулями.

Переляканий Харламов важко дихав.

– Там червоні, – кричав він. – Наших підстрелили.

В ту ж мить на пагорбі з'явилося кілька вершників. Все село відразу прокинулось і ожило: іржали коні, гавкали собаки, кричали люди. Ліворуч ще показалися вершники, і Лепетченко зрозумів, що треба мерщій тікати.

– Відходимо! – скомандував він.

Коні рвонули вперед. Навздогін залопотіли постріли і

довгою чергою вдарив кулемет. Становище втікачів було кепським. Вони мчали балкою, порослою кущами, а праворуч і ліворуч по рівнині скакали червоні. З пагорба безперервно бив кулемет. Скосило ще двох хлопців.

– За мною, праворуч, – скомандував Лепетченко. Пам'яталось – там, за дві версти, був невеликий лісок, і це могло їх врятувати. За ліском вони звернуть в іншу балку і нею непомітно можуть вийти аж до залізниці.

Оглянувшись, він нарахував десятків зо два червоноармійців. Вони відстали, але погоню не припинили. В ліску переслідувачі дещо розгубилися, і це допомогло махновцям остаточно від них відірватися. За залізницею віддихалися. Прислухалися. Нібито тихо. З десяти чоловік лишилося п'ятеро.

– Не пощастило нам, хлопці, – сказав Лепетченко важко. – Та нічого не вдієш. Добре, хоч самі вижили. Треба швидше повертатися до своїх.

Переправа через Дністер

Махно уважно вислухав Лепетченка і став ще похмурішим. Він наказав сідлати коней і рушати на з'єднання із загоном Іванюка. Галина, як могла, відволікала його від тяжких дум. Але бліде безкровне обличчя Нестора з міцно стиснутими губами залишалося кам'яним і непроникним. Він думав. Зі стану заціпеніння його вивів начальник контррозвідки Зіньковський, який круто зупинив свого коня біля підводи.

– Несторе Івановичу, праворуч червоні.

Махно сів і побачив вдалині великий загін вершників. Спочатку промайнула думка повертати назад. Але тут він помітив, як сотня кіннотників кинулася відрізати їм шлях до відступу.

– Посади мене на коня, – кинув він Зіньковському.

Той спочатку хотів заперечити, але побачив знайомий йому несамовитий блиск очей і зле обличчя й швидко виконав наказ. Кремезний і сильний, він легко посадив Махна в сідло, і сам опинився на своєму вороному.

– Вперед, в село! – крикнув Махно, вихопивши маузер.

У селі в цей час безтурботно, не виставивши охорони, відпочивала кулеметна команда 7-ї кавалерійської дивізії. Зухвалий напад змусив червоноармійців врозсип тікати в поле. Вони навіть не встигли зрозуміти, хто і якими силами на них напав. А коли опам'яталися і побачили, що їм протистоїть лише невеликий загін, перейшли у контратаку. Але махновці вже встигли захопити 25 тачанок, 13 кулеметів «Максим» та три «Лю-

Махно (у центрі) серед повстанців у період боротьби з німецько-австрійськими окупантами

їси» і відкрили такий шалений вогонь, що наступ з усіх боків відразу захлинувся. Скориставшись панікою, вони прорвалися крізь безладне оточення, а згодом відірвалися й від погоні.

Але порятунок дався дорогою ціною. 17 чоловік загинуло в тому бою, багатьох було поранено. З'єднавшись із загonom Іванюка, махновці швидко просувалися на південний захід. Згодом ще один бій ледве не став останнім для самого Нестора Махна. Куля влучила йому в шия з правого боку і пройшла навиліт крізь щоку. Це було дванадцятье і чи не найтяжче поранення за роки війни.

Знесилений і безрадісний, він лежав на тачанці і обдумував подальші плани. Від походу у Східну Галичину доведеться відмовитись. Це вже ясно. У такому стані він багато не навоює. Треба йти в Румунію. Іншого шляху немає.

Таке рішення підтримали не всі повстанці. Але Махно і не наполягав. Найвідданіші бійці залишалися з ним. Інших, хто не захотів іти за кордон, організували в окремий загін і доручили зав'язати з червоними бій північніше, вище по Дністру. Це мало відвернути увагу від переправи ватажка з його групою.

Перебинтований Махно лежав горілиць на кулеметній тачанці і думав. З виразу його безкровного закам'янілого обличчя важко було здогадатися, про що саме.

– Несторе, – вивела його зі стану глибокої задуми Га-
лина, – що нас там чекає?

Він не відразу збагнув, про що вона запитує.

– Де? – перепитав.

– На тому березі Дністра.

– Не знаю, – відверто відповів.

А після невеликої паузи додав:

Загін махновців під командуванням Щуса, 1918 р.

– Принаймні, там ніхто нас не переслідуватиме. Відпочинемо, підлікуємось, а там буде видно. Встановимо зв'язки з польськими і французькими анархістами. Вони нам допоможуть. Шкода, що Лепетченку не вдалося золото відкопати. З ним би ми нужди не знали. А скільки його там лишилося! Вистачило б на все життя і на всіх.

– Що тепер про це говорити, – перебила його Галина. – Ось влаштуємося, дасть Бог, все уляжеться, тоді і про це поговоримо. А зараз треба думати, як будемо переправлятися. Ти ж бо зовсім слабкий. Без човнів не впоратись. Я зараз скажу хлопцям...

– Не треба, – з ледь помітними сердитими нотками у голосі перебив її Махно. Він не любив, коли дружина втручалася у справи і починала розпоряджатися. – Я вже послав Льовку з хлопцями на розвідку. А ти подивися, скільки у нас харчів лишилося.

Зіньковський з двома десятками вершників спускався з пагорба до річки. Тут місце для переправи видавалось непоганим. Неширокою смугою до Дністра виходили зарості кущів та дерев. А праворуч і ліворуч на кілька верст добре проглядалися береги й підходи.

– Праворуч біля річки – вершники! – несподівано крикнув Хома Куц. Всі повернули голови туди, куди показував рукою Хома. Там шляхом неспішно просувався невеликий загін, чоловік десять. Вони наближались.

– Треба тікати, а то помітять, – запропонував хтось.

– Всім залишатися на місцях, – твердим голосом наказав Зіньковський. – І ніякого самоуправства. Спокійно рушаймо їм назустріч. Зброю тримати напоготові. Але поки не порівняємося з ними, нічого не робити. Вперед!

Махновці пришпорили коней, перебралися через неглибокий яр і звідти вже неквапливо подалися встріч. Наблизившись на відстань прицільного пострілу, Зінь-

ковський крикнув, показуючи рукою на північ:

– Ви там нікого не бачили? Ми шукаємо махновців. Вони десь мають бути в цьому районі. Час вже з ними кінчати.

Аж тут загони зблизилися. Червоноармійці не встигли отямитися, як побачили спрямовану на них зброю. Без жодного пострілу їх спішили і зв'язали.

– Тепер слід поспішати, – сказав Зіньковський. – Незабаром їх почнуть розшукувати. До того часу нам треба вже бути на іншому боці.

Потім він звернувся до полонених.

– Ми вас залишимо живими, якщо ви відповісте на кілька запитань. Червоні поблизу є?

Всі мовчали. Тоді Льова дістав револьвер і направив у голову тому, котрий стояв найближче до нього.

– У нас нема часу з вами панькатися. Повторювати не буду.

– За три версти звідси у селі стоїть прикордонний загін, – зляканим голосом вимовив молодий червоноармієць. – Більше нікого немає.

– Де поблизу можна знайти човни? – тут же поставив йому нове питання Зіньковський.

– Он там, за тими вербами, – показав той головою в інший бік, – живе дід. У нього є.

Льовка покликав Куща, наказав взяти ще двох махновців і їхати по човен. Решта попрямували до табору.

Згодом весь загін, близько 80 чоловік, почав спускатися до Дністра. На березі Махно зібрав невелику групу, звелів їм першими переправлятися уплав і вести переговори з румунами, якщо ті трапляться поблизу. Старшим групи призначив Григорія Сергієнка. Решта мали чекати.

Незабаром Сергієнко подав знак, що все гаразд. На березі для прикриття переправи залишили кількох чо-

Н. Махно і Г. Кузьменко серед групи інтернованих махновців, 1922 р.

ловік з кулеметами на тачанках. Бійці почали заходити у воду, ведучи коней. Махна обережно поклали в човен. Біля нього сіла Галина, а на весла – Лепетченко. Підійшов Зіньковський, зняв з пальця золотий перстень з діамантом і подав його жінці.

– Це зараз єдина цінність на весь загін, – сказав він. – У мене румуни можуть його забрати, а тебе обшукувати не будуть. Потім продамо.

Він відштовхнув човен від берега і ще деякий час роздивлявся вдалечінь то в один, то в інший бік. Потім крикнув кулеметникам:

– Коли всі вийдуть на той берег, все лишайте тут, а самі в воду.

– А що з тими робити? – запитав Юхим Бурима, вказуючи на зв'язаних червоноармійців.

– Облиште їх, нехай знають, що махновці не такі вже й кровожери, якими нас розмальовують.

Важко жити без нагана

К оли останні допливали берега, тут на них вже чекали Румунські прикордонники. У затриманих відібрали всю зброю – шаблі, рушниці, револьвери й набої – і відвели в село, де містився штаб прикордонного загону.

Румуни вже знали, хто перед ними, і жваво обговорювали цю неабияку подію. Потім кудись телефонували, вислуховували якісь вказівки «зверху». Нарешті розпорядилися про нічліг, бо вже було пізно, і махновці від втоми ледве не засинали на ходу.

Вранці до кімнати, де ночував Махно, зайшов високий статний офіцер з пишними вусами, в акуратно підігнаній формі. Через перекладача запитав:

– Ти є Нестор Махно?

Нестор Іванович злегка кивнув головою і скривився від болю – давалася ознаки поранена потилиця.

– А це хто? – офіцер показав на Галину Кузьменко.

– Це моя дружина.

– Збирайтеся, поїдемо в Бухарест.

– Він не може йти, – втрутилася Галина. – У нього поранені ноги.

Офіцер з перекладачем про щось перемовилися кількома фразами, після чого дозволили взяти з собою ще двох чоловік.

Галина вийшла за поріг. Перших побачила Зіньковського і Данилова.

– Льовка, – покликала. – Нас зараз повезуть в Бухарест. Поїдете з нами. Допоможіть винести Нестора Івановича.

– А решту куди?

– Не знаю.

До будинку вже під'їхали дві машини. В одну вмостили Махна з дружиною, в іншу сіли Зіньковський і Данилов, їм навіть не дали поговорити і попрощатися з товаришами. Така поспішність мала зрозуміле пояснення: у Бухаресті звістка про перехід на румунську сторону махновців викликала занепокоєність. Члени уряду вже зранку обговорювали подію і розмірковували – що робити далі.

Президент Ради Міністрів Румунії, ознайомившись з усіма фактами, розпорядився розмістити махновців у таборах і використовувати їх на різних чорних роботах. Самого Махна з дружиною, Зіньковським і Даниловим було вирішено залишити в Бухаресті, заборонивши їм без особливого дозволу кудись виїжджати. Агенти сигуранци отримали наказ цілодобово за ними стежити і доповідати про кожний крок.

Президент був упевнений, що радянська Росія вимагатиме видачі Махна. Звичайно ж, королівська Румунія на це не піде. Треба буде обговорити всі можливі повороти у цій справі, а заодно дати доручення сигуранці продумати, як можна використати махновців з вигодою для своєї країни.

Згодом, дійсно, від урядів Росії та України надійшла нота. В ній говорилося, що відомий бандит Махно перейшов 26 серпня 1921 року бессарабський кордон біля Мононастиржевки з групою прибічників, шукаючи притулку на території, яка фактично перебуває під владою Румунії.

Зважаючи на це, російський та український уряди звертаються до румунського уряду з формальним проханням видати їм махновців як звичайних кримінальних злочинців. Нота була підписана комісаром з іноземних справ РРФСР Чичеріним і головою Ради Народних Комісарів і народним комісаром з іноземних справ УРСР Раковським.

У ноті-відповіді Президента Ради Міністрів Румунії зазначалося, що для цього необхідно діяти у відповідності до норм міжнародного права. Тобто надіслати копію ордеру на арешт, виданого відповідним судовим органом, з посиленням на статті кримінального кодексу, за якими звинувачуються підозрювані у скоєнні злочинів. Крім того, говорилося про необхідність вказати прикмети підозрюваних і взяти на себе формальне зобов'язання не застосовувати щодо виданих смертної кари, оскільки в Румунії її не існує. Лише після цього румунський уряд зможе почати розгляд справи і прийняти якесь рішення.

Махно знав про обмін нотами і подальший дипломатичний тиск радянського уряду на Румунію з метою видачі втікачів. Це його непокоїло навіть більше, ніж рани, які поступово загоювались. Щоб мати свіжу і достовірну інформацію про розвиток подій, він почав налагоджувати контакти з різними впливовими силами у країні й емігрантами. Та найбільше жадав встановлення зв'язків з однодумцями-анархістами.

Одна із заздальгідь запланованих зустрічей представників різних емігрантських кіл мала відбутися у Бендерах. Махно виїхав на неї разом із Зіньковським. Вони дещо запізнювались, Махно нервував.

Саме в цей час з боку українсько-румунського кордону до Бендер наближався автомобіль, пасажир якого теж поспішав і поглядав на годинника.

– Не хвилюйтеся, пане офіцере, все йде за планом, – за-
спокійливо мовив той, хто сидів за кермом.

– А я і не хвилююся, не вперше їду на таке завдання, –
намагаючись надати своєму голосу впевненості, відказав
бравий молодик у мундирі румунського офіцера.

Ще вчора молодий чекіст Дмитро Медведєв сидів у
кабінеті начальника Одеської губчека. Разом з начальни-
ком секретного відділу вони обговорювали план фізич-
ного знищення Махна. Від закордонної агентури стало
відомо, що в Бендерах має відбутися зустріч емігрантів з
Нестором Махном, до організації якої причетна сигуран-
ца. Випадала слушна нагода покінчити з ним і одночасно
звинуватити у вбивстві румунську контррозвідку.

– Кордон перейдеш вночі біля села Марінешти, – ін-
структував Медведєва голова губчека. – Там у нас надійна
переправа. На тому боці тебе зустрінуть, дадуть військо-
ву форму, зброю і відвезуть у Бендери. Документи в тебе
справжні. Діяти треба швидко і рішуче. Головне, не дати
нікому отямитись. Машина чекатиме тебе біля входу. За-
йдеш у кімнату, де вони зберуться. Відразу розрядиш ре-
вольвер у Махна. Бігом повертаєшся до машини, а там
тебе вже відвезуть і сховають у надійному місці.

– А охорона у Махна є? – поцікавився Медведєв.

– Яка там охорона. За нашими даними, всіх махновців
роззброїли та інтернували у трудових таборах.

Начальник секретного відділу розкрив якусь справу,
взяв звідти фотознімок і поклав перед Дмитром.

– Це і є Махно. Запам'ятай добре. Він невисокого зрос-
ту з довгим чорним волоссям і шрамом від кулі на правій
щоці. Сподіваюсь, не сплутаєш ні з ким.

– Не хвилюйтеся, все буде гаразд.

– Якщо все зробиш так, як ми запланували, – підсуму-
вав начальник губчека, – будеш з орденом.

Дмитро Медведєв –
співробітник ГПУ УСРР

Медведєв вийшов у приймальню, здав особисту зброю та документи і рушив слідом за провожатим. Йому дозволили кілька годин на сон. Завтрашній день мав бути досить напруженим. «А що, як операція провалиться?» – такі думки він відразу відганяв. Хоча при цьому щоразу пригадувалися неймовірні оповідки про Махна, від одного несамовитого розлюченого погляду якого полонені червоноармійці нібито втрачали свідомість. Та він не з таких слабкодушких. Він йому прямо межі очі кулю пустить.

– За поворотом починається місто, – повідомив супутник.

Медведєв мовчки кивнув. Годинник показував без чверті дванадцять. За 15 хвилин має початися зустріч.

– Коли ми будемо на місці? – запитав.

– Хвилин через двадцять-двадцять п'ять.

Приблизно стільки ж і пішло на те, щоб дістатися потрібного будинку. Медведєв зіскочив на бруківку і впевнено пішов до дверей. Зараз буде невеликий коридор, потім велика зала і перші двері ліворуч. Все так, як описали. Він обережно повернув ручку і заглянув у щілину. За столом сиділи чоловік десять, більшість з них були у військовій

формі, в тому числі у офіцерських мундирах російської царської армії. Кілька місць лишалися вільними. Погляд зупинився на маленькому чоловікові у цивільному одязі, який сидів спиною до нього. «Ось він, – серце забилося ще сильніше, – і волосся чорне. Щоправда, не таке довге, як казали. Але ж міг постригтися».

Медведев оглянувся. В коридорі нікого не було. Тієї ж миті він обережно дістав револьвер, рвучко відчинив двері, швидко прицілився і прямо з порогу вистрілив у чорноволосого. Куля влучила в голову, того сіпнуло вперед. Стілець під ним перекинувся і обм'якле тіло звалилося горілиць на підлогу.

Медведев одразу побачив повне округле обличчя і м'ясистий ніс. «Це не Махно», – зрозумів він. Блискавично обвівши поглядом присутніх, він більше нікого не помітив, хто б мав потрібні йому прикмети. Зате чітко побачив, як дехто потягнувся до кишень. Ще кілька пострілів навмання примусили учасників зустрічі в паніці кинутися на підлогу.

– Лягай, бомба! – крикнув чекіст наостанок і грюкнув дверима.

За кілька секунд він скочив у машину, яка в одну мить рвонула і одразу зникла у найближчому провулку.

– Як там? – не втримався водій.

– Погано. Махна серед них не було. Ти давай якнайшвидше, потім про все розповім.

Коли через півгодини Нестор Махно із Зіньковським підїхали до будинку, вони побачили юрбу людей. Крізь відчинені двері когось виносили санітари. Від виду крові, що запеклася на голові у вбитого, Нестору стислося в грудях.

Наступного дня, повертаючись до Бухареста, він тихо сказав Льовці:

– Я знав, що вони мене не залишать у спокої.

– Несторе Івановичу, – мовив на це Зіньковський, – тобі треба охорону.

– А хто нам дасть дозвіл на зброю?

– Так ми і запитувати ні в кого не будемо.

На це Махно нічого не відповів. Зате після приїзду в Бухарест попросив Льовку дістати йому пістолет. А через кілька днів послав надійну людину у Плоєшти по свого ад'ютанта і охоронця Івана Лепетченка, що служив там у якогось поміщика. У записці велів Іванові прихопити з собою зброю, якщо вона є у господаря.

Сутичка з врангелівцями

Лепетченко дуже зрадив, одержавши записку від Махна. Він уже півтора місяці служив у пана Попеску. Здебільшого, порався на конюшні. Іноді бував за кучера, коли господар виїздив у справах до міста. В принципі, так жити можна було. Його особливо ніхто не ображав. Лише іноді, для годиться, лаяли за якісь дрібниці. Але голодним ніколи не був. Навіть обіцяли скоро щось заплатити.

Та хіба про таке життя мріяв Іван. Там, на Гуляйпіллі, закопані ящики із золотом. Думка про це не полишала його ні вдень, ні вночі. Раніше, коли вони з боями втікали від червоних, про закопані скарби якимось особливо ніколи було розмірковувати. А тепер, у спокійному оточенні, він все частіше думав про них. Подумки уявляв себе багатим, у дорогому вбранні, на сірому в яблуках коні. І всі красиві дівчата так і стріляють на нього очима.

Але як вирватися звідси? Як перейти кордон? Що чекає його там? На ці та багато інших питань він самотужки не міг відповісти. Ось якби побачитися з Нестором Івановичем. Він напевно знає, що робити і як діяти. Батько Махно – голова, з ним не пропадеш. З ним Іван готовий був іти хоч на край світу. Але де він зараз?

Записка докорінно змінила його настрої, позбавила сну і спокою. По-перше, без грошей в дорогу він аж ніяк не міг вирушати. Щоправда, гроші можна було вкрасти у господаря. Але тоді точно на нього оголосять розшук. А це не годиться. По-друге, як бути з проханням Нестора роздобути зброю? У пана є гарна рушниця. Але ж її не сховаєш. Відразу помітять і затримують. Чекай-чекай... У нього ж ще є болгарський наган. Іван якось бачив, коли віз пана в сусіднє місто до коханки, що той брав його з собою. Поступово в голові став вимальовуватися план.

Через кілька днів господар якраз велів Іванові запрягати коней. Коли заліз у бричку, сказав:

– Їдемо в Брашов.

– У пана сьогодні гарний настрій, – зауважив Лепетченко.

– Давай гони швидше, – мовив той, розправляючи вуса, – отримаєш на вино.

Лепетченко вже зрозумів, що пан зібрався до своєї коханки. Дружина про справжню мету його поїздок до Брашова не здогадувалась. І якраз цим вирішив скористатися Іван. Одне його непокоїло: чи взяв сьогодні господар наган. Через кілька верст, зібравшись з духом, він мовив:

– Ми завжди повертаємося назад пізно ввечері, а в окрузі, кажуть, з'явилися злодії. Нападають на подорожніх, грабують...

– Не бійся, в мене є чим їх полякати, – самовпевнено сказав пан, поплескавши рукою праву кишеню.

«Отже, наган у правій кишені, – із задоволенням подумав Лепетченко. – Треба лише зачекати».

Близько півночі пан Попеску вийшов від подруги. Вмостившись у бричці, кинув:

– Поганяй.

Іван стебнув коней, які вже застоялися, і вони швидко

помчали за місто. Пан наспівував собі під ніс якусь веселу пісеньку. Ще коли він вмощувався, Лепетченко безпомилково визначив, що випита ним сьогодні кількість вина сягає далеко за літра. Такого шансу не можна було пропускати. Коли вогні міста лишилися далеко позаду, Іван зупинив коней.

– Що трапилось?

– Щось заднє колесо тре, подивлюся.

– Подивися-подивися, а я свої справи зроблю, якраз припекло.

Пан Попеску почав невпевнено злазити з брички. Його таки добряче розвезло.

– Я вам допоможу, – підбіг Лепетченко.

Поки він його підтримував однією рукою, інша легко ковзнула в кишеню. Пальці одразу намацали металеві контури нагана. Ось він уже міцно тримає його в руці. Поки пан, похитуючись, робив своє діло, Іван стояв позаду з наведеним на нього наганом. Зачекавши ще мить, він грізним окриком, як ще недавно, за часів махновщини, наказав:

– Руки вгору. І без жартів.

Пан Попеску, ще нічого не розуміючи, повернувся і в яскравому місячному сяйві побачив наставлений на нього наган.

– Іване, ти що робиш? А ну, віддай сюди.

– Не руш, стрілятиму, – відступив на крок Лепетченко.

Хміль у пановій голові трішки пройшов, бо в очах з'явився переляк.

– Не бійтеся, я вас не вб'ю. Мені потрібні лише наган і гроші. Пан Попеску відразу тремтячими руками поліз у внутрішню кишеню. Дістав пачку грошей і простягнув. Іван обережно забрав їх.

– Будемо вважати, що це за мою службу. А тепер слу-

хайте уважно. Якщо ви заявите в поліцію і мене зловлять, то я скажу, що возив вас до коханки, ви там напилися і в п'яному стані стріляли за містом врізнобіч. А я злякався, забрав у вас наган і, щоб ви мене потім не побили, втік.

– Тільки не треба нікому розказувати про коханку, – благав пан Попеску, – бо моя дружина...

– Знаю, – перебив його Лепетченко. Він вирішив остаточно залякати колишнього господаря, тому продовжував:

– І все ж, якщо мене з вашої вини зловлять і посадять до в'язниці, знайте, що я все одно втечу і спалю ваш маєток. А вас тоді точно уб'ю. Будьте певні, досвід щодо цього у мене великий.

З виразу обличчя пана було видно, що він не сумнівається у жодному сказаному слові.

– Якщо про мене питатимуть, скажете, що віддали мене якомусь із своїх знайомих, або щось на зразок цього, – з такими словами Лепетченко повернувся і за мить зник в темряві. Під вечір наступного дня він уже був на квартирі у Махна.

Вислухавши історію його втечі, Нестор Іванович сказав:

– Молодець, Іване, ти завжди був відчайдушним і винахідливим. Мені така людина, як ти, зараз дуже потрібна.

Далі він розповів Лепетченку про останні новини, про поїздку до Бендер, їхнє з Галиною життя в Бухаресті.

– А як там зараз на Україні? – поцікавився Іван.

– Із газет та з деяких розповідей знаю, що кепські там справи. Більшовики жорстоко розправляються з противниками радянської влади. Постійно листуються з румунським урядом, щоб мене заарештували і видали їм як злочинця.

– Треба нам їхати звідси і якнайшвидше, – вставила Галина. – От тільки грошей немає.

– Не в грошах справа, – перебив її Махно. – Недавно польські анархісти передали дещо, обіцяли ще прислати. Треба трішки зачекати. До того ж, наших тут у Румунії багато. Може вдасться всіх зібрати до купи і одержати дозвіл на в'їзд до Польщі.

З Лепетченком визначилися, що він поки що житиме у них, а там буде видно. Так минуло кілька днів. Якось під вечір прийшов Нестор Іванович і запропонував усім разом по-вечеряти в ресторанчику, який знаходився неподалік. Вони туди іноді заходили з Галиною.

– А чому ти такий радісний? – запитала вона.

– Ще трішки грошей підкинули нам, – весело відповів Нестор. – Треба відзначити це пляшкою доброго вина.

На вулиці дув холодний вітер, тому одягнулися тепло. Лепетченко за звичкою засунув за пояс наган. Тепер він знову відчував себе при ділі – ад'ютантом і охоронцем Махна. До ресторанчика йшли хвилин десять, так що не встигли змерзнути. В середині було тепло, гамірно і накурено. За одним із столів веселилася велика компанія російських емігрантів. Серед них було кілька чоловік в офіцерських мундирах. Галині це не сподобалось.

– Може підемо звідси? – звернулася вона до Нестора.

– Чого це ми маємо йти? – відповів він з бравадою, хоча було видно, що таке сусідство і йому не до душі.

Сіли до дальнього вільного столу. Відразу підійшов офіціант, який вже добре знав Махна з попередніх відвідин.

Галина Кузьменко –
дружина Н. Махна

Замовили вина і легку вечерю. Махно почав згадувати, як вони три роки тому в Катеринославі після конфіскації всіх цінностей з ломбарду влаштували справжній бенкет у тамтешньому ресторані, які страви тоді подавали.

– А пам'ятаєте, Несторе Івановичу, як ви тоді розпорядилися повернути цінності тим, хто доведе, що заклав їх через скруту? – запитав Лепетченко.

– Пам'ятати то пам'ятаю. А чи повернули комусь?

– Кілька чоловік приходили, і їм віддали якісь дрібнички. А більше ніхто не наважився, – засміявся Лепетченко.

Іван перевів погляд на той стіл, де сиділи російські офіцери, і посмішка зникла з його обличчя.

– Що трапилось? – інтуїтивно відчула щось недобре Галина.

– Вони показують в наш бік і щось обговорюють.

В цей час двоє в мундирах із золоченими погонами підвелися і рушили в їх бік. Один зачепив сусідній стіл, на якому перекинувся чийсь фужер.

– Офіціанте! – почули вони п'яний голос офіцера. – Шампанське за цей стіл. Я винен, я за все платитиму.

Він запхнув офіціантові якусь купюру в кишеню і рушив, похитуючись, далі. Сумніву не було, прямував до них.

– Щось мені твоя морда знайома, – звернувся він до Нестора Івановича, підійшовши ближче. – Ти, часом, не Махно?

– Махно, – сказав другий. – Я його фотографію в газеті бачив. А я штабс-капітан армії барона Врангеля Сорокін. Думаєш, ми забули, сучий ти сину, як ти разом із Фрунзе заганяв нас у Криму в море?

– Підемо звідси, – взяла за руку Нестора Галина.

– Нікуди ви звідси не підете, – озвався перший офіцер.

Він схопив зі столу недопиту пляшку з вином, розбив об край, залишивши в руці її горло з гострими від-

колами. Лепетченко весь напружився і готовий був у будь-яку мить кинутися на врангелівця. Він помітив, як закам'яніло обличчя Махна і очі миттєво налилися люттю, як побіліли і міцно стислися губи. Не підводячись, чітко вимовляючи кожне слово, той сказав:

– Мене тоді не було під Перекопом, на жаль. Але якби я тебе зустрів тоді у кримських степах, я б тебе і всіх вас миттю відправив би до пекла.

Лепетченко сидів ближче до золотопогонника і першим зреагував на замах руки з небезпечною пляшкою. Лівою ногою він різко вдарив офіцера під коліно. Той скрикнув і відразу лантухом звалився на підлогу. Іван рвучко підвівся і в ту ж мить поціливі у щелепу другого.

– Мерщій вниз, я їх затримаю, – кинув він Нестору і Галіні, а сам вихопив наган. Це було вчасно, бо кілька чоловік з ножами в руках вже наближалися до них. Іван стрелив у стелю. Це зупинило нападників.

– Не стріляйте, – благав офіціант, – краще ходімо швидше за мною.

Він вивів їх через чорний хід, повернувся до ресторану і відразу зателефонував у поліцію. Сам бо був таємним агентом і мав доповісти все про Махна: з ким той буває в ресторані, про що говорять і таке інше. Одержавши важливе повідомлення, начальник місцевого поліцейського відділку, що містився поряд, послав кількох своїх агентів вслід за махновцями. Звичайно, він добре знав, де живе Махно, і зразу зорієнтувався, як їх краще перехопити.

Махна разом із супутниками зупинили за сто метрів від його помешкання. Перевірили документи. У Лепетченка їх не було. Обшукавши, у нього знайшли револьвер, тому всіх забрали до дільниці. Згодом Нестора з дружиною відпустили, а Івана затримали й скоро посадили до в'язниці «за незаконне зберігання зброї».

Втеча з в'язниці

Лепетченка засудили до одного року позбавлення волі і помістили у «Дофтану» – центральну румунську в'язницю, яка знаходилася неподалік від Бухареста. Вона мало чим відрізнялася від інших в'язниць. Хіба що, тут були більш суворі порядки, бо начальник, старий служак Іліон Суручану, якому пасок на штанях ледве застібався на крайню дірочку, найбільше дбав про міцність замків і ґрат. Півроку тому він заклався зі своїм приятелем, начальником в'язниці у Бендерах, що до того часу, коли Іліон має вийти на пенсію, жоден з його в'язнів не втече. До кінця терміну парі залишалося ще півроку.

Коли до нього привели Івана, з ним, як і з кожним новоприбулим, Суручану почав розмову з традиційної фрази:

– Якщо ти себе будеш гарно вести, з тобою також добре поводитимуться. Якщо ж надумаєш втекти, знай, що дістану з-під землі. Тоді вже начувайся – замордую і згнуою. Зрозумів?

– Зрозумів, пане начальнику.

– За що засуджений? – продовжував Суручану.

– За незаконне носіння зброї.

– Ой, брешеш, хлопче. За такі дрібниці до моєї в'язниці не саджають. Нам відомо, що ти був ад'ютантом у Махна. Але це там, у більшовицькій Росії, ви могли робити все, що заманеться. А ми ніяких бунтів не терпітимемо. Можемо взагалі всю вашу банду видати більшовикам. Вони вже давно цього домагаються.

Злорадна посмішка з'явилася на самовдоволеному обличчі, яке аж лисніло від жиру. Лепетченко побачив на столі свою справу. Цікаво, що там про нього написано? І чи є щось про втечу від пана Попеску, про забраний наган? Як до цього докопаються, то можуть ще додати терміну ув'язнення. А потім, після відбуття строку, відправити знову до Попеску. Ні, тільки не це!

– Та що ви таке кажете, пане начальнику, – ніби виправдовуючись, поспіхом заговорив Іван, – які ж ми бандити. Ми люди спокійні і мирні, самі нікого не чіпаємо...

– Ви бачили такого, – Суручану звернувся до конвоїрів, – каже, що мирні. Одному ногу зламав, іншому щелепу звернув, всіх відвідувачів ресторану стріляниною розполохав. І він після цього називає себе мирною людиною.

– Так вони ж перші на нас напали, – не стримався Лепетченко, – ми змушені були захищатися.

Він хотів ще щось додати, але Суручану його невдоволено перебив:

– А ти, хлопче, як я бачу, дуже гарячий. Нічого, ми тебе зараз швидко остудимо. Відведіть його в карцер. Заодно це буде для нього профілактикою на той випадок, коли надумає звідси тікати. Нехай краще відразу дізнається, де тоді проведе решту часу.

Карцер був тісний, холодний, з мокрою підлогою. Там можна було лише стояти прямо. Босі ноги, туго закуті в ланцюги, швидко замерали. Спробував їх розтерти руками, обіперся спиною об стіну і відразу відсахнувся. Стіна була

мокрою і слизькою. Залишалося одне: ворушити пальцями і, скільки дозволяли кайдани, переступати з ноги на ногу.

«Оце так влип» – журився Іван. Він ще не знав, що за порядки у в'язниці, але перша думка, яка повністю заволоділа його свідомістю, була про втечу. Ось лишень він вийде з карцера, ознайомиться з обстановкою, і щось таки придумає. Не може такого бути, щоб не знайшов виходу. Потім головне – якнайшвидше дістатися кордону. Дністер уже має замерзнути, тому перейти через річку буде не важко. А там що буде, те й буде.

В коридорі почулися кроки. Хтось зупинився біля дверей карцера. Брязнув ключ у замок.

– Ще живий? – насмішкувато запитав тюремник, тримаючи в одній руці шматок хліба, а в іншій кухоль з водою. – А я думав, що ти вже Богу молишся і збираєшся прощатися з цим світом. Ось на, краще поїж, щойно з ресторану обід принесли.

Він голосно зареготав. Віддавши їжу, замкнув двері, при цьому щось весело розповідаючи своєму напарнику про нового арештанта.

Ніч у карцері видалася нескінченно довгою. Пальці на ногах зовсім закоцюбли. В животі бурчало від голоду. Хотілося не те щоб полежати, а хоча б посидіти. «І чи надовго мене сюди запроторили?» – задавався він питанням. Іван ще на волі чув, що декого саджали в карцер і на десять днів, і на місяць. Але ж то за якусь провину. Він же нічого такого ще не вчинив.

Раптом замок у дверях клацнув і перед Лепетченком знову постав той самий конвоїр. Знявши з ніг ланцюги, наказав виходити. Та ноги погано слухалися.

– Давай швидше, – нагримав конвоїр. – Чи може тобі тут сподобалося? Так я можу попросити начальника, щоб ще на пару днів продовжив курорт.

Іванові віддали його взуття та одержу і відвели в камеру, де вже сиділо троє. Один з них виявився одеським євреєм на ім'я Самуїл, якого затримали на кордоні без документів. Він намагався відкупитися золотом, але як сам про це розповідав, «номер не пройшов». Кляті жандарми, побачивши, що на ньому можна пожитися, відібрали все добро, а самого запроторили до в'язниці. Двоє поляків сиділи за пограбування крамниці.

Іван розповів про своє затримання і з часом почав обережно цікавитися тутешніми порядками: як годують, чи виводять на прогулянки, чи можна отримувати передачі. Так у розмовах пройшов день, потім ще і ще один. Він став поступово звикати до свого становища, але примиритися з ним не хотів. Більш за все дошкуляли холод ночами, який не давав спати, і погане харчування.

Хоч і не відразу, але згодом Лепетченко знайшов спільну мову з Самуїлом. Спочатку, дізнавшись, що Іван служив у Махна, єврей поставився до нього насторожено, з відвертою неприязню. Як з'ясувалося, махновці у Катеринославлі ледве не зарубали його брата. Той дивом залишився живий. Зате забрали всі цінності. Самуїл все допитувався, де ж поділося награване золото, якого у Махна нібито було кілька возів.

– Невже залишили в Україні і не забрали з собою, коли втікали до Румунії?

– Так, залишили, – зізнався Іван. – Хіба б ми так тут жили, якби мали золото.

– Ой-вей, як шкода, – сплеснув руками Самуїл.

Коли він говорив про золото, очі в нього блищали, він постійно нервово кусав нігті на руках.

Тоді на мить замислився, потім по-змовницькому стихив голос і нарешті запитав:

– А де ж ви ті вози сховали?

– Та ніяких возів із золотом не було, – відказав Іван.

– Як це не було? Як це не було? – не вгамовувався Самуїл. – Люди що – брешуть? Щось ти, Іване, недоговорюєш.

– Балачки то все, – махнув рукою Лепетченко. – Ну, було якось у нас двадцять пудів золота, але їх довелося покинути, щоб хоч самим врятуватися. Це трапалося ще взимку 1920 року в Гуляй-Полі. Тоді наш загін зненацька оточили дві дивізії 14-ї армії червоних. В останню мить нас попередили вірні люди, так ми кинули кілька гармат і вози із золотом та іншими цінностями, а самі вночі ледве вирвалися з кільця.

– А ще мій брат розповідав, – ніяк не міг заспокоїтися Самуїл, – що ви тоді в катеринославському ломбарді багато цінностей забрали. І начебто закопали їх у Дібровському лісі.

Він пильно дивився Лепетченку в очі, ніби хотів крізь них зазирнути прямо в душу і розвідати всю правду про закопані скарби.

– Та то все пuste люди вигадують, – відмахнувся Іван.

– Почекай, Іване, – взяв його за руку Самуїл. – Не спіши казати мені неправду. Нас сама доля звела тут разом. Ти ж сам тому золоту не даси ради. А я знаю, що з ним робити. Довірся мені. Я старий битий єврей, зі мною не пропадеш. Думаєш, у мене на кордоні все забрали? Погано ти знаєш Самуїла Цукермана. – Він непомітно дістав і показав Іванові дві царські золоті монети. – Під час обшуку я їх заховав під язиком. Цього достатньо, щоб підкупити наглядача і втекти звідси. Якщо ми успішно доберемося до Одеси, я тобі зроблю будь-які документи. Потім ми разом поїдемо до тебе в Гуляй-Поле і відкопаємо зарите золото. А тоді сядемо на пароплав і попливемо хоч в Америку, хоч у Францію. Заживемо як справжні люди. Самуїл Цукерман знає, як живуть справжні люди.

А без мене ти відразу потрапиш до рук ГПУ. Ось і поміркуй гарненько над моєю пропозицією.

Ще довго старий єврей схилив Івана до свого задуму, аж поки той не здався і розповів таки про сховані цінності. Але не про всі і, звичайно ж, не називав місця схованок. Та Самуїл і цьому був несказанно радий. Він старався догодити Іванові, чим міг, щоб остаточно добитися його прихильності. Тут вже удвох почали думати, як втекти з в'язниці. Що це буде зробити дуже важко, вони вже зрозуміли. Але надії не втрачали.

Якось, мючись у тюремній лазні, Лепетченко звернув увагу на ґрати, які настільки проіржавіли від постійної вологи, що здавалось, їх було б неважко виламати. Про це він розповів Самуїлові. Але при всіх цього зробити неможливо. Єдиний спосіб – залишитися прибирати в лазні після того, як всі підуть. Після кожного миття звичайно залишали двох в'язнів під наглядом конвоїра.

Згодом черга прибирати дійшла і до їх камери. Якраз вдалося лишитися удвох. Перед цим Лепетченко запропонував своєму товаришу, щоб той дав конвоїру золоту монету і умовив того принести щось поїсти і випити, а то вже зовсім, мовляв, охляли з голоду. Самуїлові, з його талантом переконувати будь-кого, це було зробити легко. Коли наглядач замкнув їх у лазні, щоб нікуди не ділися, а сам пішов за харчами, Лепетченко випробував на міцність ґрати на крайньому вікні. Воно містилося в закутку і виходило на пустир, який не охоронявся. В цьому переконалися ще раніше. Зачепивши за кріплення кочергою, взятою біля печі, Іван напружився щосили, і ґрати подалися. Ще кілька зусиль – і переіржавілі кріплення тріснули.

Тепер залишалось почекати конвоїра. Коли його вдасться підпоїти і зв'язати, лише тоді можна тікати, інакше по гарячих слідах можуть швидко знайти. Тюремник

приніс пляшку горілки і добру закуску. Самуїл заздалегідь пообіцяв ще заплатити, і охоронець був щедрий на чужі гроші. Напевно, до цього часу золота і в руках не тримав. В'язні пили мало, налягаючи на їжу. За ці три місяці вони вже й забули, як пахне сало і ковбаса.

Наглядач розм'як і почав жалітися на нужденне життя. А Самуїл йому все підливав, аж доки велика пляшка не спорожніла.

– Якщо пан буде добрий, – нарешті мовив старий єврей, – то дозволить нам ще випрати білизну, бо зовсім потом просмерділась. А ви поки що відпочили б.

Через якихось десять хвилин конвоїр уже міцно спав. Обережно, щоб не розбудити, втікачі витягли в нього з кишені гроші, низку ключів, замкнули зсередини лазню і швидко одяглися. Потім виставили ґрати й вікно. Надворі вже було темно. Огледівшись, вони не помітили нічого підозрілого. Сплигнули і побігли подалі від в'язниці. Навкруги лише шуміли дерева під вітром, і більше не долиняло ніяких тривожних звуків.

– Давай хвилинку перепочинемо, – мовив Іван, – і поговоримо. Нам потрібно розділитися. Удвох іти небезпечно, поодинокі у нас більше шансів залишитися непоміченими.

– Тоді давай домовимося, де ми зустрінемося, – запропонував Самуїл.

– Краще всього – в Одесі, – подумавши, відповів Лепетченко. – Я зараз подамся в Бухарест. Заховаюся у когось із своїх друзів, може дістану якісь документи, гроші і тоді вже спробую перейти кордон. У тебе ж ще є одна золота монета, ось візьми ще трішки конвоїрських грошей. Думаю, на дорогу вистачить.

– Іване, а може краще разом підемо? – сумно мовив Самуїл.

– Ні, це небезпечно. Краще поодинці.

– Тоді слухай мене уважно. Як приїдеш в Одесу, у порту запитаєш Самуїла Цукермана. Тобі кожен скаже, де мене знайти. Тільки пообіцяй мені, що обов'язково приїдеш. Адже у нас з тобою такі грандіозні плани.

– Обіцяю.

Похід до Польщі

Діставшись вранці Бухареста, Лепетченко вирішив сховатись і зачекати до ночі, перш ніж іти на квартиру Махна. «Цілком ймовірно, що за квартирою стежать, – думав він. – Краще дочекатися темряви, а то можна і самому потрапити до рук жандармів, і на Нестора біду накликати».

Легкий стук у вікно відразу розбудив Махна. Спрацювала роками вироблена звичка миттєво прокидатися від будь-якого підозрілого звуку.

– Хто там?

– Несторе Івановичу, це я, Іван.

Двері напівпрочинилися, рівно настільки, щоб можна було прослизнути в хату ледь помітною тінню. До сіней із запаленою свічкою увійшла Галина.

– Боже мій, на що ти став схожий, – жалісно мовила вона. – Одні кістки та шкіра. Проходь швидше до кімнати.

– Загаси свічку, – завбачливо мовив Махно, – а то ще хтось помітить. І в темряві поговоримо.

– Краще ходімо на кухню, – заперечила Галина, – його ж нагодувати треба. А вікно ми зараз завісимо.

Лепетченко жадібно їв ще теплий борщ і розповідав про своє перебування у в'язниці та втечу з неї разом із Самуїлом Цукерманом.

– Взагалі-то я спочатку збирався прямувати на Україну, – подякувавши за борщ, продовжував він. – Так уже набридло це собаче життя. Навколо всі чужі, дивляться на тебе, як на якийсь нікчемне створіння, кожен так і намагається якнайдошкульніше зачепити. Не можу більше тут. Скільки я передумав за ці місяці. Та без грошей, документів, не знаючи дороги, куди тут поткнешся. Тому й вирішив спершу до вас завітати.

– Зараз тобі і в нас небезпечно лишатися, – перебив його Махно. – Не сьогодні-завтра прийдуть жандарми з обшуком і заарештують тебе. Я думаю, що про втечу вже сповістили у Бухарест. І шукатимуть ретельно. Начальник в'язниці, судячи з твоїх слів, зробить все можливе, аби вас знайти.

Махно на мить замислився. Останнім часом він став помічати, що за ним і за будинком стежать якісь підозрілі типи. Ймовірніше за все, це були агенти сигуранци, яким наказано за ним наглядати. В такому разі вони неодмінно запримітять і Лепетченка.

Ніби вгадавши його думки, Іван мовив:

– Несторе Івановичу, я більше ніж на пару днів у вас не затримаюсь. Знаю, що це небезпечно. Лишень відісплюся, візьму харчів на дорогу, трохи грошей і піду. Тільки порадьте, де і як краще перейти кордон. Дасть Бог, потраплю в Україну, а там що буде. А якщо все обійдеться добре, дістануся Гуляй-Поля, побачу як там живеться. Потім про все напишу вам, може й ви тоді приїдете.

– Давай про це завтра поговоримо, – запропонував Махно. – Тут все набагато складніше, ніж ти думаєш. Гадино, постели йому і давайте спати.

Тієї ночі Нестор майже не спав. Розмова про Україну, рідне Гуляй-Поле зачепила його за живе. Він сам не раз думав про повернення додому, але щоразу лише серце краялося від таких думок. Він знав, що зараз це самогуб-

ство. Розстріляють і баста. А перед тим ще й показовий суд влаштують. Ні, він такої радості клятим більшовикам не дасть, не дочекаються. Але і в Румунії далі залишатися не можна. Вже не раз представники румунського уряду натякали, що можуть видати його і всіх махновців радянській Росії. Отже, потрібно щось робити.

Бранці Махно вирішив зібрати своїх колишніх бійців, які в цей час знаходилися у Бухаресті. Але так, щоб це не викликало зайвої підозри у сигуранци. Згодом прийшли Яків Домашенко, Василь Харламов, Василь Зайцев, Григорій Сергієнко, Гнат Горобець та інші. Всі радісно вітали Лепетченка, а він, у свою чергу, розпитував про їхнє життя.

– Та я вас зібрав не задля того, щоб ви один на одного подивилися, – почав Махно, коли всі зійшлися. – Потрібно порадитись, як нам бути далі. Ось Іван хоче додому повертатися.

– До першої ж стінки доведуть, і на цьому подорож скінчиться, – вставив свою репліку Гнат Горобець, який мав прізвисько Чорна Хмара за вічно похмурий вигляд і важкий погляд смоляних очей з-під чорних кошлатих брів.

– Якби були гроші, – почав Зайцев, – можна було б з цієї клятої Румунії поїхати в будь-яку країну, навіть у Францію.

– А якщо все ж спробувати повернутися в Україну через Східну Галичину? – не полишав своєї думки Лепетченко.

– Ти знову за своє, – перебив його Чорна Хмара.

– Зачекай, Гнате, дай висловитися, – очі в Івана заблищали, а в інтонації з'явилися нотки невдоволення. – Пам'ятаєте, Несторе Івановичу, як ще після того бою в Мишуриному Розі ви пропонували податися в Східну

Галичину і підняти там повстання проти поляків. Не пізно це зробити і зараз. Пани там заможні, золота і всякого добра накопичили багато. Зробимо рейд по їхніх маєтках, наведемо паніку на шляхтичів і, поки вони там оговтаються і кинуть на нас регулярне військо, ми вже будемо на українській території. За це більшовики можуть простити нам всі наші гріхи і відпустити з миром до Гуляй-Поля.

– А що, Іван діло каже, – першим озвався після деякої паузи колишній начальник штабу повстанської армії Домашенко. – Місцеве населення нас підтримає, можна не сумніватися. Дадуть і коней, і зброю, і самі підуть проти клятих панів. Можна буде такого шереху наробити, що пів-Європи говоритиме про нас. Веди, батьку, хоч погуляємо, а то зовсім тут захиріли, злидарями стали і батраками у румунів.

– Тихіше ти, – перебив його Махно, – не галасуй. Ідея непогана, треба лише все добре обміркувати. Оповістіть про це всіх наших, кого знайдете в Бухаресті. Але обережно, щоб ніхто сторонній ні про що не здогадався. І будьте всі напоготові. Можливо, днями і вирушимо.

2 квітня 1922 року Махно з дружиною, Лепетченком, та ще 18 махновців, бортовою машиною, орендованою на Бухарестській біржі, вирушили в напрямку польського кордону. День видався напрочуд теплим і сонячним, тому всі мали піднесений настрій. Тільки Нестор Іванович про щось увесь час думав. Його роздирали сумніви щодо цього знеацька і поспіхом народженого плану. Раніше він не раз приймав несподівані рішення і стрімголов кидав бійців на здійснення найнеймовірніших операцій. Але зараз він став мудрішим і розважливішим. Він і сам з якогось моменту це відчув, і товариші тепер помічали його обачливість.

До того ж, зараз Махно себе не дуже добре почував. Роки, проведені у в'язниці, у виснажливих рейдах, хвороби, поранення – все це давалося взнаки. Тому останніми місяцями він все частіше наvertався до того, щоб за допомогою зарубіжних анархістських організацій мирно і спокійно поселитися десь у Варшаві чи Парижі, підлікуватися і нарешті засісти за написання історії махновського руху. Сьогоднішня авантюра не зовсім вписувалася у його плани. Але він вирішив так: спочатку необхідно потрапити до Польщі, а там буде видно.

Несподівано за поворотом на шляху показався жандармський патруль. Один жандарм порався біля коней, інший жестом наказував зупинитися. Суворий вигляд і гвинтівки за плечима постових не обіцяли нічого доброго.

– Іване, – Лепетченко відчув на лівому плечі важку руку Чорної Хмари, – ви з Домашенком беріть того, що біля коней, а ми із Зайцевим візьмемо на себе першого.

Поки Махно намагався пояснити, хто вони і куди прямують, половина пасажирів злізли з кузова і робили вигляд, ніби розминають ноги. Коли Лепетченко зрозумів, що старший патруля не вдовольнився поясненнями і вимагає, щоб усі слідували за ним до жандармерії, він непомітно подав знак товаришам.

За мить коні сполошено сіпнулися вбік, а їх господар вже лежав на землі з викрученими назад руками. Перший румун широко розкритими від подиву очима розгублено дивився на спрямований на нього Чорною Хмарою револьвер. Махновці швидко роззброїли обох, відвели подалі в гущавину, прив'язали до дерев і ганчірками позатикали роти, щоб не галасували. Відігнавши в ліс і коней, сховали у машині рушницю і рушили далі. До самого кордону всі жваво обговорювали цю сутичку і вперше за останній час відчували себе переможцями на чужині.

Але кордон, що добре охоронявся, так легко перейти не вдалося. Їх зупинили і взяли під арешт. Міністр внутрішніх справ, якому відразу доповіли про намір махновців виїхати до Польщі, не дуже довго думав, що з ними робити. Залишати на своїй території таку непередбачувану компанію, яка може в будь-який час створити нові неприємності, не хотілося. До того ж, радянський уряд постійно надсилав вимоги про видачу Махна. Нарешті було вирішено всіх відпустити і навіть посприяти їм у нелегальному переході через кордон. Нехай там поляки з ними розбираються, тільки б уряду Його Величності короля Румунії не було клопоту.

Група махновців

Але фортуна відвернулася від махновців. Тільки-но вони дістались міста Бучача на Тернопільщині, як усіх заарештувала польська дефензива (контррозвідка). Спочатку їх доставили у місто Станіслав, а звідти – у Щолківський табір.

Постійно тривали допити. Агенти дефензиви, яких підсаджували у камери до махновців, жадібно ловили кожну фразу про їхні плани і наміри, підслуховували і хитрощами вивідували будь-яку інформацію. Польський уряд багато знав про діяльність Повстанської армії батька Махна в недалекому минулому і не збирався необачно звільняти затриманих. Поляки мали великі сумніви щодо мирних намірів колишніх повстанців.

Незабаром на основі зібраної дефензивою інформації Махну було пред'явлено звинувачення у підготовці збройного повстання в Східній Галичині з метою її відриву від Польщі і приєднання до Радянської України. Нестора з Галиною, Лепетченка та ще кількох чоловік перевели до Варшавської в'язниці.

Операція зі звільнення Махна

Кінець травня 1923 року видався теплим і лагідним. Сонце ще не палило по-літньому спекотно, листочки на деревах були ніжно-зеленими, а трава – м'якою, духмяною і шовковистою. Махновці, яких після майже 14 місяців перебування у польських в'язницях нарешті звільнили і розмістили в бараках у Варшаві, в ці дні часто збиралися за будівлями на толоці, всідалися просто на траву і до сп'яніння насолоджувалися свободою, чистим повітрям, одним лише безтурботним єднанням із землею.

А сам батько Махно ще сидів у Мокотувській в'язниці. Скориставшись дозволом його вагітній дружині виїхати на лікування до Варшави, він доручив їй відвідати посольство Української Республіки у Польщі і почати переговори про укладання угоди з радянською владою. Галина Кузьменко зробила все, як велів чоловік. Український уряд на це дав категоричну відповідь: ніяких переговорів з махновцями не вести і жодних обіцянок не давати.

Активізація діяльності махновців за кордоном змусила керівництво ГПУ вжити додаткових заходів для одержання якомога повнішої інформації про їхні плани і на-

Махно під час перебування у Польщі

міри. Відповідну вказівку одержали іноземний відділ ГПУ і представник варшавської резидентури зовнішньої розвідки. Вся зібрана інформація надходила до Харкова в ГПУ Української соціалістичної радянської республіки.

На початку 1923 року з резидентури надійшло чергове повідомлення. Знову група махновців (11 осіб) звернулася з проханням надати дозвіл на повернення в Україну. Рези-

дент при цьому зробив свої коментарі: «Ми вважаємо, що цих людей можна сміливо пропустити на батьківщину. У нас є всі підстави вважати, що Махно був щирим, коли намагався зв'язатися з Радянською владою. Він прекрасно і мужньо тримається у в'язниці, не компрометуючи нікого, хоча за останнє він одержав би і свободу і ще дещо. Його люди, які пережили арешт у поляків, тепер налаштовані рішуче на користь Радянської влади... Вважаю, що потрібно посприяти як прискоренню видачі їм такого дозволу, так і використанню цих людей після їхнього повернення у наших інтересах».

Зваживши всі «за» і «проти», керівництво ГПУ прийняло рішення: в'їзд махновцям в Україну, де вони будуть під пильним наглядом і не такі небезпечні, все ж дозволити. За рештою, хто залишиться за кордоном на чолі з Махном, продовжити пильно стежити і регулярно доповідати всю інформацію.

У цей час активізувалися польські анархісти. Якось у бараках з'явився невідомий молодик з жінкою і почали питати про махновців. До них вийшли Лепетченко і Сергієнко.

– Мене звати Ніка, – назвавсь чоловік, – а це Барбара. Ми польські анархісти. Хочемо з вами порадитися щодо Махна.

– А що з ним трапилося? – занепокоєно запитав Лепетченко.

– Поки що нічого не трапилося. Але незабаром суд. Його можуть засудити до кількох років і посадити у в'язницю до політичних. Звідти визволити його майже неможливо. А зараз ще можна його відбити.

Після цих слів Лепетченко з Сергієнком переглянулися. За роки, проведені в еміграції, вони стали обережними і навчилися не довіряти першому зустрічному. Ніка зрозумів їхні вагання, тому після паузи додав:

– Ваші анархісти Аршинов і Волін самі надіслали мені листи з проханням організувати операцію по звільненню Махна.

– А як би і нам побачити ці листи? – із сумнівом спитав Лепетченко.

– Ми їх не взяли з собою, але завтра принесемо.

Наступного дня Ніка приніс листи. На їх читання зібралися Лепетченко, Сергієнко, Харламов, Зайцев і Бурима. Аршинов і Волін дійсно писали, що Ніці можна довіряти у визволенні Махна. Але махновці виявляли

обережність і з відповіддю не спішили. Вони розпитували про Нестора Івановича, як він себе почуває, які саме йому пред'являють звинувачення, коли буде суд і таке інше. Нарешті домовилися, що ввечері Ніка пришле Барбару за листом для Махна.

Коли поляки пішли, Лепетченко сказав:

– Все ж ми не можемо бути певними, що їх не підслала дефензива. Давайте краще напишемо Махну зашифровану записку, в якій про все розповімо і запитаємо, як нам діяти далі.

Записку, незрозумілу для чужих очей, написали шифром, яким Махно користувався ще в ті часи, коли сидів у Бутирській в'язниці. Навчив йому потім і своє близьке оточення.

Протягом трьох тижнів ніякої відповіді не було. Ніка пояснював, що зараз немає тих охоронців, через яких можна передати записку. В неділю, коли після вечері всі сиділи і обговорювали можливий розвиток подій, нарешті з'явився схвильований Ніка.

– Завтра маємо шанс відбити Махна, – повідомив він. – Його вестимуть на ознайомлення з обвинувачувальними матеріалами. Буде лише два конвоїри. Такої нагоди може більше не трапитись.

Ніка дістав п'ять револьверів, набої до них і 250 тисяч марок. За цим спішно змалював план операції, хто чим має займатися і зник. На прощання сказав, що має багато справ, треба підготуватися, наголошував на тому, що все трапилось так несподівано.

В цю ніч махновці ще довго не лягали спати. Спочатку Лепетченко взяв револьвери й набої і вийшов з бараку. На смітнику він знайшов жерстяну коробку, старі ганчірки, спакував у них зброю і зарив у надійному місці. Повернувшись, розділив порівну між товаришами гроші.

– Що будемо робити? – запитав.

– Треба визволяти батька, – озвався Харламов.

– А якщо це провокація? – висловив сумнів Григорій Сергієнко.

– Ось і я про те ж саме всі ці дні думаю, – підтримав його Лепетченко. – Вийдемо ми на діло, і тут всіх нас разом з Махном агенти дефензиви переб'ють. Не треба буде ні суду, ні слідства... їм полегшення.

– А якщо це не так, – стояв на своєму Василь Харламов. – Якщо Ніка зі своїми друзями справді хочуть допомогти Махну, а ми їх підведемо.

– Тоді давайте зробимо так, – нарешті рішуче сказав Лепетченко. – Завтра я й Василь, зі зброєю, підемо удвох на зазначене місце. Сергієнко із Зайцевим без револьверів будуть прогулюватися неподалік. Якщо запримітимо щось підозріле, операцію відміняємо. У крайньому випадку, ми на місці непомітно викинемо зброю і втечемо. Навіть якщо нас затримують, ніхто нічого не доведе. А коли все ж мене і Харламова уб'ють, живими залишитесь ви, і тоді вже самі без сторонньої допомоги спробуєте визволити Нестора Івановича.

З цим і погодилися. А ще Зайцев під диктовку Лепетченка написав заяву, в якій говорилося, що операція по відбиттю Махна придумана польською дефензивою.

«Але нас не вдасться спровокувати», – заявляли махновці. Аркуш заяви вирішили залишити в бараці на випадок арешту.

Наступного дня Ніка біля бараку не з'явився, хоч із вчорашньої розмови всі так зрозуміли, що він має за ними зайти. Це ще більше всіх насторожило. Тому домовились самі нікуди не ходити. Так у невизначеності минув цілий день. Потім ще кілька. Махновці вже почали хвилюватися. Та нарешті з'явилися Ніка і Петро Ягодзинський, який

колись сидів з Махном у в'язниці в Москві. Зібрали всіх і почали докоряти, чому ніхто не вийшов на операцію. Показали листа від Нестора Івановича, в якому той також соромив усіх за те, що ганьблять махновську славу. Але Махно писав, щоб тепер без його команди нічого не робили і почекали суду. Він вже мав адвокатів і сподівався, що на суді його виправдають.

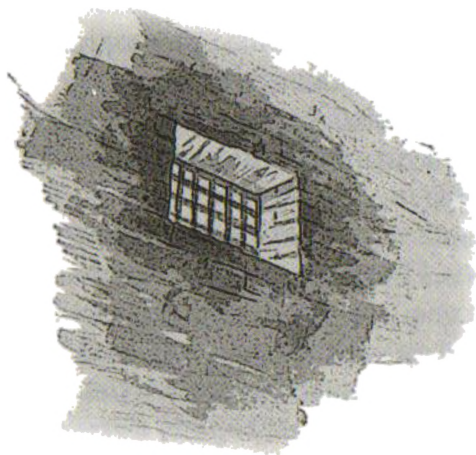
Прочитавши лист, махновці нарешті переконалися, що Ніці можна довіряти. Всі з полегшенням зітхнули і навперебій почали розповідати про свої недавні сумніви і підозри. Ніка вже не сердився і повідав, що Махна в той день все одно нікуди не виводили, але ж все могло скластися і по-іншому. На прощання він забрав зброю і сказав, що суд має бути через місяць.

Незадовго до дня суду в бараках знову з'явився Ніка. Він відкликав Лепетченка для розмови і передав йому особистого листа від Махна. Нестор Іванович писав, що він хоч і сподівається на виправдання, але все ж таки треба бути готовим до найгіршого. І коли засудять до кількох років позбавлення волі, то він сидіти не збирається і просить організувати йому втечу відразу після оголошення вироку, на шляху до в'язниці. Про це він просив нікому не розповідати і діяти лише спільно з місцевими анархістами.

Наступного дня Іван познайомився з чотирма молодими хлопцями з варшавського бойового загону анархістів. Їхня відчайдушність настільки вразила Лепетченка, що він відразу проїнявся до них повагою. План нападу на автомобіль, яким везтимуть Махна від приміщення суду, розробляли разом. Найстарший, якого звали Михасем, запропонував зробити засідку. А до того як машина має проїхати, розкидати на дорозі погнуті цвяхи. Коли

балони полопаються і автомобіль зупиниться, вони нападуть на охорону і відіб'ють ув'язненого. Для повного успіху треба було ще десь дістати автомобіль, щоб швидше зникнути з місця нападу.

Але цьому планові не судилося здійснитись. Свою справу вміло зробили адвокати, найняті за 1000 доларів, одержаних від анархістських організацій з Берліну. Польський суд виправдав Махна за відсутністю доказів організації ним повстання. Нестора Івановича, а також Домашенка і Чорну Хмару, що проходили як свідки, випустили на волю, але на деякий час заборонили покидати Варшаву. Згодом їх розіслали в різні міста. Махно з дружиною і донькою Оленою, яка народилася у в'язниці, потрапили у Торунь. Чорна Хмара – в Познань, Домашенко – в Бидгощ. Всі інші залишилися у Варшаві.

Махно проти терору

Через місяць Лепетченко одержав з Торуня листа від Махна. Нестор Іванович писав, що збирається приїхати у певних справах до Варшави, хоче з ним побачитися і обговорити деякі питання. Іван дуже зрадив, бо й сам уже давно хотів з'їздити до свого колишнього командира, та не мав грошей. Останнім часом вони з Буримою, Зайцевим і Волжаном підрядилися у Волковиську на лісозаготівлі. Робота була важка, але й платили непогано. Гроші вже були, але все ніяк не міг вирватися.

Зустріч була теплою і приємною для обох. Махно щиро сміявся, коли Іван розповідав про плани його визволення, та як вони попервах підозріло ставилися до Ніки.

– Ніка – це його псевдонім, – зауважив Махно. – А справжнє прізвище – Савицький. Юзеф Савицький. Він є одним з керівників варшавських анархістів. Спасибі їм за допомогу.

– Але вони й досі здаються мені якимись дивними, – зазначив Лепетченко. – Особливо ті молоді хлопці, з якими я розробляв другу операцію. Шибайголови якісь.

– Завтра поїдеш зі мною, ще не такого наслухаєшся. В селі Порошкове за 17 верст від Варшави Ніка збирає нараду, на яку запрошено делегатів від німецьких, польських, італійських та російських анархістів. Буде обгово-

рюватися питання про терор на сучасному етапі. А конкретніше: треба чи не треба зараз знищувати радянських дипломатів. Ось як.

Анархісти збиралися конспіративно за містом під виглядом мисливців. Махна зустріли захоплено. Всі його вітали зі звільненням і з цікавістю дивилися як на живу легенду. Розповіді про його революційну армію, Гуляй-пільську республіку, рейди по Україні і втечу за кордон ще й досі передавалися в середовищі анархістів із вуст у вуста. Звичайно, з яскравими домислами. В очах і репліках присутніх, які юрилися навколо Махна, Лепетченко бачив здивування: вони сподівалися побачити грізного велетня-отамана. А тут перед ними стояв невисокий на зріст, непоказний, з першого погляду, чоловік з великим шрамом на правій щоці. Котрий до того ж ще не відійшов від тривалого перебування у в'язниці. Він припадав на одну ногу – давалося взнаки поранення. Але це ще більше їх інтригувало. Коли всі зібралися, на правах господаря першим слово взяв Ніка:

– Шановні колеги по боротьбі! Браття анархісти! Дозвольте від вашого імені ще раз привітати славного лицаря і грозу більшовиків Нестора Івановича Махна. Всі ми з хвилюванням чекали рішення суду і радісно сприйняли звістку про оправдальний вирок. Тепер товариш Махно з новими силами включиться в боротьбу за торжество ідей анархізму.

Всі дружно аплодували. Махно при цьому виглядав дещо зняковілим. Але Лепетченко відзначив про себе, що йому подобається бути в центрі уваги і відчувати інтерес до своєї особи. А Ніка продовжував свій виступ:

– На міжнародному з'їзді анархістів, – нагадав він, – який відбувся у Берліні в грудні 1921 року, було вирішено братися до здійснення терору проти урядів, що переслі-

дують анархістів, в тому числі проти радянського уряду. Сьогодні ми повинні висловитися з цього питання, а остаточне рішення буде прийняте на всесвітній нараді анархістів у Парижі. Від імені польських анархістів хочу сказати, що ми наполягаємо на терорі. Лише так ми зможемо примусити радянську владу легалізувати анархістські організації в Росії, добитися свободи слова, агітації і пропаганди. З іншого боку, терор повинен стати засобом залякування західноєвропейських держав, які мають наочно переконатися в тому, як анархісти вміють відповідати на урядові репресії

Ніку підтримали італійські анархісти. З тими ж ідеями, але ще більш емоційно, як собі відзначив Лепетченко, виступив представник Московського центрального бюро міжпартійної групи терористів. На вигляд йому було років 25. Зовні схожий на студента, а в очах світилися фанатизм і рішучість. «Такі очі були в деяких більшовиків, коли ми їх ставили до стінки,» – подумав Іван.

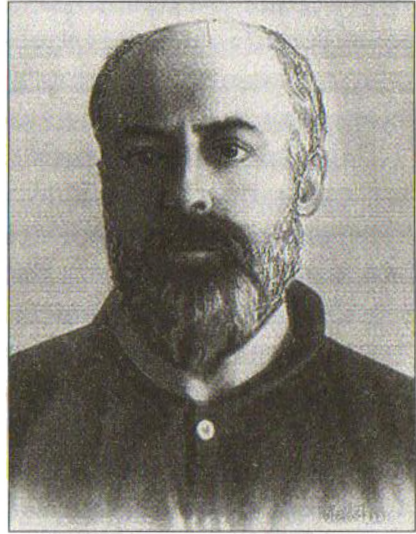
– Сьогодні в Росії, – почав він відпрацьованим голо-
сом оратора, – будь-яка вільна думка, не кажучи вже про
друковане слово, повністю придушена комуністичними
катами. Селянство, яке завжди було «божою худобою»,
і зараз лишається нею. Із робітників і селян, як і раніше,
видавлюють всі соки для утримання нової армії гноби-
телів. Ті самі заслання в Соловки і Нарим, арешти і роз-
стріли всіх, хто не хоче змиритися з режимом насильства,
– все це вимагає відплати. Ми, група терористів, дійшли
глибокого переконання, що на терор можна відповідати
лише більшим терором. Ми не умовляємо, а наполягаємо:
досить бути баранами, досить підкорятися розпоряд-
женням влади. Товариші, треба озброюватися, організо-
вуватися в підпільні гуртки, і нехай нарешті вдарить грім
– анархістська революція. Будь-яку владу треба знищу-

вати, доки б'ється хоча б одна гнобительська жилка. Геть більшовицький терор! Хай живе терор визвольний!

З того, як Махно реагував на оратора, Лепетченко зрозумів, що він не поділяє його думок, і, мабуть, сам готовий виступити. А поки що слово взяв представник російських емігрантів, анархо-синдикаліст Максимов. Він щось довго говорив про своє негативне ставлення до «пролетар-

Петро Аршинов

Всеволод Волін

ської» диктатури в СРСР, до Комінтерну і Профінтерну. Та з його слів Лепетченко ніяк не міг второпати, за терор він чи проти. Нарешті, на завершення своєї промови той виголосив:

– У боротьбі з радянською владою ми у своїй більшості відкидаємо методи терору, повстань і експропріацій. Однак заперечення цих способів боротьби носить тимчасовий характер. У разі зміни обстановки можливе повернення анархо-синдикалістів на шлях терору і повстань.

Після цього виступу Ніка із задоволенням надав слово Махну, від якого чекав авторитетної підтримки своєї позиції і запальних переконливих слів. Однак Нестор Іванович почав спокійно і розсудливо:

– Що ми маємо сьогодні в середовищі анархістів? Читання, різнобій і протиріччя. Буду говорити перш за все про російських анархістів. З одного боку, ми маємо Гордіних, які прямо благословляють радянську владу від імені анархізму, з іншого – Лева Чорного та інших товаришів, цинічно розстріляних тією ж владою. З одного боку – легальні клуби анархістів у Москві, а з іншого – здійснений анархістами вибух у Леонтіївському провулку. Про що все це свідчить? Про те, що анархісти з російської революції вийшли суттєво пощипаними. І нам сьогодні потрібно подолати розрізненість, читання і ту апатію, що оволоділа багатьма нашими товаришами внаслідок перевтоми за роки революції. Нам потрібно зберегти кадри. Якщо ми зараз будемо сповідувати терор, нас просто знищать. А це означатиме крах анархізму.

– Невже це говорить той, – перебив Махна Ніка, ще сподіваючись схилити його на свій бік, – кого більшовики вважають своїм запеклим ворогом, чию вільну Гуляйпільську республіку знищили, її захисників розстріляли, а сам він змушений поневерятися за кордоном?

– Можливо, я відстав від реального життя, – продовжував Махно, – хоча й намагався завжди бути в курсі всіх подій. Але ви погано знаєте більшовиків, їхнє ЧК-ГПУ. Я ж зустрічався з їх вождями і добре собі уявляю, на що вони здатні. Вони самі прискіпливо вишуковують бодай найменший привід, щоб розправитися з ідейними противниками. Навіщо ж ми самі будемо підставляти під удар наші розрізнені організації.

– Що ж ви пропонуєте? – кинув хтось репліку.

– Зараз необхідно виховувати нові кадри активних працівників з-поміж тих, котрі залишилися відданими ідеям анархізму, залучати на свій бік нових людей. Якщо ми організаційно зміцнімося і подолаємо практичну розгубленість, то лише тоді будемо сильними і здатними до наступних рішучих дій. Завдання, яке стоїть перед нами, колосальне, воно вимагатиме від нас і великих жертв. Але потрібно твердо знати не лише про красу і велич нашої мети, а й про те, що шлях до її досягнення важкий. Це змушує нас виховувати в собі особливу стійкість, твердість волі і міцну солідарність.

Лепетченко, затамувавши подих, слухав Махна і вперше зрозумів, як Нестор Іванович змінився за роки, проведені в еміграції. Можливо, це перебування у в'язниці на нього вплинуло, а може і щось інше. Іван не зміг би сказати. Махно для нього ще залишався тим, яким був раніше – рішучим, нещадним, іноді жорстоким, спроможним за торжество ідеї постинати голови навіть невинним людям. А тут він виступає проти терору! Що завгодно можна було чекати від нього, тільки не цього. Лише на зворотному шляху до Варшави, коли вони з Махном обговорювали нараду, Іван дещо зрозумів.

– Посуди сам, Іване, – почав Махно, – у нас була багатотисячна, добре озброєна повстанська армія і підтримка більшості населення, а ми зазнали поразки. А що можуть вдіяти одинаки чи невеликі групи, до того ж розрізнені? Отож і воно. А окрім того, нам зараз не вигідно дражнити владу: чи то радянську, чи якусь іншу. Я хочу через Аршинова і Воліна дістати дозвіл французького уряду на переїзд всіх наших товаришів з Румунії і Польщі до Парижа. Там нам буде спокійніше. А потім, якщо обстановка дозволить, можна буде і з представниками радянського уряду провести переговори про можливість повернення

Махно з донькою

на батьківщину. Звичайно, якщо хтось захоче.

– Багато хто з наших рветься додому, – пожвавішав Лепетченко. – Тим більше, там амністію учасникам бойових дій оголосили більшовики.

– То вони через свою теперішню слабкість, – замислившись над чимось, відказав Махно. – Бо всіх за граги не посадиш, народ і так невдоволений, іншого чекали від революції. А ось коли вони стануть сильними, то, боюся, що і через 10,

і через 15 років все і всім пригадають. І ще постраждають безневинні люди, ой як постраждають.

Коли приїхали до Варшави, Махно запропонував:

– Іване, поїхали зі мною до Торуня. І нам з Галиною буде не так сумно, та й почуватимемося разом безпечніше. Ти ж бо ще не забув, як був у мене ад'ютантом і охоронцем?

– Я із задоволенням, – зрадів Лепетченко. – Та чи пустять?

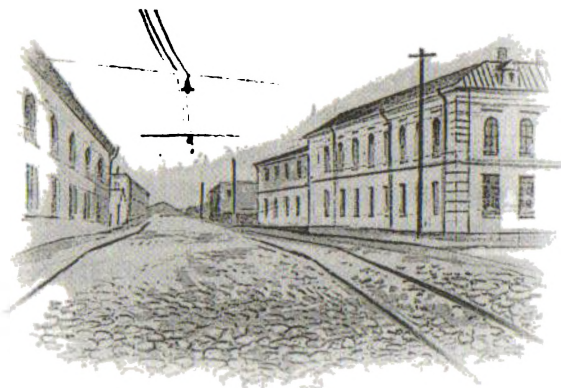
Наступного дня Махно кудись ходив і одержав дозвіл на виїзд до Торуня для Лепетченка і Зайцева. Згодом до них приєднався Харламов. Поселилися вони всі неподалік від Махна, орендували одну квартиру. Лепетченко заробляв швацтвом, а інші йому допомагали. Часто гуртом збиралися у вихідні, багато про що говорили, а частіше про наміри податися додому.

Махна і в Торуні не забували польські анархісти. Особливо часто приїздив Ніка порадитися з деяких питань. Нерідко вони дискутували. Якось Лепетченко, зайшовши ввечері на квартиру до Махна, почув крізь прочинені двері з іншої кімнати слова Нестора Івановича:

– Ви можете язиком робити все, що завгодно, а зброю застосовувати не маєте права.

Коли Іван залишився з ним один, Махно сказав йому:

– Запам'ятай і перекажи всім нашим: якщо вам, махновцям, польські анархісти будуть пропонувати участь у замаху на радянських консулів, то ви відмовляйтеся. Ні в якому разі не можна цього робити. Не дай Бог, ці гарячі голови накоять дурниць – тоді і нам-бо не поздоровиться. Адже підозра, в першу чергу, впаде саме на нас.

Таємна нарада

Першого травня 1924 року Лепетченко прийшов на квартиру до Махна о сьомій годині ранку. Ще напередодні вони домовились, що разом підуть подивитися, як святкують Першотравень за кордоном. За роки, проведені в еміграції, їм так жодного разу і не випало побачити це на власні очі.

Робітники Торуня збиралися невеликими групами за містом. Там можна було і помітингувати, і відзначити свято на природі. Ще здалеку Махна впізнали місцеві активісти, які вже встигли познайомитися з ним за ці кілька місяців його перебування у місті, і запросили до свого гурту.

– Пане Несторе, – шанобливо звернувся один з них до Махна, – вам, як досвідченому революціонерові, є що сказати. Людям буде цікаво почути полум'яне слово борця за звільнення робітників і селян від всіляких пут рабства.

Махно віднікувався, але його таки умовили. Після чергового оратора він ступив на пагорб, який слугував за трибуну. Присутні з цікавістю дивилися на легендарного емігранта з Росії і ловили кожне його слово. Вони хотіли

почути щось незвичайне, а Нестор Іванович просто і дохідливо говорив про загальновідоме:

– Сьогоднішній день Першого травня є святом всього міжнародного пролетаріату. Цей день святкують по-різному в усьому світі, як хто може. Головне, щоб дії і помисли людей були щирими, братерськими, вільними. Але, на жаль, не завжди це можливо. До сьогоднішнього дня, скільки себе пам'ятаю, майже не випадала нагода вільно висловити свої погляди, хіба що за винятком нашого перебування на території нами ж створеної Гуляйпільської республіки. Якщо люди десь і намагаються бути вільними, то вони все одно обов'язково перебувають під гласним або негласним наглядом. Це існує і буде існувати доти, доки ті, хто прагне бути справді вільними, не скинуть, як непотрібний мотлох, капітал і державу з усіма їх законами і порядками. Щоб цього досягти, потрібно об'єднуватися в боротьбі за ліквідацію безробіття, за вільні організації трудящих міста і села, за знищення будь-яких елементів влади. Час будувати справжнє життя на засадах рівноправності і незалежності. Хай живе свобода! Хай живе світова революція!

Після Махна виступав інший оратор. Він ще не закінчив промову, як присутні захвилювалися і спрямували погляди в бік міста. «Жандарми!» – пронеслося в юрбі. Ніхто не кинувся тікати. Виступаючий зійшов з пагорба. Всі чекали, що буде далі.

– Всім розійтися, – скомандував старший над жандармами. – Нічого збиратися.

Люди почали потихеньку розходитися.

– Ось тобі і демократія, – сказав Лепетченкові Махно, щиро здивований розгоном мирного мітингу. Та ще більшим було його здивування, коли на підході до квартири їх зупинили агенти дефензиви і наказали йти за ними.

Решту дня і ніч Махно з Лепетченком провели в камері місцевої в'язниці. На питання, за що посадили, їм відповіли: «За активну участь у першотравневому мітингу, що суперечить вашому статусу перебування тут як висланих емігрантів». Обоє були просто приголомшені таким рішенням. Наступного дня Махно вживав усіляких заходів, щоб опротестувати його і добитися звільнення, та марно.

Злі і сердиті на місцеву владу, вони вголос висловлювали це, навіть не криючись перед іншими ув'язненими. Згодом, дещо заспокоївшись, Лепетченко підсів ближче до Махна і, щоб ніхто не почув, тихенько почав:

– Несторе Івановичу, це остання краплина. У мене вже немає сил все це терпіти. Як тільки звільнимся, я піду в радянське консульство і буду проситися додому. Коли не пустять, сам спробую перейти кордон. Я вже не раз думав про це. Тепер я твердо вирішив.

– Якщо остаточно надумав, відмовляти не буду, – неголосно мовив Махно. Я б і сам разом з тобою поїхав. Знаєш, як хочеться зараз опинитися в Гуляй-Полі. Іноді як почну згадувати, душа кров'ю обливається. Але боюся, що доведеться мені жити тільки спогадами. Дорога туди мені заказана. Принаймні зараз. Пригадають минуле і розстріляють або посадять до в'язниці. Ще й показовий суд влаштують. До того ж у мене дружина і мала донька. Ними ризикувати не хочу.

– Але ж і тут життя немає, – спробував заперечити Іван.

– А я тут і не збираюся надовго zostаватися. Аршинов і Волін недавно надіслали листа. Пропонують виїхати до їхніх знайомих, а потім обіцяють оформити дозвіл на мій виїзд до Парижа. Не знаю, чи добре там буде, чи зле, але сподіваюся на краще життя. Може й ти з нами?

– Ні, Несторе Івановичу, не зможу я тут жити – у злиднях, страху, в оточенні чужих людей, говорити чужою мовою. Ні, моє місце там, на батьківщині.

– Послухай, Іване, – Махно майже перейшов на шепіт, – можна жити і не в злиднях. Пам'ятаєш про золото, залишене і заховане нами там? Аби його привезти сюди, то вистачить на все життя. Всім вистачить. А якщо ти його й привезеш сюди?

Лепетченко не чекав такої пропозиції, тому навіть не міг відразу щось відповісти. Зрозумівши його розгубленість, Махно продовжував:

– Кому, як не тобі, це зробити. Адже про основні місця схованок зараз знаємо лише ми з тобою. Щусь і мій перший ад'ютант Лютий, з котрими ми разом ховали цінності, загинули, хай земля їм буде пухом. Когось іншого втаємничувати не хочеться. Та й про деякі схованки ні словами не розкажеш, ні на папері їх не зобразиш. Потрібно лише самому на місці зорієнтуватися і пригадати. Ну, що скажеш?

– Якщо чесно, то я й сам не раз думав про те золото. Особливо, коли сидів, як ми оце зараз, у в'язницях. Був такий гріх, мріяв відкопати цінності і враз стати багатим. Які лише картини не малювала уява!

– Я тобі намалюю реальну картину, – перебив його Махно. – Потрапив би ти якщо не відразу, то згодом на гачок агентів ГПУ, і витрясли б з тебе все до останньої монети, навіть і душу б витрусили. Там, за нинішнього режиму, з такими цінностями можна лише тихо сидіти, дивитися на них і нікому не показувати. Або міняти на хліб із салом, щоб з голоду не померти. Лише тут, за кордоном, їх можна розумно витратити.

– А як їх сюди перевезти? У мене ж навіть немає ніяких необхідних документів, щоб самому безпечно переїхати.

– Думав я і над цим питанням. Щоб усе виглядало законно, треба буде офіційно звернутися в радянське консульство по дозвіл на в'їзд в СРСР. Якщо ж не дозволять, тоді дійсно спробувати нелегально перейти кордон. У цій справі може допомогти наш колишній командир ескадрону Черняк. Я з ним бачився у Варшаві, він зараз там живе. А в Умані залишилася його дружина, є й інші родичі по той бік кордону. Він часто буває в них, казав, що має знайомих контрабандистів, вони й переправляють через кордон.

– Це-то добре, – погодився Лепетченко, – але мені все одно самому все золото не довезти. Он лише в четвертій єврейській колонії ми закопали два ящики по чотири пуди в кожному.

– Візьмеш з собою Харламова, Зайцева і Черняка. А все золото і не треба забирати. Привезете один ящик. Цього поки що вистачить. Боронь Боже, щоб його випадково ніхто не знайшов. А як того раптом не виявиться на місці, тоді заберете цінності, які ми взяли у катеринославському ломбарді. Єдине, що забороняю тобі чіпати, так це золото, сховане у Дібровському лісі. Те, що ми сховали у підземеллі біля старого дуба. Нехай лежить до кращих часів. Те золото ми колись використаємо для утвердження ідей анархізму в усьому світі, для здійснення світової революції.

– Але ж його там не настільки багато, – спробував заперечити Лепетченко.

– Зате там досить платини і, найголовніше, – є прикраси з діамантами. А вони дорого ціняться. Пригадай, там були дуже рідкісні і цінні речі. Лише в старого ювеліра в Катеринославі яку колекцію забрали!

– Еге ж, – засвітилося обличчя у Лепетченка. – Той ще умовляв, щоб йому хоча б одну брошку якогось Фарбаже чи Фабарже залишили.

– Іване, пообіцяй мені, ні – поклянись, що не займатимеш цього скарбу без моєї вказівки, – лице Махна в тьмяному світлі набуло суворого вигляду.

– Несторе Івановичу, та для мене ваше слово – закон.

– Клянися.

– Клянуся, Батьку, що й близько без вашого розпорядження не підійду до того місця. І нехай буду вічно проклятий, якщо я порушу цю клятву.

– Гаразд, я вірю тобі, – Махно поклав Іванові руку на плече. – Нехай той скарб краще навіки залишиться в землі, ніж дістанеться нашим ворогам. А коли помиратиму і до того часу нам ще не випаде нагода ним скористатися, я заповідаю розпорядитися ним найвідданішим нашій ідеї товаришам. Тоді ти їм вкажеш місце і допоможеш. Пам'ятай про це, де б ти не жив: чи тут, чи в Україні. А стосовно поїздки, вирішувати тобі самому. Якщо благополучно доставиш золото сюди, можеш zostаватися зі мною і жити тут. Можеш частину цінностей взяти собі і влаштувати своє життя там. Щодо цього я тобі наказувати не можу.

В ту ніч Лепетченко ще довго не міг заснути. Його думки літали над схованими скарбами і бентежили уяву. А як нарешті зморило, то привидівся йому той єврей-ювелір, який на колінах повзав за ним, благаючи не забирати цінності, хоч щось залишити. Він хапав за ноги і не відпускав. Іванові це набридло, він вихопив шаблю і щосили рубонув старого по руках. Половина лівої руки вмить упала на долівку. Небіжчик схопив обрубок цілою правицею, підвів на Івана наповнені сльозами й гнівом очі і вигукнув: «Щоб тобі в житті не знати ні радості, ані спокою і щоб твоя душа довічно мучилася в пеклі». Раптом відрубана рука сковзнула вгору, миттєво вчепилася Іванові в горло і почала душити. Він почав задихатися, але ніяк не міг відірвати руку.

Тут він прокинувся в холодному поту. Серце страшно калатало, ледве не вискакувало з грудей. «І приснитися ж таке», – подумав він. У камері всі ще хропли. А йому вже було не до сну. Так і пролежав до світанку, роздумуючи над значенням того, що наснилося.

Їх випустили на четвертий день. На прощання попередили, щоб більше не брали участі ні в яких зборах, маніфестаціях і такому іншому. Вислухавши це, Махно заявив, що він взагалі більше не хоче залишатися у Торуні і має намір виїхати до вільного міста Данцігу. Просив, щоб йому не перешкождали і дозволили Лепетченку з його документами побувати у Варшаві, щоб отримати дозвіл на виїзд. У жандармерії аж зраділи таким планам – випадала слушна нагода нарешті здихатися цих непередбачуваних і небезпечних підопічних.

Коли все було узгоджено і Нестор з Галиною спакували речі в дорогу, Лепетченко, Зайцев і Харламов прийшли попрощатися з ними.

– Шкода з вами розлучатися, але я сподіваюся, що не надовго, – почав Махно. Потім, звертаючись до Зайцева і Харламова, продовжив: – А тепер, хлопці, слухайте мене уважно. Я посилаю Івана до Гуляй-Поля за схованим золотом. Хочу, щоб і ви поїхали разом з ним та допомогли в цій нелегкій, навіть небезпечній операції. Винагородою буде безбідне життя тут, за кордоном. А якщо не захочете тут жити, візьмете частину золота і можете влаштувати своє життя в Україні. Це ваша особиста справа.

– Це те золото, за яким ми перед переходом кордону в четверту єврейську колонію їздили? – запитав Василь Харламов.

– Так, я вас посилаю за ним, – підтвердив Махно.

– Мене там червоні ледь не підстрелили, – додав Харламов.

– І зараз треба бути готовими до всього і обережними, – сказав Махно. – Слухайте Івана, я йому дав усі необхідні вказівки. І пам'ятайте, що від вашої поїздки залежить подальша доля не лише моя чи ваша, а й тих наших товаришів, що живуть у злиднях в Румунії та Польщі, а також доля нашої спільної справи, за яку ми проливали кров. Тому пам'ятайте: якщо хтось захоче поживитися усім скарбом, того чекає страшна кара.

– Та що ви, Несторе Івановичу, – озвався Зайцев, – ви ж нас не перший рік знаєте.

Галина, яка весь час сиділа мовчки, чомусь завжди неприязно ставилася до Зайцева і тут звернулася до нього:

– Золото, Василю, багатьох людей псує. Пам'ятаєш Лашкевича з села Великий Янісєль? Як тоді, ще в двадцятomu році, відходили з Гуляй-Поля і залишили йому на зберігання чотири з половиною мільйони рублів. Пригадуєш, що він з ними зробив?

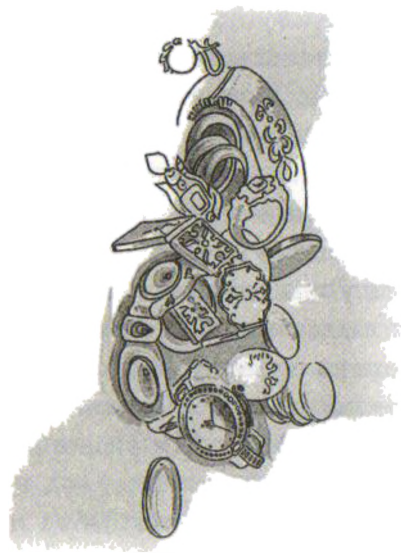
– Пропив, прогуляв, розтринькав на жінок.

– А повстанці тоді гомоніли, – продовжувала Галина, – що їхні спільні кошти безсоромно витрачаються на гульбища і що з такими командирами вони більше не підуть воювати. І ми розстріляли його тоді, як поганого пса.

Від цих слів Галини і згадки про розстріл у Лепетченка аж мурашки побігли шкірою. Він добре запам'ятав той день. Вранці Лашкевича витягли з хати, йому зв'язали руки і привели на майдан. Там вже зібралося багато люду. Всі чекали Махна. Коли він з'явився, Гаврик оголосив Лашкевичу, за що його буде розстріляно, дістав револьвер, прицілився і... вийшла осічка. Знову натиснув на курок – осічка. Лашкевич з очманілими очима і перекошеним від страху обличчям кинувся тікати. Кілька махновців дали залп навздогін, але він не падав. Тоді за ним погнався Лепетченко, теж стріляючи. Після третього пострілу

втікач упав. Коли Іван підбіг, Лашкевич приречено підвів на нього очі і мовив останні в своєму житті слова: «Зате пожив...»

– Не будемо на прощання згадувати про неприємне, – підсумував Махно. – Я вам довіряю і сподіваюся на успіх. Мене потім знайдете у Данцігу або розшукаєте через Ніку. Тримайте з ним зв'язок, він вам допоможе.

Пригода на кордоні

Після прибуття до Варшави Лепетченко з Харламовим і Зайцевим пішли у радянське консульство просити дозволу на повернення в Україну. Консул їх уважно вислухав і роздав анкети для заповнення. Але повідомив, що виїхати вони зможуть не раніше, як через шість місяців, тобто поки не придуть з Москви відповідні документи.

Так довго вони чекати не могли. За півроку настане зима, і ні про які пошуки закопаного золота тоді не може бути й мови. Тому наступного дня Лепетченко розпочав пошуки Черняка і польських анархістів. Лише вони тепер могли допомогти. Черняка він застав вдома, той щось майстрував на кухні.

– Є серйозна справа, – відірвав його від роботи Іван. – Малий (так вони останнім часом іноді між собою називали Махна) поїхав у Данціг, а мене послав у Гуляй-Поле по золото. Ми свого часу там дещо заховали. Перед від'їздом він сказав, щоб я зв'язався з тобою, Нікою і Померанцем, бо нам самим кордон не перейти. А документів ми не маємо.

– Хто це ви? – поцікавився Черняк.

– Я, Харламов і Зайцев. Ми разом приїхали вчора з Торуня.

Почувши про золото, Черняк забув навіть про свою

роботу. Він знав, що захоплені цінності та різне добро Махно за собою не возив. Для цього потрібні були підводи. Вони б заважали маневреності його кінних загонів і тачанок, особливо останнім часом, коли їх безупинно переслідувала червона кіннота. Тому цінності здебільшого закопували, а децю залишали на зберігання у надійних людей. Про це чули багато хто з махновців і селян. Але точні місця схованок знали лише найбільш наближені до Махна особи. До їх невеликого кола належав і вірний ад'ютант Лепетченко. Це Черняк добре розумів.

– Ви лише втрюх поїдете за золотом? – поцікавився він.

– Ще не вирішили. Може й тебе візьмемо з собою. Адже в тебе, я чув від Малого, живуть близькі родичі в Умані. Вони можуть нам допомогти?

– Так, – уже більш радісно відгукнувся Черняк, – у мене там живе дружина – Роза. А в Житомирі ще мешкає сестра – Соня.

– От і добре, – підсумував Лепетченко. – Тоді оповісти Ніку і того, як його, Померанця, щоб увечері прийшли сюди. Потрібно буде обговорити всі деталі. Але щоб більше ніхто про це не знав.

Увечері, як і домовлялися, всі зібралися у Черняка. Ніка, крім того, привів із собою ще Моріса Альтермана, відомого варшавського анархіста. Лепетченко коротко розповів присутнім про завдання Махна.

Хаїм Померанець, який був найгрошовитішим з-поміж усіх присутніх, заявив, що бере на себе фінансування операції. За це хоче теж поїхати в Україну по золото. Заради цього він навіть готовий знехтувати зустріччю з Аршиновим і Воліним, які запрошують його до Німеччини. Ніка та Моріс Альтерман пообіцяли роздобути документи для учасників групи. Потім приступили до обговорення подальших дій.

– У нас у Ковелі є знайома артистка театру, Валентина Шибаліна, – сказав Лепетченко. – Ми з нею і з її чоловіком, колишнім ад'ютантом гетьмана Скоропадського, познайомилися рік тому, коли разом жили тут у Варшаві в бараках для інтернованих. Зайцев з нею тоді шашні крутив, вони ще й досі листуються. Можемо зупинитися у неї на квартирі, це недалеко від кордону.

– Чудово, – перебив його Черняк, – у мене якраз там є знайомі контрабандисти. Я візьму на роботі відраджження і поїду також туди, нібито у своїх справах. А там домовлюся про перехід кордону.

– Дуже велика група набирається, – замислився Ніка. – П'ятеро – це забагато. Треба когось залишити у Ковелі, щоб зустріли і забезпечили переправу золота.

– Нехай Харламов із Зайцевим залишаються, – запропонував Померанець. – Сподіваюсь, що Зайцев не відмовиться пожити у своєї актрисочки.

– А може краще вам з Черняком зостатися, – не погоджувався Ніка. – У вас і документи справжні, і місцевість ви краще знаєте.

З цього питання ще довго сперечалися. Було ясно, що Хаїм хоче особисто поїхати за золотом. Його навіть не лякала небезпека потрапити до рук більшовиків. Зійшлися на тому, що остаточне рішення приймуть у Ковелі, коли зорієнтуються в обстановці.

Всі ці суперечки Лепетченкові не сподобалися, як і те, що в їхні плани стають втаємниченими все більше сторонніх людей. Якщо хтось почне розповідати про золото рідним чи знайомим, то може піти розголос. Он як у Померанця очі блищать при згадці про ящики з золотом. Такий може не втерпіти і похвалитись комусь. А якщо, не дай Боже, інформація дійде до агентів дефензиви чи до радянського представництва, на їхніх планах можна буде

поставити хрест. Тоді або там у Гуляй-Полі заарештують, або тут схоплять з привезеним золотом.

Уже пізно ввечері Лепетченко дістався Варшавського кладовища, де в цей час переховувалися Харламов і Зайцев. Вони не хотіли реєструватися, щоб можна було потім на посвідченні, виданому в Торуні, закреслити слово «Варшава» і замість нього вписати «Ковель». Ночі стояли теплими, і вони сподівалися, що не замерзнуть. Іван розповів товаришам про нараду і повідомив, що можливо через день-два можна буде їхати до Ковеля.

Першим, як і планувалося, туди відбув Черняк. Він зупинився у Шибаліних і став чекати решту групи. Через день вони приїхали. Шибаліна тільки попросила, щоб у неї більш ніхто не жив. Така велика кількість людей могла викликати підозру. А в них ще й документи були фальшивими. До того ж вона боялася, що ревнивий чоловік негативно відреагує на появу Зайцева. Він і так тоді в бараках не раз сварився з нею, підозрюючи їх в інтимних зв'язках.

Померанець зупинився в готелі. А Лепетченко з Харламовим і Зайцевим ночували за містом просто неба. Вони знайшли вигідне місце в густих кущах, приблизно за версту від якогось складу, що охоронявся військовими. Такому сусідству махновці не надали особливого значення.

Вранці, коли чоловік Шибаліної йшов на роботу, всі збиралися на квартирі, снідали і обговорювали подальші плани. Про золото у присутності жінки не говорили. Свою появу в Ковелі пояснили бажанням нелегально перейти кордон і податися на батьківщину. Після сніданку повертались до своєї схованки або прогулювалися містом. На вулиці їх і впізнав Шибалін. Сам він залишився непоміченим, тому вирішив обережно прослідкувати, що вони тут роблять і де зупинилися. Поява Зайцева розпала з новою силою його ревності, і він вже не міг заспо-

коїтись, поки не з'ясує все. Так він за ними стежив майже до їхньої схованки. Але не зрозумів, що вони там роблять у кущах. «Може надумали пороховий склад підірвати? – промайнула в нього думка. – Від цих махновців можна чекати чого завгодно».

Дружині він нічого не сказав, а наступного дня, пішовши ніби на роботу, сховався біля свого будинку. Незабаром побачив, як Зайцев обережно зайшов на подвір'я і зник у хаті. Від хвилювання у Шибаліна аж пересохло в роті. Згодом по одному прийшли Лепетченко і Харламов. За півтори години вони вийшли і направились за місто. Шибалін знову простежив їхній шлях до тих самих кущів.

Увесь день він міркував, як би позбутися небажаних гостей, але на думку не спадало жодного путнього рішення. Лише пізно ввечері у нього визрів план. Прокинувшись вранці і швидко поснідавши, він направився в дефензиву. Там попросився прямо до начальника, пояснивши, що має дуже важливе повідомлення.

– Пане начальнику, – схвильовано почав він, – учора я випадково зустрів у місті махновців, які втекли з України. Я з ними разом жив у Варшаві, в бараках, і знаю, що вони дуже небезпечні люди. Ще тоді я у них бачив зброю. А вчора простежив за ними і побачив, що вони влаштували засідку біля порохового складу. Мабуть, хочуть його підірвати.

– Підеш зараз з нами і покажеш, де вони ховаються, – наказав йому начальник.

– Тільки я вам здалеку покажу, близько боюся підходити.

– Гаразд. Зачекай у коридорі, я віддам необхідні розпорядження.

Якраз на цей день шукачі золота запланували перехід кордону. Вранці Лепетченко мав сам зайти до Шибаліної, взяти на дорогу харчів, обговорити з Черняком маршрут

і про всяк випадок записати адреси його родичів у Житомирі та Умані. Черняк мав супроводжувати їх до Умані, а там у своєї дружини чекати вже на їх повернення із золотом. Померанця, як він не просився до гурту, залишали у Ковелі забезпечувати перехід кордону назад.

До обіду мали підійти Зайцев з Харламовим. Але щось вони надміру запізнювалися. Минула година, друга, але ніхто не приходив. Уже всі почали хвилюватися і висловлювати різноманітні здогадки, навіть припускали думку, що їх могли затримати в місті при перевірці документів. Коли терпець урвався, Лепетченко вирішив сам сходити на місце схованки і подивитися, в чому справа.

– Тільки будь обережним, – попрохала його Шибаліна, що хвилювалася не менше, ніж інші.

Тільки Іван вийшов з подвір'я і пройшов метрів п'ятдесят, він озирнувся і побачив, як до будинку Шибаліної під'їхала машина, стала, і з неї повискакували жандарми. Він відійшов ще трішки і заховався у кущах. Через деякий час побачив, як з будинку вивели Шибаліну і Черняка з Померанцем, посадили в машину, та розвернулася і помчала до центру міста.

Лепетченко мерщій рушив до залізничного вокзалу. Якраз мав відходити поїзд на Рівне. Йому пощастило – взяв квиток за десять хвилин до відправлення, загубився між людей на пероні, сів у вагон і без пригод доїхав до Рівного. Звідти він найняв підводу до одного з приміських сіл, а потім ще верст з десять йшов пішки до кордону, де в обумовленому місці на їхню групу мали чекати контрабандисти, щоб переправити на той бік.

Всю дорогу від Ковеля Іван думав про те, що ж могло трапитися. Він і уявити не міг, що за доносом Шибаліна дефензива арештувала за містом Зайцева і Харламова. Там же обшукавши, у них знайшли листи від Шибаліної з

її адресою. Тому й послали туди жандармів, які захопили всіх, хто знаходився в будинку. Затриманим висунули обвинувачення у підготовці вибуху порохового складу і замаху на військового міністра Сікорського, який невдовзі мав інспектувати місцеві військові частини.

Розповідаючи контрабандистам про незвичайну пригоду в Ковелі і готуючись до переходу кордону, Лепетченко також не міг знати, що радянському дипломатичному представництву у Польщі якимось чином стало відомо про плани махновців і про те, що у нього виписані документи на прізвище Домбровський. Він навіть гадки не мав, що на радянській стороні в цю ніч прикордонники разом із співробітниками ГПУ вже готувалися зустріти Івана Савелійовича Домбровського.

Під пильним оком чекістів

Невисокий кремезний поляк з русявим коротко підстриженим волоссям і похмурым обличчям, який мав перевести Лепетченка через кордон, сказав, що потрібно ще почекати півгодини, поки відбудеться зміна постів. Тоді вже можна буде вирушати. Решту часу сиділи на траві, мовчки. Лепетченко думав, як йому діяти далі. Він залишився один. Без помічників багато золота не привезти. Отже, треба когось шукати. Хоча посвячувати сторонніх людей у таємниці не хотілося. Гіркий досвід у нього вже був. Забагато людей знали про їхні наміри, тому десь і відбувся прокол. Тепер він буде обережнішим.

Один з варіантів – це дістатися Гуляй-Поля і там вже знайти когось із старих надійних товаришів, розповісти йому про все і з його допомогою викопати і доставити золото у Польщу. Був ще один варіант: залучити до цієї справи якогось із родичів Черняка. Той добре відзивався про свого шурина з Умані. Але на нього ще треба подивитися. Ризикувати не можна. Навіть невелика помилка зараз може дорого коштувати. Мало втратити золото, так можна ще позбутися й голови.

– Пора, – скомандував поляк. – Ходь за мною слід в слід, тільки обережно, щоб робити якнайменше галасу.

Як тільки Лепетченко щасливо опинився на тому боці, він за порадою проводиря взяв напрямок до міста Славути. Воно знаходилося верст за двадцять звідти. Та не встиг він пройти й півверсти, аж за спиною почув окрик:

– Стій! Стріляти буду. Руки вгору!

Від несподіванки Іван настільки розгубився, що став як укопаний, і навіть руки не підняв.

– Руки вгору! – знову гукнув той же голос.

Це були радянські прикордонники. Двоє. Один стояв з наведеним на нього карабіном, інший почав обшукувати. Нічого не знайшовши, вони зв'язали Іванові руки і повели на заставу. Начальник застави, якого розбудили у зв'язку із затриманням порушника кордону, запитав у нього прізвище і куди він іде.

– Домбровський Іван Савелійович. Повертаюся додому з еміграції.

Начальник уважно подивився на вилучений у нього документ, потім поклав його на стіл і, нічого більше не запитуючи, віддав розпорядження доставити затриманого в Славуту. Коли Івана виводили у коридор, він почув, як той попереджав підлеглих:

– Не спускайте з нього очей. Негайно везіть в ГПУ, а я зараз туди зателефоную.

Іванові було дивно, чому його майже не допитували, а відразу відправили в Славуту. «Може такі у них порядки?», – думав він.

У кабінеті, куди його завели, сидів поважний чоловік років сорока у цивільному одязі. Він пильно дивився на Лепетченка. Від того погляду, в якому вгадувалася якась іронія і ледь прихована злорадна посмішка, Іванові чомусь стало трохи не по собі. В кутку за письмовим столом

сидів інший чоловік, готовий записувати свідчення.

– Проходь, Іване Савелійовичу, і розповідай, хто ти, що ти і з якою метою нелегально потрапив на радянську територію, – запропонував старший.

– У 1921 році я втік до Румунії, – почав Іван, – потім жив у Польщі. Офіційно дозвіл на повернення додому одержати не вдалося. Тому й перейшов нелегально.

– Почекай, – перебив слідчий, як його про себе назвав Іван, – спочатку назви прізвище, розкажи біографію. Нам поспішати нікуди. Тільки попереджаю: кажи правду і не подумай хитрувати.

– Моє прізвище Домбровський, звати Іван Савелійович.

– Досить нам брехати, – рвучко підвівся слідчий. – Не забувай, де ти знаходишся. Так яке твоє справжнє прізвище?

Приголомшений таким поворотом подій, Іван здивовано дивився на нього і мовчав.

– Якщо забув, я можу пригадати. Твоє прізвище Лепетченко. Чи не так?

– Звідки ви знаєте? – мимоволі вирвалося у Івана.

– Ми все знаємо, – самовдоволено відповів слідчий.

– Так що повторюю: кажи лише правду. З якою метою перейшов кордон?

– Я дійсно Лепетченко, – нарешті сказав Іван, який зрозумів, що про нього їм щось відомо, тому не варто їх більше водити за ніс. – Родом з Гуляй-Поля. Воював у Махна. Недавно дізнався, що махновцям оголосили амністію, тому вирішив повернутися додому.

– Більше нам нічого не хочеш повідомити?

– Нічого.

Слідчий нервово почав ходити по кімнаті. Потім зупинився і наказав секретареві:

– Записуй. Затриманий Лепетченко підозрюється у зв'язках з антирадянськими анархістськими закордонними організаціями, які ставлять перед собою мету здійснення терористичних акцій проти радянських дипломатичних представництв. За завданням контрреволюціонерів він перейшов кордон для створення підпільних груп на території СРСР і організації терору і диверсій.

– Це не так, – почав благати Іван. – Ніякого завдання щодо терористичних акцій я не мав і ні з якими контрреволюціонерами я не зв'язаний.

– Тоді кажи правду, – грюкнув кулаком по столу слідчий. – Інакше ми все одно знайдемо, за що тебе розстріляти. Якщо не за нинішні контрреволюційні наміри, то за твої старі «грішки». Думаєш, ми не знаємо, що ти був ад'ютантом і особистим охоронцем Махна і що разом з ним розстрілював червоноармійців і мирних жителів.

– Я не розстрілював, – виправдовувався Лепетченко.

– Як це не розстрілював? – з удаваним подивом запитав слідчий. – Ану, покличте Ісаака.

До кабінету з посмішкою на обличчі зайшов Ісаак Тепер, колишній махновець, член революційної військової ради повстанської армії Махна, який редагував газету «Шлях до свободи».

– Привіт, Іване, пізнаєш? – мовив він.

– Ісаак, – від несподіванки Лепетченко не знав, що й думати, – звідки ти тут взявся?

– Я зараз працюю в ГПУ в Харкові. А ГПУ, Іване, все знає і воно всюдисуще, як Бог на небі. Але тобі нічого боятись, якщо ти будеш з нами щирий. Тебе ніхто не розстріляє. Ми навіть тобі допоможемо оформити всі необхідні документи, влаштуватися на роботу. І може навіть дамо тобі трохи золота, за яким ти приїхав.

Тепер Лепетченко зрозумів, що вони з самого початку про все знали і вже чекали його тут. Далі мовчати не було сенсу. Він чув, як в ГПУ вибивають зізнання. Ні, з нього досить румунських і польських в'язниць. Перспектива бути розстріляним на батьківщині теж його не приваблювала. Але й про закопані скарби розповідати не хотілося. Хоча не обов'язково всі місця схованок виказувати. Можна розповісти про кілька незначних. А головні нехай зачекають слушного часу.

– Гаразд, – нарешті погодився Іван. – Я все розповім.

І він розповів про свою розмову з Махном, про підготовку до переходу кордону і невдачу, яка їх спіткала у Ковелі, а також про подальший маршрут.

– Тепер ми бачимо, що ти кажеш правду, – зазначив слідчий. – Але запам'ятай: якщо мрієш водити нас за ніс або надумаєш втекти, – дістанемо з-під землі. Тоді вже пощади не буде. Зараз тебе нагодують, відведуть у камеру. Поспи.

Бо завтра вирушаєте в дорогу.

Марк Спектор –
колишній махновець

Наступного дня в Слауту приїхав ще один колишній махновець, а нині працівник Одеського губернського відділу ГПУ Марк Спектор. Разом з Ісааком Теппером він мав супроводжувати Лепетченка протягом всього маршруту, контролювати всі дії і давати необхідні вказівки. В ГПУ спішно розробили цілу операцію, в якій пошуку скарбів відводилося важливе, але не найголовніше місце. Чекісти надумали за допомогою Лепетченка умовити Махна приїхати в СРСР і тут його «нейтралізувати». Як це вони потім зроблять, то вже було інше питання. Головне – виманити Махна, який для радянської

влади в цей час ще становив небезпеку, був своєрідним ідолом, навколо котрого могла згуртуватися частина антирадянських емігрантських сил за кордоном.

Тому, щоб не розкривати карти, Лепетченка вирішили вести маршрутом обережно. Супроводжувачів йому виділили з колишніх махновців також не випадково. В Гуляй-Полі ніхто не знав, що ці двоє зараз працюють у ГПУ, тому вони утрюх мали зіграти роль посланців Махна. Спочатку, як і планувалося в Польщі, вирушили до Житомира, де Іван зупинився у сестри Черняка Соні Ніс. За словами Черняка, Соня, яка тримала невеличкий магазинчик, могла забезпечити Івана справжніми документами, дати грошей і розповісти, як знайти інших родичів Черняка в Умані. Соня допомогла усім, крім документів, дала на дорогу продуктів та грошей і попрощалася з Іваном.

Там же ж, в Умані, шурин Черняка, почувши про мету приїзду Лепетченка, пов'язану з пошуком золота, відразу висловив бажання їхати разом з ним. Він навіть запропонував Лепетченкові свій паспорт. Але від цього довелося відмовитися. Дуже вже не підходило до фізіономії колишнього махновця єврейське прізвище. Шурина, за вказівкою чекістів, теж з собою не взяли. Лепетченко на прощання лише пообіцяв дружині Черняка Розі, що на зворотному шляху заїде за нею, і вони разом перейдуть в Польщу. Про це його просив і сам Черняк.

З Умані, вже не криючись, Іван з агентами виїхали до Катеринослава. У губернському відділі ГПУ потрібно було обговорити всі деталі майбутніх пошуків. Начальник губвідділу, який вже чекав незвичайних візитерів, за розпорядженням із центру виділив для забезпечення успіху операції чотирьох співробітників, які мали завжди бути на підхваті і підстраховці.

– Лепетченко повинен постійно знаходитися разом з

Теппером або Спектором, – дав вказівку начальник відділу. – Колишні махновці під час можливих зустрічей сприйматимуть їх за своїх. Наших людей в Олександрівську і Гуляй-Полі ми попередимо. До них можна буде звертатися по допомогу.

На прощання начальник наказав перевірити зброю і взяти з собою додатковий запас набоїв. Під час пошуків могло всяке трапитися. А коли знайдуть велику кількість золота, щоб одразу про це поінформували. Він тоді вишле додаткову озброєну охорону. Залишившись наодинці зі Спектором, він зауважив:

– За Лепетченком пильнуй, Марку, особисто. Щось я йому не дуже довіряю. Якийсь він «слизький». Зовні подивися, ніби й боїться нас і за життя своє труситься, а очі хитрі. Він із тих, про кого кажуть: «Сам собі на умі». Придивися до нього уважніше. Добре прознай, де, коли і що ховали. Деталі випитуй, подробиці. Спробуй зловити його на протиріччях і надави на нього. Хоча він, судячи з усього, не з лякливих. Але ж і ти не ликом шитий. Там уже зорієтуєшся в обстановці. Можливо, потрібно буде втертися до нього у довіру, діяти хитрістю. І пам'ятай, якщо ми дійсно знайдемо ті скарби, навкруг яких тут уже давно легенди ходять, про нашу роботу і в Москві дізнаються. А там, дивися, і нагороди поспіють. Це золото нашій державі зараз дуже потрібне. Так що успіхів вам – і чекаю звісток.

Сліди золота губляться

Одинадцятого серпня 1924 року Іван Лепетченко разом із співробітниками ГПУ виїхав поїздом з Катеринослава у напрямку Гуляй-Поля. На станції Мечетній вони зійшли і пішки попрямували в село Велику Михайлівку, що знаходилося за 40 верст від Гуляй-Поля. Лепетченко йшов із Теппером, інші по двоє трималися позаду на відстані двох-трьох верст, щоб не викликати підозри у зустрічних.

Ще під арештом у Славуті, Лепетченко вирішив про закопане золото і не згадувати, а водити чекістів по селах до місцевих жителів, у яких вони залишали на зберігання здебільшого килими, відрізи тканин, одяг, документи, гроші, деякі цінності, серед них, звичайно ж, було й золото. Але найбільші коштовності закопувалися в землю, їх Махно нікому не довіряв зберігати. У Великій Михайлівці вони дещо залишали у селян. Але Іван точно вже не пам'ятав, де знаходяться їхні садиби.

- А прізвища хоч пам'ятаєш? – запитав у нього Теппер.
- Одного звали Курочка.
- Може це його так дражнили? – уточнював Ісаак.
- Ні, це прізвище, я точно запам'ятав, таке смішне.

Ось і село показалося. Його околиця підходила прямо до Дібровського лісу. А ось і річка Вовча. Той же міст через неї, що був кілька років тому. Якщо його тут перейти і заглибитися в ліс версти на півтори, то там би Іван безпомилково міг знайти місце схованки головного скарбу, до якого Махно йому на прощання заборонив навіть наблизитися. У нього аж серце сильніше забилося від упізнавання знайомих місць і спогадів про неодноразове перебування тут.

А ось Курочку довелося шукати майже годину. Нарешті підійшли до його садиби. Дід був якраз удома.

– Добридень, діду! – привітався Лепетченко. – Чи пізнаєте мене?

– Та ніби знайоме обличчя, а не пригадаю.

– Давайте зйдемо до хати, – запропонував Іван, – там і поговоримо. У нас дуже серйозна справа.

Коли зайшли і сіли в кімнаті на лавці, Іван назвав дідові своє прізвище і нагадав про залишені у нього на зберігання речі, а також сказав, що вони за дорученням Махна прийшли, щоб їх забрати.

– Тепер згадав тебе, – промовив дід. – А як там батько Махно поживає?

Багато місцевих жителів і махновців за звичкою називали Нестора Івановича «батьком», хоч дехто й сам йому годився у батьки. Напевно, його поважали як народного отамана і головного командира. Таке величання і збереглося за ним. Все це подумки відзначив Лепетченко, а діду відповів:

– Махно поживає нормально. Але це вас не стосується. Давайте валізи.

– А їх уже забрали.

– Що значить забрали? – здивовано запитав Теппер.

– Ще у двадцять другому році приїхав отаман Чубен-

ко із загоном і наказав віддати. Я йому й видав обидві валізи. Одна була з набоями. А в іншій зберігалися якісь документи і цінності. Що вже там було, я не знаю. Але більше нічого не лишилося.

– Не виконав ти, діду, наказ Махна, – зауважив Теппер. – Він попереджав тебе, щоб нікому, крім нього, не віддавав речі, чи ні?

– Попереджати-то попереджав, – схвильовано заговорив Курочка. – Але вони теж махновці, як і ви: приїхали зі зброєю, почали тицяти наганами під ребра... Я їй віддав.

– Гаразд, не будемо витратити часу, – сказав Ісаак. – Про наш візит щоб нікому не розповідав. А зараз скажи нам, як знайти дім Оксани Процайко.

У Процайко, за словами Лепетченка, було залишено невеликий ящик із золотом вагою приблизно фунтів 20. Дещо поблукавши, вони нарешті знайшли потрібну садибу. Але тут тепер проживала не Оксана, а її родичка, яка сама зразу впізнала Лепетченка. Запросивши несподіваних гостей до хати, вона запропонувала їм пообідати. Але вони відмовилися, сказавши, що нема коли.

– Ви, мабуть, приїхали за тим ящиком? – першою почала господиня.

– А ти теж знаєш про нього? – в свою чергу запитав Іван.

– Про цей ящик зараз все село знає. Ще два роки тому про нього якимось чином дізналися чекісти. Кілька разів приходили з обшуком, поки не знайшли його в печі. Після того Оксану заарештували, але згодом випустили. Зараз вона живе на хуторі. Можете піти до неї, це недалеко. Вона вам про все більш докладно розповість.

Теппер вирішив, щоб не втрачати часу, Оксану не розшукувати. Всі обставини конфіскації можна буде пізніше з'ясувати в Олександрівську. А в цей день вони ще мали відвідати село Гаврилівку. Там у одного діда, котрий, як

пригадував Лепетченко, мав якесь відношення до млина, вони залишили на зберігання сумку Махна із золотими монетами, щоденником Нестора Івановича, картою бойових дій та деякими документами, зокрема, першим договором із радянською владою і договором з Петлюрою. Лепетченко тому так добре все це знав, бо Махно перед розставанням у Торуні дуже просив його знайти саме цю сумку і привезти йому. Свої записи та документи він збирався використати для написання історії махновщини.

Теппер запропонував відразу йти до млина. Там вони зустріли одного з працівників на прізвище Носов, який довго не міг зрозуміти, про кого у нього питають. Нарешті Лепетченко описав прикмети діда, і тоді той зрозумів, що його розпитують про нинішнього соцького.

Через півгодини вони постукали у двері дідової хати. Господар зустрів їх насторожено. Він довго розпитував, хто вони такі і за чим прийшли. Лепетченко пригадав усі обставини передачі йому на зберігання сумки і одну з подробиць, про яку міг знати лише він.

– У сумці я тоді спеціально відрізав ремінь, – сказав Іван, – щоб його можна було використати як пароль, коли б ми когось іншого послали за нею. Але він, на жаль, загубився.

Згадка про таку деталь змусила діда здатися, і він, як про найбільшу в світі таємницю, розповів, що у вересні 1921 року до нього приїздив Пантелеймон Каретников з дружиною, нібито від імені батька Махна, і забрав сумку під розписку.

– Розписка у вас збереглася? – поцікавився Лепетченко.

– Аякже.

– Віддайте її мені.

– Не можу.

– Чому? – здивувався Іван.

– А якщо батько Махно сам приїде колись за своєю

сумкою, що я йому скажу?

– Гарзд, – почав виходити із себе Лепетченко, – давай папір, напишу, що розписку Каретникова я забрав.

Лише тоді дід віддав згорнутого вчетверо папірця. Коли попрощалися і вийшли на вулицю, Лепетченко промовив до Теппера:

– Не розумію, як Каретников дізнався про сумку. Він про неї ніяк не міг знати. Махно мені наодинці наказав тоді схвати її. Більше ніхто про це не чув.

Наступного дня група тим самим порядком, як напередодні, направилася в село Петропавлівку, розташоване між залізничними станціями «Гуляй-Поле» і «Гайчур». Тут у вдови Долгаш було залишено частку катеринославського золота у зеленій оббитій залізом скрині. Вдова зустріла колишніх махновців, як старих добрих знайомих.

– Де ж ви тепер? Чим займаєтесь? У справах сюди приїхали чи проїздом? – засипала вона питаннями.

Лепетченко був здивований, чому це вона відразу не зрозуміла, по що вони приїхали.

– Ми за дорученням Нестора Івановича приїхали за скринєю.

– Як за скринєю? – перепитала вона. – Щось я, Іване, тебе не розумію. Адже ще у 1921 році до мене приїхав Каретников з дружиною, сказав, що батько Махно лежить поранений і що ти не відходиш від нього ні на крок. Потім пояснив, що ви його послали забрати ту скриню.

– І ти йому віддала? – мало не вигукнув Іван.

– А що, не треба було? – у розпачі перепитала вдова. Вона аж змінилася на обличчі, перелякавшись, що зробила тоді дурне. – Я ж думала, він правду говорить, паразит такий. Я ж йому на підводу для Нестора Івановича ще хліба, сала, ковбаси добряче поклала...

Лепетченко після цих слів вже не стримався і вилаяв-

ся. А схвильована вдова Долгаш знову заговорила:

– Так може та скриня у Каретникова і зараз вдома?

– Але ж де його шукати? – зітхнув Іван.

– У Гуляй-Полі, де ж іще. Він там живе, торгівлею промишляє.

– У Гуляй-Полі, кажеш? – перепитав Лепетченко вже з іншою інтонацією в голосі. – Це добре. Ми його провідаємо. Але нікому про нашу розмову не говори.

– Що ви, боронь Боже, – перехрестилася вдова.

За селом всі учасники групи зібралися в невеличкому ліску, щоб порадитися, як бути далі.

– Я вважаю, що слід відразу їхати в Гуляй-Поле, – сказав Спектор, – знайти Каретникова і витрясти з нього все про сундук і сумку Махна. Можливо, він їх навіть удома й зберігає.

– Я теж схиляюся до цієї думки, – підтримав його Тепер. – Заодно там трішки перепочинемо і зв'яжемося з Катеринославом.

У Гуляй-Полі Спектор попрямував до начальника районної міліції. Голови сільради в цей час не було, а з його заступником Власом Шаровським він не хотів говорити про мету приїзду, бо той сам був колишнім махновцем. У повстанській армії він командував артилерією. Начальник міліції відразу дав розпорядження своїм підлеглим обережно з'ясувати, де зараз знаходиться Каретников. За годину йому доповіли, що той поїхав у Юзівку. Повернеться через кілька днів. Тому вирішили заночувати, а зранку підводою рушити далі. Начальник міліції дав необхідні розпорядження і подбав, щоб новоприбулих ніхто з гуляйпільців не бачив.

Наступного дня всі прокинулися раненько, поснідали і направилися за 50 верст від Гуляй-Поля в двадцять п'яту німецьку колонію, яку ще називали Дармштадт. За

три версти від колонії зупинили коней. Далі Лепетченко з Теппером попрямували пішки до господаря, в якого були залишені деякі речі і портфель з документами Махна. Господиня зустріла їх насторожено.

– Невже ви мене не пізнаєте? – перепитав Лепетченко.

– Не пізнаю, – щиро відповіла вона.

– А пригадайте той день, коли через колонію проходив загін Махна і зупинявся на перепочинок.

– Пам'ятаю, було таке.

– Тоді ж у вас залишили на зберігання деякі речі, чи не так?

– Речі то залишали, але не ви, – рішуче відповіла жінка. – То був високий чорноволосий єврей.

Лепетченко відразу здогадався, що мова йде про Льовку Зіньковського. Не розгубившись, він покривив душею і відрекомендував свого супутника:

– А це його брат.

– Так, я Данило Задов, брат начальника контррозвідки батька Махна, – відрекомендувався Ісаак Теппер.

Жінка дещо розгубилася від такого повороту справи. В цей час до кімнати зайшов господар. Він погано розумів українську мову, тому дружина швидко йому проказала німецькою, за чим прийшли неждани візитери. Від себе додала, що Теппер справді схожий на того єврея. Вислухавши дружину, німець зауважив:

– Вас я не пізнаю. Але я запам'ятав, що речі тоді залишали на зберігання двоє махновців, прізвище одного з них Лепетченко.

Іван зрадів, дістав свій документ і подав господині. Вона прочитала вголос прізвище. Вираз обличчя її чоловіка відразу змінився. Він почав вибачатися і просив передати батькові Махну своє щире розкаяння:

– Деякі речі під час голоду довелося продати чи вимі-

няти на продукти. Але ми в боргу перед Нестором Івановичем не залишимося. Згодом все повернемо.

– Несіть все, що залишилося, – суворо мовив Теппер.

Жінка пішла в кімнату і через деякий час винесла портфель з книгами та документами, серед яких були деякі накази. Потім з іншої кімнати принесла невелику металеву коробку. Теппер аж напружився всім тілом, побачивши коробку. «Золото», – подумав він. А Лепетченко спокійно взяв її у руки.

Він відразу впізнав хірургічний набір, яким не раз користувався Махно під час поранень. Він легко відкрив кришку. Ісаак з цікавістю зазирнув усередину.

– Що це?

– Особистий хірургічний набір Нестора Івановича.

– А де золото?

– Ніякого золота нам не залишали, – злякано мовила жінка.

Німець теж заперечливо почав хитати головою, зрозумівши, про що питають.

– Зараз я ще принесу, – хутко вибігла жінка з кімнати.

За мить вона з'явилася, тримаючи в руках чоботи і постільну білизну.

– Що це? – не зрозумів Теппер.

– Це особисті речі батька Махна.

– Залиште їх собі.

Коли непрошені візитери почали збиратися, до них заговорив господар німецькою мовою.

– Що він каже? – запитав Лепетченко у жінки.

– Він просить залишити розписку про те, що речі забрали.

– Гаразд, давайте напишу, – погодився Іван.

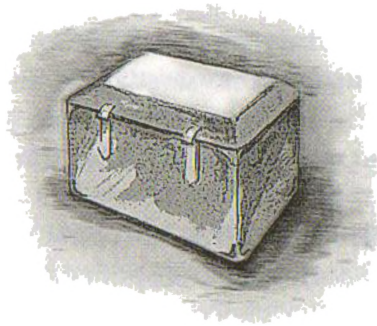
З портфелем і металевою коробкою вони вийшли з села і попрямували до своїх супутників, яких знахідка

теж не обрадувала.

– Куди далі? – прискіпливо подивився на Лепетченка Спектор.

– Я точно не пам'ятаю, – відповів Іван, – десь в сусідніх колоніях теж залишали якісь чемодани і ящики. Що в них було, не знаю. Махно сам давав розпорядження своїм командирам. Можливо, я пригадаю місце, якщо ми проїдемо селами.

Але всі пошуки в колоніях Людвігсталь, Ейхвальд і Марієнфельд виявилися марними. Лепетченко так і не згадав жодного місця. Невдоволені безрезультатними пошуками, шукачі золота поверталися до Гуляй-Поля, маючи намір ще зупинитися у четвертій єврейській колонії, де, за словами Лепетченка, на горді в одного селянина Щусь за наказом Махна закопав якийсь ящик вагою близько двох пудів.

За два кроки від скарбу

Про ніби закопаний Щусем ящик Лепетченко придумав вдало. Перевірити цю інформацію ніяк не можна. Щусь загинув, Махно далеко за кордоном. А сам він, бач, не знає, що в ящику, може й золото. Про це йому невідомо, і про місце, де закопано скарб. Махно особисто давав вказівку Щусю, а він знаходився в цей час поряд з ними у будинку, хоч дещо чув, але нічого не бачив.

Іван вигадав цю легенду ще тоді, коли вони шукали у Великій Михайлівці. Він довго розмірковував, як би йому перевірити, чи на місці ті ящики з золотом в четвертій єврейській колонії, по якій його насправді й послав Махно. І нарешті придумав історію, що давала можливість побувати на тому самому місці, де вони зі Щусем закопали два ящики із золотими монетами та різними прикрасами.

Звивиста дорога, плавно огинаючи глибокі яри та пагорби, тягнулась степом. День видався спекотним і безвітряним. Лише спів жайворонків високо в небі та рипіння підводи порушували навколишню тишу. Серпневе сонце припікало й хилило на сон. Лепетченка так зморило, що він почав дрімати. До того ж давалися взнаки втоми і напруження, які не полишали його впродовж останніх тижнів, місяців, років. Йому пригадалося, як вони ви-

грівалися під травневим сонцем за бараками після виходу з варшавської в'язниці. Але зараз він відчував себе зовсім інакше, ніж тоді. Змирившись із нинішнім своїм становищем, він дещо заспокоївся і дійшов висновку, що принаймні його життю ніщо не загрожує. Тепер хотілося лише одного: щоб його всі залишили в спокої і дали можливість нормально жити. Вже не хотілося ні золота, ні багатства, ні закордону. Якби тільки дозволили поселитися у батьківській хаті в Гуляй-Полі і більше не чіпали. Він би жив собі тихо, мирно і спокійно.

– Іване, вночі спатимеш, – взяв його за плече Марк Спектор. – Давай пройдемося, ноги розімнемо, а то засиділись.

Лепетченко зліз слідом за ним на землю, потягнувся.

– Гарний сьогодні день видався, – сказав він.

– Жаркувато трішки, – додав Спектор.

– Послухай, Марку, а як ти потрапив на роботу в ГПУ? – запитав Лепетченко, коли вони трохи відстали від інших.

– Для мене самого це стало несподіванкою, – відповів Спектор, який давно був готовий до цього запитання. – Пам'ятаєш, як нашу повстанську армію радянське командування кинуло на допомогу Фрунзе для розгрому Врангеля? Так ось, в одному з боїв я був поранений. А коли через пару тижнів вийшов з госпіталю, то мене не пустили наздоганяти своїх, а залишили при штабі дивізії червоних. Один з їхніх командирів, який лежав разом зі мною в госпіталі, дізнавшись, що я грамотний і вмю писати, забрав мене з собою. Потім нашу дивізію перекинули під Одесу. Там якраз у цей час формувався полк ЧК, куди я й потрапив. Згодом мене перевели на роботу в губернський відділ ЧК.

– І чим ти там займаєшся?

– А ось про це тобі знати не обов'язково, – підкреслюю-

чи своє особливе положення, відказав Спектор. – Робота у нас таємна і дуже відповідальна. Доводиться вистежувати і затримувати всіляких контрреволюціонерів, саботажників, шпигунів.

– Ти що ж, і мене шпигуном вважаєш?

– Та який з тебе шпигун. Хоча наші вороги за кордоном до яких тільки хитрощів і підступності не вдаються, щоб нашкодити нашій державі, – багатозначно додав він. – Вони і вас, колишніх махновців, можуть використовувати у підривній діяльності проти СРСР. А ми робимо все, щоб не допустити цього.

– Та яка там підривна діяльність, – заперечив Лепетченко. – Он і румуни, й поляки самі махновців побоюються, щоб вони ніяких повстань не організували на їхній території. Тому і стежили там за нами, і до в'язниці садили.

– То ти, Іване, багато чого не знаєш. А нам про їхні підступні задуми все відомо.

– Може й так, – погодився Лепетченко, пригадавши, як його допитували чекісти на кордоні і як він дивувався, звідки вони все про нього знають.

Кілька хвилин вони йшли мовчки. Спектор ніяк не наважувався розпочати розмову, до якої він готувався вже кілька днів, але все не траплялося слушної нагоди. Ще на нараді в Катеринославському губернському відділі ГПУ йому, як колишньому махновцю, дали завдання увійти в довіру до Лепетченка і вивідати в нього місце, де заховане золото. Чекісти зовсім не вірили в щирість махновського ад'ютанта і не мали впевненості у тому, що він їм покаже всі схованки. Тому вони передбачили і такий варіант, в якому Спектору відводилася особлива роль. А ще йому доручалося дізнатися від Лепетченка про наміри Махна, зокрема, що він збирається робити із золотом і чи не замишляє якоїсь акції проти радянської влади.

Зібравшись із думками, Спектор продовжив:

– Послухай, Іване, скажи хоч мені відверто, невже тоді у 1921 році, коли ви пішли до Румунії, Махно з собою не прихопив золото? Адже тут ходили чутки, що ви переправилися з цілим обозом цінностей і жили там на широку ногу.

– То все неправда, Марку. З усіх цінностей у нас був лише один коштовний перстень, який Зіньковський віддав дружині Махна Галині, щоб його румуни не відібрали. Ми його пізніше в Бухаресті продали, щоб було на що жити. Не вір тому, що про нас розповідають. Тяжко нам всі ці роки жилося за кордоном, дуже тяжко. Було б у нас золото, ми б горя не знали.

Вловивши мрійливу нотку у словах Лепетченка, Спектор вирішив її розвинути:

– Мабуть, тим, хто має вдосталь грошей, за кордоном добре живеться?

– Не питай. Надивився я на їхніх панів, на їхні розваги: дороге вбрання, бали, ресторани, гарні панночки.

– Махно, мабуть, теж захотів такого життя? – обережно запитав Спектор. – Чи він збирається потратити золото на щось інше?

– Нестор Іванович хоче переїхати до Парижа і забрати з собою інших товаришів, – не вловивши у словах чекіста прихованого підтексту, відповів Лепетченко. – А ще він збирається написати й видати книгу про історію махновського руху. На це потрібно багато грошей.

Одержавши відповідь на одне із запитань, що цікавило ГПУ, Спектор знову спрямував розмову в попереднє русло.

– Було б у мене хоча б з півпуда золота, – нібито сам до себе промовив він, – я придумав би, як ним найліпше розпорядитися. Але з таким багатством краще жити не тут. У нас швидко все експропріюють, ще й заарештують,

звинувативши в експлуатації трудового народу і зв'язках із контрреволюцією. От якби податися за кордон.

Спостерігаючи за реакцією Лепетченка і не помітивши нічого підозрілого, Спектор вирішив, що настав час для головного.

– Іване, нас зараз ніхто не чує, і я можу бути з тобою відвертим, – мовив він. – Сподіваюся, ти не настільки наївний, що думаєш, нібито тебе із золотом випустять за кордон. Про це не може бути і мови. Якщо щось знайдемо, все буде конфісковане.

– На інше я й не сподівався, – спокійно відказав Лепетченко.

– Я знаю, про що ти зараз думаєш, – продовжував Спектор. – Що з часом тебе залишать у спокої, ти житимеш у Гуляй-Полі, потім відкопаєш сховане золото і втечеш за кордон. Так ось, Іване, можеш про це забути. Куди б ти не пішов, за кожним твоїм кроком будуть стежити. Самому тобі не вдасться нічого зробити, а тим більше перейти із золотом кордон. Я в ГПУ працюю хоч і недавно, але вже дещо знаю, можеш мені повірити.

Лепетченко слухав мовчки. Він уже почав здогадуватися, до чого веде Марк.

– В останні дні я довго розмірковував про всі ці події, пов'язані з пошуком золота, про своє життя, – продовжував Спектор, – і в мене визрів план. Якщо ми домовимося, все повинно вийти. Я продумав усі деталі. Слухай. Після завершення пошуків, незалежно від того, знайдемо ми щось, чи ні, тебе ще деякий час триматимуть в ГПУ. Потім, можливо, дозволять поселитися в Гуляй-Полі. А мені відразу після повернення до Одеси мають дати відпустку. Я зможу спокійно приїхати сюди, знайти те місце, про яке ти мені детально розкажеш, забрати золото. Потім я зробию необхідні документи для нас з тобою, домовлюся

з контрабандистами, і через кілька днів ми почнемо нове життя за кордоном.

Спектор говорив так переконливо і при цьому у нього так блищали очі, що Лепетченко навіть розгубився: вірити йому чи ні. Він ще обдумував запропонований варіант, коли їх покликали з підводи. Наближаючись до групи, Марк ще раз наголосив:

– Подумай над моєю пропозицією гарненько. Іншої можливості в тебе не буде.

Підійшовши до підводи, Марк непомітно підморгнув Ісакові Тепперу, мовляв, усе йде нормально.

– Як будемо діяти в селі? – запитав Ісаак, вказуючи на четверту єврейську колонію, яка виднілася вдалині за пагорбом.

– Нам потрібно їхати всім, уп'ятох, – сказав Спектор. – Судячи з того, що розповів Лепетченко, нам доведеться копати в кількох місцях на городі. Зробити це непомітно буде важко. Тому необхідно придумати якусь легенду.

– Скажемо, що шукаємо ящик зі зброєю та гранатами, який закопали під час відступу махновці, – запропонував один із чекістів.

– А що, непогана ідея, – згодився Теппер, – до того ж цілком вписується у наші плани. Як думаєш, Іване?

– Я вважаю, що ніхто нічого не запідозрить. Ми дійсно тоді і зброю закопували, і ящики з набоями.

– Тоді показуй дорогу, – розпорядився Теппер.

Лепетченко без особливих труднощів знайшов садибу, де вони з Махном і Щусем закопали два ящики із золотом. Висока стара тополя, що росла на подвір'ї, виднілася здалеку. Але туди він чекістів не повів, це не входило в його плани.

– Тпру, – зупинив він коней біля сусіднього подвір'я. – Здається, тут.

– Здається, чи справді тут? – перепитав Теппер.

– Тут, – уже впевненіше сказав Лепетченко. – Пізнаю і хату, і он ту розложисту грушу на подвір'ї.

Господар – міцний кремезний чоловік років сорока, побачивши приїжджих, поспішав з городу до хати.

– Доброго дня! – привіталися з ним чекісти.

– День добрий! – насторожено відповів той.

– Я уповноважений губернського відділу ГПУ, – назвався один із чекістів і показав документ. – У нас є одна серйозна справа до вас. Давайте зайдемо в хату.

Господар відчинив двері, і всі відразу з полегшенням відчули, як звідти повіяло прохолодою.

– У нас є дані, що три роки тому на вашому подвір'ї чи на городі махновці закопали ящик зі зброєю, – пояснив чекіст. – Ви у той час де були?

– У двадцять першому я знаходився у Кінній армії Бундівського, – все ще насторожено відповів господар. – А Настя, дружина, з дітьми тут жила. Може, вона щось знає.

– А де вона зараз? – запитав інший чекіст.

– Пішла бичка напувати. Зараз прийде.

Хвилини за п'ять до хати увійшла повногруда загоріла жінка з порожнім відром у руці. Дізнавшись, що за гості завітали і з якою метою, вона пригадала, що тоді у їхньому селі дійсно зупинялися махновці.

– У нас теж ночували чоловік шість чи сім, – сказала вона. – Але я не бачила, щоб вони щось ховали чи закопували. Я весь час поралася біля печі, готувала їм їжу, а вночі була з дітьми. Може вони щось і ховали. Не знаю.

– Тоді несіть лопати, – попросив перший чекіст, який видавав себе за старшого. – Будемо шукати. А ви поки що нагодуйте коней.

– Звідки почнемо? – звернувся Теппер до Лепетченка, коли вони вийшли на город.

– Я ж кажу, що сам не знаю, – уже вкотре повторив Іван, тримаючись своєї легенди. – Ми з Махном були на постій у сусідньому будинку. А Щусь з іншими махновцями зупинилися тут. Увечері він зайшов до нас, одержав від Махна розпорядження закопати якийсь ящик і пішов собі ось на це подвір'я, де ми зараз знаходимося. Більше я нічого не бачив.

– Не будемо ж ми увесь город перекопувати, – невдоволено сказав Спектор.

– Так, не будемо, – несподівано твердо промовив Теппер, – ми на городі взагалі копати не будемо.

Всі подивилися на нього, нічого не розуміючи. А він, про щось думаючи, звернувся до Лепетченка:

– Коли саме ви тут зупинялися?

– Здається, у грудні, – відповів Іван, ще не здогадуючись, чому він про це розпитує.

– У грудні на городі земля була або мерзлою, або такою, що через грязюку туди й не зайдеш, – продовжував Ісаак. – Отже, ящик могли закопати або на подвір'ї, або у сарайчику для худоби.

«Ну й хитрий, чортяка, – вилаявся подумки Лепетченко, аж серце стиснулося від хвилювання. – Все вірно вирахував. Чого доброго, почнуть шукати на сусідніх подвір'ях і, не приведи Господи, випадково натраплять на справжню схованку».

– Тоді було ще не так холодно, – спробував він переконати Теппера. – Снігу точно не було. Це я добре пам'ятаю.

Але Ісаак стояв на своєму, і вони до самого обіду копали в різних місцях на подвір'ї, у сарайчику, відразу за перелазом, де вже починався город, але, зрозуміло, нічого не знайшли. Вирішили пообідати, перепочити, а потім знову продовжити пошуки. А Лепетченко весь цей час маявся, як би йому перевірити, чи на місці золото он у

Н. Махно (у центрі) з бійцями загону, праворуч – Ф. Щусь

тій буряковій ямі, поряд з ним, на сусідньому подвір'ї – навіть звідси ляду видно. Сходити туди і подивитися він не міг. Це викличе підозру, адже за кожним його кроком стежать очі чекістів. Треба було щось придумати.

На мить від цих думок його відірвав духмяний запах борщу, який зварила господиня і саме насипала його в миски. Іван підійшов ближче до столу, подивився. Такого борщу він давненько не куштував – з квасолею, галушками, ще й затовченого салом.

– А часнику у вас до такого смачного борщу знайдеться? – поцікавився він.

– Зараз збігаю на город, вирву, – відповіла господиня.

– Не хвилюйтеся, я сам, – зупинив її Іван, зрадівши нагоді хоча б на кілька хвилин відірватися від чекістів.

– Тоді йдіть прямо стежкою і побачите зліва грядку, за цибулею.

Вирвавши дві головки часнику, Іван вже зібрався вертатись, коли побачив, як із сусіднього подвір'я на город виходить з лопатою дядько років за п'ятдесят. Іван затримався на хвилинку і, коли той наблизився, привітався й ніби між іншим сказав:

– Гарні у вас, дядьку, буряки вродили. Мабуть і в ямі не помістяться всі. Доведеться ще одну копати.

– Та був би врожай, а яма в мене простора і глибока, – відповів сусід, – Ми її з братом ще до революції викопали і відтоді жодного разу не розширювали. Все уміщається.

У Лепетченка ніби від серця щось відлягло. «Отже, золото так і лежить, зарите на дні бурякової ями, – зробив він висновок. – Що ж, це добре. Воно свого часу дочекається». Намагаючись приховати гарний настрій, він сів за стіл і з апетитом почав їсти борщ із часником.

Після обіду розшуки продовжились, але знову безрезультатно. Надвечір зморені чекісти, попередивши господарів, щоб нікому не розповідали про їхній візит, виїхали з села і попрямували у бік Гуляй-Поля. У них залишалася остання надія щось дізнатися про сховане золото у Пантелеймона Каретникова.

Зустріч з Пантелеймоном Каретниковим

На шляху до Гуляй-Поля Лепетченко лише удавав, ніби дрімає. Насправді всі його думки, мов розтривожені бджоли над вуликом, роїлися навколо золота. В уяві чітко поставали картини трирічної давності: повні ящики із монетами та ювелірними прикрасами, їх чаруючий блиск і витончені форми. В голові один за одним виникали неймовірні картини, як він вночі відкопує скарб, переносить на плечах по одному важкі ящики городами за село, торочить їх до сідла і сторожко веде коня до гаю в за-здалегідь обране місце. При місячному сяйві пересипає золото в кілька малих скринь і закопує їх в різних місцях. З собою бере лише невелику торбину, з півпуда, і прямує до Одеси. Там у порту він знаходить Самуїла Цукермана, того самого, з яким вони разом тікали з румунської тюрми, і вже удвох вони придумують, як забрати решту золота і перейти кордон.

Серце схвильовано билося у нього в грудях, ледь не вистрибувало. «Ні, цей план не підходить, – Лепетченко почав тверезіше мислити. – Одному цього не вдасться зробити. А що, як спробувати взяти у спільники Каретникова?» Але відразу він відкинув цю думку. По-перше,

навіть чи йому вдасться поговорити з ним наодинці. А по-друге, він не був впевненим, чи можна сьогодні Пантелеймону довіряти такі таємниці. Той і раніше вирізнявся своєю скупістю й хитрістю, дбав лише про власні інтереси. А за ці роки, взагалі невідомо, яким він став. До того ж, не подобаються оті його навідування в місця, де Махно залишав на зберігання цінності.

Лепетченко міг лише здогадуватися, звідки Каретников дізнався про схованки. Ще тоді він помічав, як Пантелеймонова дружина Феня, котра також була в загоні, весь час тинялася поблизу, коли вони збиралися щось ховати. Не виключено, що підгледіла і запам'ятала. Та в цьому ще слід було остаточно переконатися під час зустрічі з ними. Але вже зараз Іванові стало зрозуміло, що Каретникову довіряти не можна.

Залишався ще один варіант – зважитись на пропозицію Спектора. З одного боку, вона насторожувала, бо елементарно могла бути хитрою пасткою ГПУ. Якщо це так, то йому не бачити ні золота, ні свободи. Але, з іншого боку, Іван хотів вірити Маркові. Він його трішки знав ще по махновській повстанській армії, і тому був відверто здивований тим, що той зараз служить у ГПУ. «Не такі в нього переконання і характер, щоб бути справжнім чекістом, – розмірковував Лепетченко. – Найвірогідніше, він потрапив у органи випадково, а тепер його це цілком влаштовує: що не кажи, а представник влади, усі кругом його бояться». Але ж Іван добре пам'ятає випадок, коли Спектор із експропрійованих махновцями у Катеринославі спільних цінностей взяв золотий годинник і крадькома сховав у кишені. Отже, не байдужий до золота.

Поринувши у думки, Лепетченко не помітив, як вони під'їхали до Гуляй-Поля. Знайомі до болю місця відразу відволікли його від складних розмірковувань. І голос

Ісаака Теппера повернув до буденних проблем.

– Почекаєте мене тут, – наказав Ісаак. – Я владнаю всі питання з головою сілради і повернуся.

Але голова, як з'ясувалося, був у від'їзді. Із його заступником, колишнім махновцем Шаровським, Ісаак не захотів зв'язуватися. Це могло зашкодити їхнім планам. Тому він про все домовився з начальником гуляйпільської міліції.

О другій годині ночі Лепетченко і Спектор, як і було домовлено перед цим на невеликій нараді, відправилися до будинку Каретникова. Він містився у тому кутку Гуляй-Поля, де, як вважалось віддавна, проживали відомі місцеві конокради і шахраї. Біля темних вікон будинку стояла підвода. Зі стайні було чути хрумання коней.

– Спочатку поговоримо з ним спокійно, – запропонував Лепетченко. – Можливо, він і сам про все розповість. А якщо ні, то доведеться його трішки полякати.

Спектор намацав ручку револьвера у правій кишені штанів.

– Краще бути наготові, – погодився з Лепетченком. – Все може трапитися.

Постукали у вікно. Невдовзі почувся голос Каретникова:

– Хто там?

Іван назвався. Двері скоро відчинилися і на ганок вийшов здивований і дещо переляканий господар.

– А я вже думав, що це юзівські бандити навідалися, – почав він пояснювати своє хвилювання. – Ми лише пару годин, як із Юзівки повернулися, на базар їздили. А ви звідки тут узялися?

– Не галасуй, Пантелеймоне, – перебив його Лепетченко. – Краще підемо до хати, там і поговоримо.

На поріг вискочила ще заспана Феня.

– Іване, звідки ти взявся? – тільки й видавила із себе і відразу перевела погляд на чоловіка.

Та Лепетченко встиг помітити в її очах здивування, страх і якісь холодні недобрі іскорки.

– Та заходьте вже, заходьте, – намагаючись надати своєму голосові привітності, знов заговорила вона. – А я оце два дні тому випадково зустріла Ольгу Куриленко, ну, ти її, Ваню, добре пам'ятаєш. Так ми з нею якраз про тебе згадували. Мабуть, не випадково.

– Сідайте, – вказав Пантелеймон на лаву, – і розкажіть, яким вітром вас сюди занесло.

– Ми приїхали аж із Польщі, – почав Лепетченко, – із особливим завданням батька Махна: забрати залишені колись тут на зберігання цінності й документи і доставити йому за кордон.

Спектор уважно стежив за реакцією Каретникова і відразу помітив, як той увесь напружився.

– Так ви оце сьогодні приїхали чи вже десь побували? – обережно поцікавився Пантелеймон.

– Ні, не сьогодні, – відповів Лепетченко. – Ми вже навідалися у Гаврилівку, Петропавлівку і в деякі інші села. Та про це поговоримо потім. Ви краще розкажіть, як тут живете.

При згадці про ці села у Каретникова всередині все похололо. Саме там вони з Фенею ще у 1921 році забрали сховані Махном цінності. «Але чи знають про це непрошені пізні відвідувачі? – думав він. – Судячи з усього, щось знають. Тому краще самому розповісти. Але не про все. По ходу розмови буде видно, що їм відомо».

– Живемо, як і всі, – почав Пантелеймон. – Загалом не бідуємо. Там щось купимо, тут продамо – так і крутимося, тримаємось торгівлі і ні в яку політику не втручаємося. Нас ніхто не чіпає, і ми нікому нічого поганого не

робимо. Щоправда, був якось один інцидент з чекістами.

– Що за інцидент? – відразу запитав Спектор, який до цього сидів мовчки і лише слухав.

– Ще три роки тому, – почав Каретников, – коли Махно подався за кордон, ми повернулися до Гуляй-Поля. Згодом якось з братом Харитоном і нашими колишніми махновцями Шевченком і Сагайдаком ми домовились обікрасти млин на хуторі Решетилівському, що недалеко від Полог. Як зараз пам'ятаю, забрали тоді 19 мішків зерна і мішок борошна. А вже наступного дня на подвір'ї у Харитона на хуторі Марфополь чекісти все це знайшли і дізналися про нас. Сагайдака з Шевченком відразу заарештували і розстріляли. А нам з братом і Фенею вдалося втекти.

– Може, стіл накриємо? – перебила чоловіка Феня. – У нас і горілка добра є.

– Не треба, ми не голодні, – заперечив Лепетченко. – Краще так поговоримо. Лише попити щось принеси.

– Молоко холодне з погребя будете?

– Оце якраз те, що треба, – погодився Іван.

Коли жінка вийшла з хати, Спектор, який з професійною цікавістю слухав розповідь Каретникова, запитав у нього:

– Невже вас після всього цього залишили в спокої?

– Якби ж то так. За нами по всьому району ганялися ЧК і міліція. Утікаючи, ми випадково потрапили в Гаврилівку. Я знав, що в цьому селі живе дід Забудько, котрий симпатизував махновцям. У нього ми вирішили сховатися і переночувати. За вечерею дід розповів мені, що Махно залишив у нього на зберігання цінності і документи, але зараз він не знає, що з ними робити. І тоді в мене майнула думка податися за кордон, бо тут вже не можна було лишатися. Тому я взяв у діда всі цінності і документи, щоб передати їх Несторові Івановичу. Але зі своїми документами я побоявся їхати до кордону, бо мене по дорозі

могли схопити, тож спочатку, аби перечекати, подався на Донеччину до свого далекого родича. Там згодом дізнався про амністію і вирішив повернутися до Гуляй-Поля.

– Ти про золото і документи розповідай, – увірвався терпець у Лепетченка.

– Не горячкуй, Іване, все розкажу, – Пантелеймон залпом випив півкухля молока, бо аж в роті від хвилювання пересохло, і продовжував, – щоденник Махна, карти та інші документи я зарив там, за хатою у свояка, щоб не возитися. Боюся, що вони до цього часу вже й згнили у землі. А металеву коробку із золотими монетами забрав із собою. Але коли ми повернулися до Гуляй-Поля, за нами прислали міліціонерів, щоб заарештувати. Я схопив коробку із золотом, вискочив у вікно і почав втікати. А коли зрозумів, що мене все одно схоплять, то викинув її у річку. Відразу після цього я був поранений і здався. Півроку мене протримали у в'язниці і відпустили.

– А золото ти потім з річки дістав? – запитав Спектор.

– Якби ж то, – на цей раз щиро вигукнув Каретников. – Я те місце мабуть сотню разів обшукав уздовж і впоперек, але все марно.

Ще не вирішивши, наскільки можна вірити в цю історію, Лепетченко сердито мовив:

– Не треба було взагалі забирати у діда Забудька цінності. Не ти їх там залишав, не тобі було ними й розпоряджатися.

– Та я ж хотів зробити як краще, – виправдовувався Каретников. – Хто ж знав, що все так станеться.

– А де ти подів золото, яке забрав у вдови Долгаш у Петропавлівці, – повний сундук, оббитий залізом, зелений такий? – не змінюючи тону, раптово запитав Лепетченко.

– Про який сундук ти кажеш, Іване? – Пантелеймон зробив здивований вигляд. – Я нічого більше не брав.

– Тільки не бреши, – Спектор вихопив револьвер і націлив його на Каретникова. – Нам вдова все розповіла, як ти з дружиною приїхав до неї, набрехав, нібито Махно лежить поранений і прислав тебе по золото.

Аби розмова відбувалася вдень, вони б помітили, як зблід після цих слів Каретников, як руки у нього помокріли і почали тремтіти. Дивлячись на націлений на нього револьвер, він судорожно розмірковував: «Якщо розповісти всю правду, то треба буде віддати все золото, а його вже лишилося менше половини. Адже частину він витратив на купівлю коней і підвод, частину відібрали злодії, коли вони з дружиною якось пізно ввечері поверталися з Юзівки – тоді самі ледве врятувалися від смерті. Ні, краще мовчати, бо, чого доброго, ще й пристрелять друзі-махновці за те, що позаздрився на спільні цінності».

В цей час Феня, яка досі сиділа мовчки за столом і нервово кусала край хустки, нагло підскочила до Лепетченка, схопила його за руку і залемтувала:

– Іване, і ти повірив отій сучці? Вона ще тоді в загоні постійно задрала нам з чоловіком, бо чомусь незлюбила нас. То вона навмисне нас обмовила. Мені люди розповідали, з якою злістю вона говорила про те, що ми зараз із Пантелеймоном заможно живемо. А золото, мабуть, сама заховала і не хоче віддавати.

Каретников, який встиг взяти себе в руки, теж додав:

– Іване, ти ж знаєш, що ми не барахольники, нам чужого не треба. Хочеш – можеш обшукати всю хату. Якщо щось знайдеш, тоді можеш спокійно застрелити і мене, і мою дружину.

– Гарзд, – сказав на це Лепетченко. – Зараз ми тебе не чіпатимемо. А твою розписку, яку ти дав діду Забудьку про вилучення в нього цінностей, я передам батьку Махнові. Нехай вже він вирішує, що з вами робити.

– Тільки про нашу зустріч щоб нікому не говорили, – попередив на прощання Спектор, – інакше...

Він не закінчив фразу, сховав револьвер у кишеню і вийшов з хати. Відійшовши на деяку відстань від подвір'я, промовив:

– Ну що скажеш, Іване?

– Сам не знаю, що й думати. З одного боку, нібито правду каже, а з іншого – не все в'яжеться у його розповіді. Щось він приховує, але як з нього витягти всю правду, навіть не знаю.

– Ти сам такий, що нікому не довіряєш, – зауважив Спектор з натиском.

Лепетченко зразу на це нічого не відповів. Так вони деякий час йшли мовчки. Іван заговорив першим:

– Я обдумав твою пропозицію, Марку. Але якщо ти мене обманеш, Бог тебе рано чи пізно покарає. Так і знай.

Спектор, який уже й не сподівався, що Лепетченко перед ним розкриється, відразу мовив:

– Можеш мені повністю довіритись. Вранці ми всі від'їздимо до Катеринослава. На цьому пошуки золота припиняються. Але тебе ще деякий час потримають під вартою. Остаточне рішення прийматимуть у губернському відділі ГПУ. Там у нас з тобою вже не буде нагоди про все поговорити.

– Я теж про це вже думав, – сказав Лепетченко. – Отже, уважно слухай і запам'ятовуй. Один із в'їздів у село Велику Михайлівку проходить через міст. Там протікає річка Вовча. За мостом справа ростуть два дерева. Між ними десь на глибині одного метра закопаний дерев'яний ящик. Всередині в ньому лежить загорнута у промаслені ганчірки велика коробка із золотом.

– А про це місце ще хтось знає? – поцікавився Спектор.

– Ні, я сам ховав і нікому про це не розповідав. Навіть

Махно про цю схованку не знає.

– Тоді зробимо так: одержавши відпустку, я приїду сюди, відкопаю золото, потім знайду тебе, і ми все зробимо так, як потрібно.

– А як ти мене знайдеш?

– Іване, ти мабуть забув, де я працюю, – вже усміхаючись, сказав Спектор, поплескуючи його по плечу. Незважаючи на пізній час, він відчував себе бадьорим, сповненим сил і енергії.

Розрахунок чекістів на те, що Лепетченко довірить свої таємниці колишньому махновцю, справдився. Тепер операція з пошуку золота набувала зовсім іншого характеру, в якій власне скарбу вже відводилася другорядна роль. Але для початку потрібно було все ж відкопати золото.

За сценарієм ГПУ

Заступник начальника Катеринославського губернського відділу ГПУ Говлич відсунув на край столу телефонний апарат і замислився. Щойно він мав розмову із заступником голови ГПУ УСРР Карлом Мартиновичем Карлсоном. Той цікавився ходом пошуків махновського золота і тим, які заходи планується здійснити найближчим часом в цій справі. Він зазначив, що про операцію доповідали «наверх» і вона перебуває на контролі у перших осіб.

Говлич повідомив, що пошуки золота поки що не дали ніяких результатів, і попросив ще тиждень на здійснення другого етапу операції, яка мала на меті виведення Лепетченка за кордон разом із співробітником ГПУ, котрому ставилося завдання увійти в довіру до Махна та дізнатися про його плани і наміри. Заступник голови ГПУ схвалив цей задум. Він лише не погодився з тим, щоб цінності дійсно вивезли за кордон.

– Але якщо ми їм не дозволимо взяти з собою золото, – наполягав Говлич, – Махно може запідозрити щось неладне. Так ми ризикуємо життям нашого співробітника.

– Я це розумію. Але ж ми не можемо власними руками зміцнювати фінансове становище антирадянських закордонних організацій, – категорично заперечив Карлсон. – Це буде занадто дорога ціна за можливість отримувати інформацію, нехай навіть безпосередньо від самого Махна!

Врешті-решт вирішили, що не варто ділити шкіру небитого ведмедя. Потрібно спочатку відкопати золото, про яке розповів Спекторові Лепетченко, а потім вже продумати всі деталі майбутньої операції.

Говлич, який у відсутність начальника губвідділу вперше виконував його обов'язки, трішки нервував. І було від чого. Адже в той час, коли начальник перебував у відпустці, а інший заступник хворів, саме йому доводилося здійснювати таку відповідальну операцію. У разі провалу можна було підмочити репутацію, а то й поплатитися кар'єрою. До того ж це б зламало його найближчі плани, бо через тиждень він мав здавати свої справи і їхати на навчання у вищу прикордонну школу ОГПУ СРСР. Зате якщо все пройде успішно, то його помітять і можна буде навіть сподіватися на підвищення. Розмірковуючи над цим, він ще раз проглянув доповідну записку про хід пошуків золота на Гуляйпіллі, а потім наказав викликати всіх учасників недавньої операції.

– Щойно я мав телефонну розмову із заступником голови ГПУ УСРР Карлсоном, – вагомо почав Говлич, коли всі зібралися в його кабінеті. – Він зазначив, що за ходом нашої операції постійно слідкує керівництво управління і вимагав від нас щоденних доповідей про зроблене. Тому я можу дати вам лише один день на відпочинок. Вранці у цьому ж складі на автомобілі поїдете у Велику Михайлівку за золотом. Решті співробітників відкривати тонкощі всієї справи ми не будемо, щоб не надавати їй розголосу. Тому вас я попрошу тримати всю інформацію у суворій таємниці. Навіть колегам по роботі забороняю про щось розповідати. А зараз всі вільні. Лише Спектора попрошу затриматися.

– Сідай, Марку Борисовичу, – запропонував йому Говлич, коли всі вийшли. – Ти вже, мабуть, здогадаєшся, що

на тебе чекає надзвичайно відповідальне завдання. Не по-
боїшся йти в саме лігво ворога?

– Трішки страшноувато, – чесно зізнався Спектор, – але
в мене є передчуття, що все буде гаразд.

– Одного передчуття замало, – Говлич перегорнув свої
нотатки, зроблені під час телефонної розмови з Карлсо-
ном. – Потрібно ретельно продумати всі деталі майбут-
ньої операції і всі варіанти можливого перебігу подій. Че-
рез два дні сюди приїде співробітник іноземного відділу
ГПУ, який проінформує тебе про обстановку в Польщі і
способи зв'язку з нашою резидентурою. У цей час там зби-
рають і узагальнюють всю інформацію про Махна та його
оточення, що надходить з офіційних джерел та від нашої
агентури. Але про це поговоримо потім. Зараз головне –
привезти сюди золото і придумати, як його залишити у
нас, щоб воно ні в якому разі не дісталось Махну.

– Але це може насторожити і Лепетченка, і Махна, –
зауважив Спектор. – Тоді мені ніхто там не повірить.

– Знаю, але є розпорядження «зверху», – Говлич бага-
тозначно подивився на стелю, – щоб золото лишилося в
Україні. Тому потрібно думати, як це зробити.

– А які у вас зараз плани стосовно Лепетченка? – поці-
кавився Спектор. – Адже я йому сказав, що у мене відразу
буде відпустка. Так що потрібно з ним якнайшвидше десь
тут в коридорах зустрітися, нібито випадково, і домови-
тися про подальші спільні дії, інакше у нього можуть ви-
никнути зайві підозри.

– Його ми кілька днів потримаємо у камері, – відповів
заступник начальника губвідділу, – а потім видамо йому
тимчасові документи і випустимо, організувавши за ним
цілодобовий нагляд. Що ж стосується зустрічі, то ми її
обов'язково влаштуємо, але вже після вашого повернення
з Великої Михайлівки.

Наступного дня Говлич наказав привести до нього Лепетченка. Він вирішив продовжити з ним гру, розпочату ще на Гуляйпільщині Спектором, і підготувати ґрунт для наступного етапу операції.

– Погані у нас з вами справи, Іване Савелійовичу, – почав розмову Говлич, коли Лепетченко залишився наодинці з ним у кабінеті. – Чи то у вас пам'ять погіршилася, чи на-вмисне не хочете показувати нам місця, де заховане золото.

– Все, що знав, я розповів і показав, – став виправдовуватися Лепетченко. – Але ж не моя в тому провина, що у тих місцях не виявилось цінностей.

– Гаразд. Тоді розкажіть, яка у вас була домовленість із Махном на той випадок, коли ви дійсно нічого не знайдете. Адже ви повинні якось повідомити його про це?

– З Нестором Івановичем ми домовилися таким чином, – Лепетченко вирішив казати правду, бо тут йому особливо нічого було приховувати, – якщо я знайду золото, цінності та документи, то привезу все йому. А якщо нічого не знайду, то повідомлю про це через дружину Черняка, яка живе в Умані. Вона регулярно підтримує контакти зі своїм чоловіком, котрий зараз знаходиться у Польщі. Він тоді розшукає Махна і все йому передасть. А я залишусь в Україні.

– Отже, з Катеринослава ви поїдете до Умані, – нібито розмірковуючи вголос, промовив Говлич, запалюючи цигарку. – Але спочатку ви напишете листа Махну, в якому опишете свої пошуки і попросите його вказати нові місця, де заховане золото.

Такого повороту подій Лепетченко не очікував. Адже якщо Махно надішле відповідь, в якій назве місця схованок, то її спершу прочитають у ГПУ, і тоді вже чекістів обманути буде важко. Цього не можна було допустити.

А Говлич, нібито вгадавши його думки, продовжував:
– Але не подумайте хитрувати. Листа напишете тут, ми його прочитаємо і законвертуємо. Ось вам папір і ручка. Зараз вас проведуть у камеру, там сядете і спокійно про все напишете. А через пару днів ми вам видамо тимчасові документи, і ви поїдете до Умані, передасте листа. Після цього можете повертатися в Гуляй-Поле.

Тільки zostавшись у камері наодинці зі своїми думками, Лепетченко чи не вперше збагнув, що ніколи його тепер ГПУ не залишить у спокої. Лише не міг вирішити, що чекістів більше цікавить: інформація про золото чи про Махна. Але в будь-якому випадку йому потрібно було попередити Нестора Івановича про небезпеку, і краще зробити це особисто, бо в листі про все не розкажеш. Та й невідомо, чи дійде до нього лист, чи не перехоплять його по дорозі. Він мав на увазі не той лист, про який йому говорив заступник начальника відділу ГПУ, а інший, в якому він збирався описати всі перипетії перебування на Україні і передати його окремо. Але як тільки він уявив собі, що цей лист може потрапити до рук ГПУ, дефензиви або навіть колишніх махновців, то відразу відкинув цю думку. Отже, потрібно самому знову їхати в Польщу і там вже розшукувати сліди Махна. Добре, якщо Спектор знайде золото і їм вдасться перейти з ним кордон. Тоді можна буде сюди вже й не повертатися. Всі інші можливі варіанти розвитку подій, над якими розмірковував Лепетченко, ні до чого втішного не приводили. Залишалось одне: чекати.

Вранці з воріт губерньського відділу ГПУ виїхала вантажівка, у кузові якої сиділо кілька чекістів. Всі вони були озброєні. Крім того, на дні кузова лежали лопати. Спектор сидів у кабіні і вказував дорогу. Ці місця він знав непогано, тому Великої Михайлівки дісталися порівняно

швидко. Ще здалеку він побачив за мостом два старі осокори. Навкруги нікого не було видно, і це йому сподобалося.

– За мостом повертай до тих дерев, – вказав він водієві.

Коли всі злізли з машини, Спектор взяв лопату, визначив приблизно відстань між деревами і встромив її в землю посередині. Суха, поросла травою земля, була твердою. Намітивши майбутню яму розміром два на два метри, почали копати. За невеликим шаром чорнозему відразу з'явилася руда глина. Вже заглибилися на півметра, тому удвох копати стало незручно.

– Давайте я, – запропонував Ісаак Теппер і сплигнув у яму.

Хвилин через п'ять, викидавши небагато землі, він заважив, вказуючи праворуч:

– А тут легше копається, глина не така влєжана.

За деякий час лопата саме в тому місці наштовхнулася на щось тверде. В яму відразу сплигнув Спектор і вже разом почали розкопувати навколо. Досить швидко стали вимальовуватися обриси дерев'яного ящика. Щоб його обкопати з усіх боків, розширили всю яму праворуч.

– Принесіть лом з машини, – попросив Спектор, – зараз ми його підковирнемо.

За допомогою лома дійсно вдалося швидко підважити ящик так, що тепер його можна було взяти руками.

– Важкий, – зазначив Теппер, – швидше підхоплюйте.

Кришка ящика була прибита великими гвіздками, так що довелося попотіти, щоб її відкрити. В середині, як і розповідав Лепетченко, лежала чимала за розмірами металева коробка з тих, в яких звичайно зберігають інструменти. Замотана в промаслені ганчірки, вона навіть не поіржавіла. Заціпки з двох боків легко відкрилися і перед очима чекістів відразу постала картина, яку жоден з них

у своєму житті ще не бачив. Коробка була поділена на три окремі частини. В одній з них насипом лежали золоті монети, в іншій – обручки, ланцюжки з кулонами і хрестиками, масивні браслети та інші вироби, про призначення яких присутні могли лише здогадуватися. У третій частині коробки, найбільшій за розміром, лежали золоті виделки, ложки, ножі і кілька свічників.

– Дайте хоча б у руках потримати, – попросив водій, у якого очі округлилися і аж блищали від вигляду такого багатства.

Він узяв браслет, ледве застібнув його і відвів руку, щоб подивитися на це диво збоку. На його великій, жилистій, засмаглій руці на фоні здорового кулака, збитих до крові під час ремонту машини пальців з почорнілими нігтями коштовна прикраса виглядала якимось неприродно, навіть смішно.

– Що, не підходить? – з іронією запитав Спектор.

– Ні, розмір не мій, – вловивши жартівливий тон, відповів водій.

Повернувши все на місце, коробку закрили. Спектор сам підняв її і спробував приблизно визначити вагу.

– З коробкою кілограмів двадцять буде, – підсумував він. – Але тут одна коробка майже половину зтягне.

Поставили її в машину, швидко загорнули яму і рушили назад. Надвечір були вже у Катеринославі. Говлич був задоволений результатами поїздки чи не найбільше від усіх. Він відразу зателефонував у Київ і доповів про знахідку. Потім вони зачинилися зі Спектором у кабінеті і почали обговорювати план майбутніх дій. Дізнавшись про зміст останньої розмови начальника з Лепетченком, Марк запропонував:

– Якщо він все одно прямуватиме до Умані, то можна буде організувати нам перехід кордону в районі Волочись-

ка. Це там недалеко. Я особисто знаю начальника Волочиського прикордонного загону Генріха Люшкова. Він раніше разом зі мною в Одеському губернському відділі ЧК працював, і ми з ним товаришували. А щоб золото не потрапило за кордон, я придумав одну хитру комбінацію. Я нібито домовлюся з контрабандистами, в ролі яких виступатимуть наші люди, про переправу через кордон. А вони розіграють з себе бандитів: відберуть у нас в останній момент, уже по той бік кордону, наші речі, в тому числі й золото, а самі втечуть.

Говлич на мить замислився, аналізуючи пропозицію.

– А це ідея, – сказав він після паузи. – Потрібно лише добре продумати всі деталі, щоб не виникло непередбачених ситуацій. Бо якщо золото потрапить за кордон, із нас тут голови познімають.

– Я розумію, – погодився Спектор. – Але це, як на мене, найкращий вихід із ситуації.

– Гаразд, я переговорю з керівництвом у Харкові, – підсумував Говлич, – а потім будемо діяти далі.

– Тепер мені потрібно побачитися з Лепетченком, – нагадав Спектор.

– Це ми елементарно влаштуємо. Завтра я його викличу до себе і попрошу, щоб його потримали у приймальні. А ти в цей час нібито випадково зайдеш, щоб поставити печатку в документах перед від'їздом до Одеси. Підійдеш до нього попрощатися, шепнеш, що золото вже в тебе і домовишся про зустріч на вокзалі.

– Тобто, завтра ми з ним маємо вирушити до Умані? – перепитав Спектор.

– Так, завтра. Не будемо гаяти часу. Зараз я зв'яжуся з Харковом і, якщо наш план схвалять, відразу надішлю відповідні вказівки в Умань і Волочиськ, щоб готувалися до проведення операції.

Підступна акція «контрабандистів»

Лепетченко ще раз перечитував листа для Махна, коли за ним прийшли. Прямуючи коридорами, він уважно роздивлявся по боках, чи не зустрине десь Спектора. Він із занепокоєнням думав про те, що його ось так ще деякий час протримають у камері, потім відправлять в Умань, і він не матиме змоги зустрітися з Марком. «А що, коли Спектор вирішив перехитрити і мене, і ГПУ? – ставив він перед собою найнеймовірніші запитання. – Забере золото собі і спокійно поїде у свою Одесу. Адже впевнений, що я нікому про нашу змову не розповім, бо інакше мене у ГПУ так притиснуть! І вже будь-якими методами вибаватимуть інформацію про місця схованок».

З такими невеселими думками Лепетченко зайшов до приймальні, де йому наказали почекати, поки заступник начальника звільниться. Хвилин через десять із кабінету вийшов Говлич з якимось чоловіком. Побачивши Лепетченка, він сказав йому, що скоро повернеться, а потім звернувся до чергового:

– Зв'яжіться з Леоновим, нехай він занесе документи на Лепетченка. Ми сьогодні його відпускаємо.

Іван навіть не здогадувався, що з ним чекісти ведуть звичайну оперативну гру і що ця фраза була сказана не випадково. Тільки-но він зрадів від щойно почутого, до приймальні зайшов Спектор.

– О, привіт, Іване, – вдаючи здивування, мовив він. – Що це ти тут сидиш?

– Та ось викликали, чекаю.

– Зараз я зроблю відмітку у документах про від'їзд, – навмисне голосно говорив Спектор, – і побалакаємо.

Він дістав якісь папери і направився до чергового. Потім підійшов до Лепетченка і крадькома підморгнув йому, мовляв, усе гаразд.

– Сьогодні від'їжджаю одеським поїздом додому, – продовжив він.

– Мене сьогодні теж, начальник щойно сказав, відпускають, – мовив Іван.

– А куди ти поїдеш? У Гуляй-Поле?

– Ні, спочатку в Умань, до дружини Черняка. Через неї передам, що нічого не знайшов.

– А я все, що треба, знайшов, – пошепки, скося поглядаючи по боках, швидко мовив Спектор. – Побачимося на вокзалі перед відходом поїзда. Тільки до мене не підходь, сядемо у різні вагони, потім зустрінемося.

В цей час до приймальні повернувся Говлич.

– Бувай здоров, – потискуючи Лепетченкові на прощання руку, вже голосно сказав Спектор. – Можливо, ще колись побачимось.

– Їдеш до Одеси? – запитав його Говлич.

– Так, сьогодні повертаюся. Відпочину трішки, якраз обіцяли відпустку дати.

– Тоді щасливої дороги!

– До побачення.

Спектор покинув приймальню і попрямував коридо-

ром до сходів. А Говлич разом із Лепетченком зайшли до кабінету.

– Написав листа для Махна? – відразу запитав Говлич.

– Написав, – Лепетченко подав складений вчетверо аркуш.

Говлич уважно його прочитав, поклав у конверт і заклеїв. Потім ще деякий час про щось розмірковував. Нарешті промовив:

– Все вірно написав. Зараз принесуть твої документи і можеш відправлятися в Умань. Там скажеш дружині Черняка, що після повернення до Гуляй-Поля відразу напишеш їй листа із своєю адресою і будеш чекати звісток від Махна. А сам, як тільки з'явишся у Гуляй-Полі і поселишся, відміться в Олександрівському окружному відділі ГПУ. Ми їх про все попередимо. І не сподівайся нас десь обманути. Зрозумів?

– Зрозумів.

Покинувши приміщення ГПУ, Лепетченко, не поспішаючи, направився до залізничного вокзалу. Йому ще не вірилося, що все так легко закінчилося, тому він автоматично кілька разів озирався, щоб пересвідчитися, чи не супроводжує його хтось із чекістів. Але позаду не було видно нікого з тих, хто міг би претендувати на належність до цієї грізної організації. На закохану парочку молодят, котрі про щось весело гомоніли між собою, прямуючи на деякій відстані, та на чоловіка з торбою по той бік вулиці, схожого на приїжджого селянина, Лепетченко навіть не звернув уваги. А саме вони пильно стежили за кожним його кроком. «Молодята» мали завдання вести його до вокзалу, а «селянин» – супроводжувати в поїзді до того моменту, як Іван зустрінеться зі Спектором.

Діставшись вокзалу, Іван відразу купив квиток і став чекати. Йому не терпілося поговорити зі Спектором, роз-

питати його про знахідку і пересвідчитися, що Марк відкопав саме те золото, яке він колись власноручно пакував і ховав. Час швидко спливав, а він все не з'являвся. За десять хвилин до відходу поїзда Лепетченко вже почав нервувати. Він вийшов на перон і уважно роздивлявся по боках в сподіванні побачити серед від'їжджаючих знайому фігуру Спектора. Нарешті він його таки угледів і поспішив назустріч. Але Марк непомітним жестом зупинив його, розвернувся і попрямував на посадку до вагона. У руці він тримав невелику валізу, яка видавалась важкуватою. Поглядом прикипівши до неї, Лепетченко ледве переводив подих від хвилювання і стримував себе, щоб не бігти. Він проминув вагон, у який зайшов Спектор, сів у наступний і став чекати. Поїзд вже чверть години як їхав, коли нарешті до Івана з'явився Марк.

– Слава Богу, – з полегшенням промовив Лепетченко, – а то я вже хвилювався і місця собі не знаходив.

– Розслабся і заспокойся, – усміхаючись, сказав Спектор, – бо ти зараз нагадуєш злодія, котрий щось украв і боїться, що його ось-ось схоплять.

– Не знущайся, Марку. Знав би ти, що я пережив і передумав за ці дні, то так би не говорив.

– Гаразд, не гарячкуй. Ось тут є те, що тебе заспокоїть, – Спектор поплескав рукою по валізі.

– Дай хоч одним оком зазирнути, – не втримався Іван.

– Саме зараз я і збираюся все висипати на стіл, – іронічно мовив Марк.

Лепетченко нарешті заспокоївся і збагнув, що той має рацію. До цієї теми вже не поверталися, аби не викликати зайвої цікавості у попутників. Про наступні плани можна було говорити лише наодинці, щоб ніхто не почув.

– А родичам Черняка можна довіряти? – запитав Спектор, коли вони зійшли з поїзда. – Адже у нас з собою біль-

ше ніж півпуда золота. А то передують нас вночі, як куниця півнів, і на цьому закінчуються наші райдужні мрії.

– Та ні, не бійся, я їм вірю. До того ж, ми не будемо у них довго затримуватися. Лише дізнаємося, чи не було ніяких повідомлень з Польщі від Махна, розпитаємо, де ліпше перейти кордон, переночуємо і розпрощаємось.

– Перехід кордону я краще візьму на себе, – перебив Спектор. – У мене вже є певний досвід спілкування з контрабандистами в Одесі. Сподіваюся, що і з тутешніми швидко про все домовимося. Тим більше, мені дали знати, що вони мають тут надійні «вікна» на кордоні.

– А чим будемо розплачуватися з ними? – запитав Лепетченко. – Адже я чув, що за переправу вони вимагають чимало грошей.

– Великих грошей у нас нема, тому заплатимо золотом, – запропонував Спектор. – Кількох монет буде досить.

Погодившись на цьому, вони рушили далі, обговорюючи подальші плани. Вже майже біля самого будинку, де мешкала дружина Черняка, Лепетченко раптом щось згадав.

– Дай сірників, – попросив він Марка. Коли той подав йому коробку, Іван швидко дістав з внутрішньої кишені листа, відразу розірвав його на кілька частин і підпалив.

– Що ти робиш? – запитав Спектор.

– Це лист, який я мав за завданням чекістів передати Махну. Тепер в ньому потреба відпадає. Ми скоро самі знайдемо Нестора Івановича і про все йому розповімо. Спектор із сумом дивився, як догорає лист, але нічого вдіяти не міг. Одна із запасних можливостей дізнатися про інші місця схованок золота безпосередньо від Махна, на що сподівалися в ГПУ, відпадала. Але зараз в цьому вже не було потреби. Скоро він сам мав потрапити у лігвище Махна.

Роза Черняк зустріла довгоочікуваного гостя радісно.

– А я вже й не сподівалася, що ти повернешся, – сказала вона Лепетченку. – Довго ж тебе не було. Ми думали, щось трапилось.

– Всякого було, – Лепетченко обійшовся загальною фразою. – Якби не допомога колишнього бойового товариша, то справи були б кепські.

– Марк, – відрекомендувався Спектор.

Роза весь час скоса поглядала на важку валізу, не наважуючись прямо запитати про золото. Нарешті не витримала і поцікавилася:

– Так ви знайшли те, за чим їздили?

– Не все, але дещо знайшли, – відповів Іван, у свою чергу запитавши: «А де всі твої?»

– Поїхали до родичів у Житомир. Через кілька днів повернуться. А ви поки що поживете у мене, відпочинете.

– Ні, так довго ми не можемо чекати, – заперечив Спектор. – Пробудемо у вас хіба що два дні.

– Куди ви так поспішаєте? – вдаючи образу, швидко заговорила Роза. – Ось повернеться шурин, разом поїдете в бік Ковеля. Він вам допоможе там перейти кордон. Можливо, і сам з вами перейде, бо щось від мого чоловіка немає ніяких звісток.

– Ні, ми туди не поїдемо, – відразу заперечив Лепетченко, у якого були ще свіжі спогади від недавнього переходу кордону в районі Ковеля. – Спробуємо перейти в іншому місці.

– Ви краще напишіть листа своєму чоловікові у Варшаву, – запропонував Спектор, – про те, що ми дещо знайшли і скоро прибудемо з товаром. Нехай швидко попередять про це Махна.

– Дійсно, – погодився Лепетченко, – напиши, Розо, сьогодні ж такого листа і відправ. Він має швидше, ніж

ми, дійти до Варшави.

Поївши після дороги, Спектор запропонував Лепетченкові вийти з хати на перекур.

– Не будемо гаяти часу, – зазначив він. – Я зараз подамся у бік кордону в район Волочиська, там знайду потрібних людей, про все домовлюся, переночую і завтра повернуся. А ти постережеш золото. Уважно дивись, щоб Роза не запустила руки у валізу.

Спектор не став розповідати, що у Волочиську начальником прикордонного загону працює його старий приятель Генріх Самійлович Люшков. Вони товаришували ще з часів спільної роботи у Одеському губчека. До 1922 року Люшков був там начальником адміністративно-організаційного відділу. Потім його перевели у Кам'янець-Подільське відділення ГПУ, а в квітні – до Волочиська. Він вже мав одержати повідомлення про приїзд Спектора і деякі вказівки у зв'язку з цим.

– Привіт, друже! – Люшков міцно потиснув руку Спектора. – Я вже на тебе чекаю і навіть встиг дещо підготувати до твого приїзду.

Він наказав привести двох співробітників, а сам продовжував:

– Значить, збираєшся за кордон?

– Так, посилають із спецзавданням.

– А надовго?

– Не знаю, все буде залежати від обстановки.

– А де там будеш?

– Спочатку у Варшаві, а де потім – невідомо ще.

– Гарзд, не буду випитувати твої таємниці, своїх вистачає, – підсумував Люшков, хоч і цікаво було б дізнатися про справжню мету закордонного «відрядження» свого приятеля. Що у того надзвичайно важливе і особливе завдання, він зрозумів ще тоді, коли одержав вказівку з

Харкова забезпечити йому надійний перехід кордону.

– А де твій візаві? – поцікавився він у Марка.

– Він чекає в Умані у знайомої. Я йому сказав, що завтра повернуся.

– Тоді у нас залишилося не так багато часу, – сказав Люшков.

– Зараз прийдуть хлопці і підемо на місце переправи. Там про все і поговоримо.

Прикордонники, які мали вдавати з себе контрабандистів, Спекторові спочатку не зовсім сподобалися, але Люшков його заспокоїв:

– Ми їх відповідним чином одягнемо, заборонимо сьогодні голитися, так що можеш не хвилюватися – будуть як справжні.

– Платню за переправу вимагайте відразу, – зазначив Спектор. – Для початку поторгуйтеся. Наполягайте на більшій сумі. І найголовніше, щоб як побачите монети, у вас очі так блищали, ніби ви вперше тримаєте у руках золото.

Решту часу Спектор витратив на вивчення карти польської території і маршруту подальшої подорожі. Люшков детально його інструктував, як краще дістатися найближчого залізничного вокзалу, як себе поводити у разі затримання. Спати вони полягали вже далеко за північ, поговоривши перед цим про Одесу, спільних друзів і колег.

Наступного дня Спектора машиною відвезли до Умані. Лепетченка він застав у будинку самого, Роза пішла десь на базар за продуктами. Поки вона не повернулася, Марк встиг розповісти вигадану історію про результати своєї поїздки і запропонував відразу збиратися.

– А може залишитися ще хоч на пару днів? – умовляла Роза.

– Ні, нас сьогодні ввечері вже чекатимуть на кордоні,
– твердо відмовився Спектор.

Зібравши в дорогу харчів, Роза на прощання попросила Лепетченка обов'язково знайти Черняка і сповістити її, якщо з ним щось трапилось. Подякувавши за хліб-сіль, Спектор і Лепетченко вирушили в бік кордону.

Заздалегідь визначеного місця вони дісталися з деяким запізненням. Подивилися уважно навкруги – нікого. Вдалині виднілася річка Збруч, на спокійній поверхні якої віддзеркалювалося призахідне сонце. На тому боці була польська територія. Лепетченко із сумом дивився туди. Йому не хотілося покидати Україну. Лише кілька тижнів він провів на рідній землі, не маючи змоги навіть поспілкуватися з близькими і друзями. Все так несподівано повернулося і закрутилося, що він навіть не встиг отямитися і осмислити те, що діється. Стрімкий вир подій поглинув його у свою круговерть, і він змушений пливати за течією. А куди його винесе – невідомо. Але він ще побореться. Для цього достатньо сил. До того ж, за останні роки він добре навчився чекати. І зараз був впевнений, що його час ще настане.

Роздумам поклав край ледве чутний свист з кущів, що росли у вибалку. Вони повернули голови у той бік і побачили, як їм хтось махає рукою.

– Це нас кличуть, – зрадів Спектор. – Пішли.

– Чому затрималися? – з докором промовив «контрабандист», який виглядав старшим і був, судячи з усього, головним. – У нас все розплановано по хвилинах. Тут через кожні дві години проходить прикордонний наряд. Так що потрібно поспішати.

– Але спочатку, як і домовлялися, гроші в руки, – зауважив молодший, зі шрамом на правій щоці, що надавало його обличчю суворого, навіть злого вигляду.

Спектор поліз у кишеню і дістав звідти дві золоті монети.

– Сподіваюся, цього вистачить, – сказав він.

Молодик зі шрамом відразу взяв монети і почав їх уважно роздивлятися, пробувати на зуб.

– Нібито справжні, – з неприхованим задоволенням підсумував він.

– Дай-но сюди, – перебив його старший, забираючи монети.

Роздивляючись їх, він робив вигляд бувалого знавця. Потім тоном, який не передбачав заперечень, додав:

– Ще одну і вважайте, що остаточно домовились. Ризик дорого коштує.

Спектор спробував заперечувати, але «контрабандист» відрубав:

– Тоді шукайте інших.

Довелось погодитись. Марк розкрив валізу, деякий час рився у ній, нарешті дістав ще одну монету. Він навмисне робив це незграбно – так було заплановано. Тим часом проводирі з неприхованою цікавістю намагалися зазирнути у валізу.

– Ви що, ювелірний магазин пограбували? – з кривою посмішкою на обличчі запитав старший.

– Хіба ми схожі на злодіїв? – відказав Спектор. – Просто розпродали все своє добро і ось утікаємо в Польщу, до родичів.

Сховавши до внутрішньої кишені золоті монети, переправники направилися у бік Збручу, на мальовничі береги якого вже спали сутінки.

– Ми що, уплав будемо переправлятися? – запитав Лепетченко.

– На жаль, аероплана ми ще для цього діла не придбали, – спробував пожартувати старший.

– Вам смішно, а я не вмію плавати, – із занепокоєнням продовжував Іван.

– Не хвилюйтеся, – заспокоїв його провідник. У нас під берегом є схований човен.

Решту шляху йшли мовчки. Зупинилися недалеко від річки у кущах.

– Ярославе, ступай до човна і чекай нас там, – наказав старший напарникові. – А ми звідси поспостерігаємо за польською стороною.

Отаман «контрабандистів», він же – старшина Волочиського прикордонного загону Віктор Петренко, казав правду. Все дійсно було розплановано по хвиликах. Для успіху операції переправу потрібно було починати о дев'ятій годині вечора. Він дещо хвилювався, бо те, що йому належало зробити за декілька хвилин, було досить незвичним. Головне, щоб валізу із золотом тримав у руках Спектор і щоб не перекинувся човен. Все інше мало відбутися за розробленим сценарієм.

– Час вирушати, – нарешті скомандував Петренко, даючи останні настанови. – Тільки все потрібно робити мовчки, особливо на тому боці. Інакше можуть почути прикордонники. Он яка тиша стоїть. Після того, як дістанемося протилежного берега, ми відразу повертаємо назад, а ви швидко прямуйте подалі від кордону.

Тихо ступаючи один за одним, всі троє наблизилися до берега, де в човні на веслах їх вже чекав четвертий. Петренко запропонував Лепетченкові, як найбільшому за комплекцією, сісти в носовій частині, а сам зі Спектором вмовстився позаду. Валіза залишилася біля Спектора. Він її тримав однією рукою, а іншою тримався за борт човна.

Збруч у цьому місці був не дуже широкий, тому іншого берега дісталися швидко. Коли човен торкнувся піщаного берега, Лепетченко зіскочив і обернувся, щоб

взяти у Спектора валізу. Але саме в цю мить сильний удар веслом по голові збив його з ніг. Ще не отямившись, він встиг побачити, як Спектор після удару в обличчя падає з човна на міліну. «Контрабандисти» миттєво відштовхнулись від берега і швидко погребли назад.

Лепетченко підбіг до Марка, допомагаючи йому підвестися. Той тримався за праве око і тихо лаявся.

– Де валіза із золотом? – запитав Іван.

– Там, у човні. Я не встиг навіть нічого вдіяти.

– Оце так потрапили в халепу, – Іван розгублено стояв по коліно в воді і вдивлявся крізь непевні сутінки, як човен уже пристав на тому боці, з нього хутко повискакували їхні супроводжуючі, затягли човна у кущі і вмить зникли в темряві.

– Я зараз перепливу річку, – запропонував Спектор, – прижену сюди човна, ми разом переправимося назад і спробуємо їх знайти.

– Марна трата часу, – відповів у розпачі Лепетченко. – Вони зараз так заховаються, що й не дихатимуть. Тим більше з таким скарбом.

– Тихіше, – раптом мовив Спектор. – Хтось іде.

– Мабуть, польська варта. Мерщій тікаймо, – Іван схопив Марка за рукав, і вони подалися подалі від річки.

Хвилин через п'ять віддихалися, озирнулися. Вдалині світлою смужкою крізь темні хащі дерев проглядав Збруч. За ним лежала рідна українська земля. А попереду чатувала невідомість.

У пошуках Махна

Поїзд, в якому їхали Спектор з Лепетченком, наближався до Варшави. Вони сиділи мовчки. Кожен думав про своє. Іван всю дорогу розмірковував про невдачу, що трапилася на кордоні. Спочатку він сердився на Марка, бо ж саме той знайшов провідників, які врешті виявилися злодіями і так нахабно пограбували їх. «І підгадали ж зручний момент, – уже вкотре прокручував він у пам'яті недавні події. – Раптово напали і швидко втекли на човні. А я не міг навіть кинутися навздогін, бо не вмію плавати. До того ж, будь-якої миті на нас могла натрапити польська варта. От якби в іншому місці мені з тими контрабандюками здибатися...»

Спектора він уже менше винив у тому, що трапилося. Той і сам постраждав: зараз сидів і прикривав рукою підбите око, навколо якого утворився великий жовто-чорний синець. Але золото вже не повернути. Тепер головне: знайти Махна і про все йому розповісти. Звичайно ж, Нестора Івановича такий результат походу мало порадує, але нічого не вдієш.

– Це вже Варшава? – запитав Спектор, виглядаючи у вікно.

– Так, під'їжджаємо, – відповів Лепетченко.

Марк весь час сидів повернувши голову до вікна, щоб сусіди по вагону менше бачили його підбите око, і тепер розглядав околиці. Він уже заспокоївся і обдумував подальші плани. Перший етап операції пройшов успішно. Він – за кордоном, разом з ад'ютантом Махна, а золото залишилося в руках ГПУ. Щоправда, довелося трішки постраждати, але все це було заздалегідь передбачено. Начальник Волочиського прикордонного загону і його давній приятель Люшков з цього приводу жартував: «Коли битимуть, не відхиляйся, а, навпаки, підставляй щоку. Зате потім буде менше підозр». І дійсно, Лепетченко почав йому навіть співчувати, пересердившись за те, що знайшов ненадійних провідників. Тепер для Марка найважливішим було, щоб йому повірив сам Махно і прийняв до свого близького оточення. А перед цим ще мала відбутися зустріч з Григорієм Сергієнком.

Сорокарічний Григорій Іванович Сергієнко був одним з найстарших і найдосвідченіших серед махновців. У повстанській армії він обіймав відповідальну посаду начальника постачання і знаходився поряд з Нестором Махном з першого до останнього дня бойових дій. І в еміграції він намагався триматися поближче до свого колишнього командира. Лише в Торунь з ним не поїхав, залишившись у Варшаві.

Лепетченка зі Спектором він зустрів тепло. Про мету Іванової поїздки на Україну він знав від самого Махна, тому вже довго чекав його повернення або хоча б якихось звісток з батьківщини.

– Я бачу, Іване, ти не сам приїхав, – Сергієнко відразу пізнав Спектора. – Але спочатку проходите до кімнати, там про все поговоримо.

Слухаючи довгу розповідь прибулих, він часто їх пе-

ребивав, розпитуючи про Гуляй-Поле, про своїх родичів, про те, як там взагалі живуть люди, про порядки і таке інше. Потім розповів про себе та інших земляків, зазначивши, що сліди Махна загубилися десь у Данцігу.

– А з Нікою ти давно бачився? – запитав Лепетченко.
– Можливо, у нього є якась інформація про місце знаходження Нестора Івановича.

– Та вже давненько ми з ним не зустрічалися, – відказав Сергієнко.

Лепетченко вирішив наступного дня розшукати Ніку і поговорити з ним. Побачивши Лепетченка, Ніка зрадів і відразу запитав:

– Привіз золото?

– Віз, та довести не вдалося, – відказав Іван і розповів про всі свої пригоди, починаючи з ковельської переправи через кордон.

– Я здогадуюсь, від кого чекісти могли дізнатися про нашу операцію, – несподівано сказав Ніка.

Лепетченко дивився на нього, нічого не розуміючи, а він продовжував:

– Пам'ятаєш, хто фінансував цю справу?

– Звичайно, пам'ятаю – Померанець.

– Так ось, гроші для цього він одержав у радянському консульстві.

– Не може бути, – не повірив Лепетченко.

– Ще й як може, – відкинув заперечення Ніка. – Адже спочатку Померанець казав нам, ніби взяв гроші у своєї сестри і її чоловіка. Але коли я їх запитав, скільки вони дали, то сестра з подивом відповіла, що ніяких грошей вони не давали. При цьому натякнула, що можливо він взяв певну суму в радянському консульстві, куди частенько навідувався.

– Ось воно чому по той бік кордону на мене вже че-

кали, – зробив висновок Лепетченко. – І під час допиту з'ясувалося, що їм відомі всі наші плани.

– Отже, з самого початку всі плани щодо золота були приречені на провал, – підсумував Ніка.

– Виходить, що так. Хоча був же один шанс.

Лепетченко мав на увазі допомогу Спектора і невдачу, яка їх спіткала на кордоні під Волочиськом. Замислившись на якийсь час, Ніка висловив свій сумнів:

– А може не варто так довіряти цьому чекістові?

– Так він уже ніякий не чекіст, оскільки разом зі мною втік за кордон. Тепер йому немає дороги назад. Там його неодмінно розстріляють. Особисто я йому довіряю. А в ЧК він потрапив зовсім випадково.

– І все ж я б радив бути з ним обережним, – стояв на своєму Ніка.

– А де зараз Померанець? – поцікавився Лепетченко. – Ось з ним я б зустрівся і поговорив начистоту.

– Доведеться трішки зачекати. Вони разом із Черняком, Зайцевим і Харламовим сидять у Ковельській в'язниці, їм «шиють» справу про спробу підірвати пороховий склад і залізничний міст. З такими звинуваченнями якщо й відпустять, то не скоро.

Про Махна Ніка теж нічого не знав. Залишалось одне: їхати у Данціг і шукати його за старою адресою, яку мав Сергієнко.

А в цей час, користуючись відсутністю Лепетченка, Спектор вийшов прогулятися містом. У Варшаві він жодного разу не був, але ще у Катеринославі мав нагоду по карті вивчити центральну частину. Фахівці по Польщі з ГПУ детально проінструували його, як знайти невеликий цегляний будинок під черепицею, розташований у одному з численних провулків. Без особливих труднощів відшукавши потрібну адресу, Марк зробив ще одне коло,

щоб пересвідчитися, чи немає за ним «хвоста». У будинку пробув недовго. Передав інформацію про своє прибуття і місце знаходження і відправився назад. Огляд історичних пам'яток не входив в його плани.

Увечері Лепетченко повідомив про свій намір їхати до Данціга.

– Давай поїдемо разом, – запропонував Спектор.

– Ні, я краще один. Так безпечніше. До того ж у нас немає необхідних документів і дозволу на поїздку. А мені в такій ситуації звичніше діяти – все ж три роки прожив за кордоном.

Лепетченко, хоч і мало вірив, що вдасться знайти Махна, але дуже сподівався на це. Невизначеність становища пригнічувала його, він не знав, як йому діяти далі. Якби привіз золото, все було б просто і ясно. Напевне він залишився б за кордоном і тримався поближче до Махна. Але те золото, що було вже в руках, пропало, а головний скарб лишився лежати на Гуляйпіллі. Можна ризикнути ще на один похід туди й назад, та повернутись сюди із дорогоцінним вантажем майже неможливо. Там на нього чатує ГПУ. Але й тут жити у злиднях після того, як він побував на батьківщині і побачив рідні місця, Іван теж уже не міг. Нестримна сила наперекір всім обставинам тягла його додому. Зустріч і розмова з Махном мали вирішальне значення.

Івана й тут спіткала невдача. Хазяйка квартири, на якій жив Махно у Данцігу, повідомила, що недавно німецькі жандарми і особи в цивільному забрали з собою Нестора Івановича і Галину з дитиною. Де вони зараз перебувають, вона не знала.

З безрадісними думками повертався Лепетченко до Варшави. Він навіть задрімав у поїзді і вчасно не помітив наближення контролерів, які разом з жандармами пере-

віряли квитки і документи. Він знав, що тут з ним ніхто розбиратися не буде, чому немає візи і з документами не все гаразд. Його просто затримують і передадуть польській варті, а що буде потім – невідомо. Якщо почнуть з'ясовувати всі обставини його трирічного перебування спочатку в Румунії, а потім у Польщі, то можуть докопатися до багатьох дуже цікавих подробиць біографії, в тому числі до втечі з в'язниці чи до «підривних» ковельських подій.

Н. Махно і Г. Кузьменко у Франції з П. Аршиновим (у центрі другого ряду) та іншими анархістами

Ні втекти, ані сховатися. Тим часом контролери опинилися поряд. Нічого іншого не лишалося, як подати їм старі документи.

– А де ваша віза? – запитав після паузи контролер.

– Та я лише на один день їздив до Данціга, щоб провідати хворого товариша, – спробував якось виправдатися він, але це не подіяло.

– Підете з нами! – підступив ближче один із жандармів.

На кордоні німці здали Лепетченка двом польським жандармам, які повинні були супроводжувати його до Варшави. Іван бачив, що ті не у захваті від цього, тим більше вночі, коли всім нормальним людям хочеться спати. Один з його конвоїрів теж швидко засопів у вагоні. Щоб приспати пильність іншого, Іван запевнив його, що нікуди втікати не збирається, бо йому нічого боятися: у Варшаві розберуться в усьому і відпустять.

Тим часом в нього визрів зовсім інший план. Він розумів, що зараз ще є можливість для втечі. У Варшаві її може не бути. Перебираючи в уяві різні варіанти, він зупинився на найбільш простому і дієвому, як йому здалося. Перед станцією Млова він звернувся до свого опікуна:

– Пане начальнику, я не встиг взяти у дорогу харчів, а так їсти хочеться, що аж шлунок болить. Ось, візьміть гроші і купіть мені щось поїсти на станції, а заодно й собі.

Іван не помилився, розсудивши з величенького черева жандарма, що той не відмовиться від дарового бутерброда. Трішки повагавшись, той узяв гроші, але спочатку посмикав свого колегу:

– Янек, прокинься. Подивись за ним, а я зараз прийду.

– Гаразд, тільки швидше, – прокинувшись, мовив інший жандарм. Сонними очима він подивився на Івана, котрий мирно сидів у кутку, потім знову заплющив очі і за мить вже знову спав.

Саме на це Лепетченко і сподівався. Він тихо підвівся, обережно обминув свого охоронця і рушив до тамбура. За мить вже опинився з іншого боку поїзда. Ховатися поблизу вокзалу не став, вирішив пішки йти до іншої станції, а вже звідти якось добиратися до Варшави, уникаючи нових зустрічей з жандармами.

Почувши про результати поїздки, Сергієнко і Спектор

дуже засмутилися, але кожен по-своєму. Марк жалкував, що завдання ГПУ опинилось під загрозою зриву і що зустрітися з Махном, ймовірноше за все, не доведеться. Григорій Іванович хвилювався за Лепетченка, який залишився без будь-яких документів – все забрали жандарми. Тепер його перебування у Польщі ставало ще більш небезпечним.

– Що думаєш робити далі? – запитав він у Івана.

– У мене один шлях – повертатися на Україну.

Рішучість, з якою він це сказав, означала, що Лепетченко зробив остаточний вибір. Розсудливий Сергієнко цілком схвалив його рішення, бо й сам не збирався надовго затримуватися у Польщі. Він лише чекав від радянського консульства офіційного дозволу на повернення.

– Це ти правильно, – сказав він Іванові. – У нас тут немає майбутнього. Все навколо чуже, і ми тут нікому не потрібні. А померемо, так нікому буде й могилу доглянути. Я теж упевнився, що таке життя не для мене. Кращого, ніж жити на рідній землі серед своїх людей, немає нічого.

– А може не варто поспішати, – втрутився Спектор. – Давайте спочатку через польських і німецьких анархістів спробуємо розшукати Махна. Або напишемо листа Аршинову і Воліну в Париж. Можливо, Нестор Іванович уже там, непогано влаштувався і нам допоможе туди виїхати.

– Ні, з мене досить закордонних поневірянь, – відказав Лепетченко. – Ти можеш лишатися, а я збиратимуся назад.

– Зараз тут, у Варшаві, знаходяться наші хлопці Бурима і Волжан, – зазначив Сергієнко. – Вони теж готові нелегально перейти кордон і податися на Гуляй-Поле.

– От і добре, – підсумував Лепетченко. – Піду разом з ними.

Спекторові нічого не залишалось, як залишатися у Варшаві і чекати подальших вказівок від свого керівництва з Харкова.

Минуло ще кілька тижнів, і лише у середині листопада Лепетченку разом з Волжаном і Буримою вдалось перетнути кордон. Завдяки вчасному повідомленню Спектора, за їх переправою і подальшим пересуванням по українській землі непомітно стежили співробітники ГПУ, аж поки вони не дістались Гуляй-Поля. Іван передбачав, що вдома перебуватиме під таємним наглядом. Йому хоч і вдалося перехитрити чекістів, не вказавши їм основного місця, де закопане золото, але все ж він відчував, що до кінця йому не повірили. Тепер розпочиналася гра «хто кого».

Особисто він не збирався поспішати. Навіть думки про захований скарб він намагався відганяти від себе. І тільки ночами, уві сні, розбурхана уява знову й знову переносила його у село Межиріч до старої високої тополі, вела крізь хащі Дібровського лісу до лише йому відомих місць. Він брав у руки лопату і копав. Але щоразу натрапляв на якісь кістки і черепи, а з викопаної ями віяло таким холодом, що йому ставало моторошно. Та він продовжував копати, аж поки не провалювався у якусь безодню, звідки вже не було ніякого виходу.

За завданням сигуранци

П риблизно в той же час, коли Лепетченко збирався піхати до Гуляй-Поля по золото і готувався вперше перейти польсько-український кордон, на півдні інша група колишніх махновців думала про перехід кордону румунсько-українського. В Румунії тоді проживало більше п'ятдесяти махновців. Вони здебільшого працювали на земляних та будівельних роботах в Агараші, Гі-меш-Фажеті, Констанці, Орадіомаре та інших містах і селищах, одержуючи мізерну плату, якої ледве вистачало на прожиток.

На початку червня 1924 року невелика їх ватага підрядилася зводити будинок поблизу містечка Плоєшти. Колишні грізні і безстрашні вояки брати Лев і Данило Задови, які змінили прізвище і тепер по документах значилися відповідно як Зіньковський і Зотов, Андрій Скомський, Василь Бойченко, Андрій Шанкала і колишній сотник петлюрівської армії Іван Запорожченко, що товаришував з махновцями, за роки еміграції перетворилися на звичайнісіньких роботяг із загрубілими від важкої праці руками. Повсякденні невеселі думки охолоджували їхній норов. Хіба що інколи волелюбна вдача виривалася назовні у вигляді бурхливих емоційних вибухів.

– З мене досить, – вкотре заревів, кинувши тачку, Льова Зіньковський, що працював підсобним робітником у Андрія Скомського. – Не хочу більше працювати як раб.

– А що ти пропонуєш? – озвався Скомський, який вже звик до подібних спалахів всесильного в минулому начальника махновської контррозвідки.

– Треба перебиратися в Україну, – відповів Зіньковський.

Андрій пильно подивився на свого помічника і зрозумів, що той не жартує.

– Я й сам про це не раз думав, – підтримав він розмову. – Але яким чином це зробити? Адже ми не маємо ні грошей, ні відповідних документів, не знаємо як слід місцевості.

– Є один варіант, – загадково промовив Льовка. – Ввечері зберемося і про все поговоримо.

Все єство Льови Зіньковського противилося тому способу життя, що він змушений був вести в еміграції. Від природи обдарований богатырською силою, могутньою кремезною статурою, міцною волею і свободолюбною вдачею, він ще в дитинстві не терпів образ і нікому не дозволяв попихати собою. На відміну від інших, завжди слухняних, покірливих і сумлінних одноліток-євреїв, він нерідко пускав у діло свої не за віком здоровезні кулаки. І горе було тому, хто наслідювався необачно обізвати його пархатим жидом.

Слава зірвиголови і відчайдуха згодом привела його до анархістів. Тоді він саме працював у Юзівці на металургійному заводі в доменному цеху. Його часто брали у небезпечні вилазки добувати гроші для анархістської каси, і в розбійних нападах він вражав своєю хоробрістю, а іноді й жорстокістю, безжально вбиваючи тих, хто намагався чинити опір. Ще більше загрубіла й зашка-

рубла його душа на царській каторзі – у 1915 році Катеринославський окружний суд за участь у експропріаціях засудив його до 8 років каторжних робіт. Революція принесла йому звільнення і навіть особливий статус – потерпілого від старого режиму, борця за волю і світле майбутнє.

Він повернувся на рідний завод, де був обраний членом Ради робітничих, селянських і солдатських депутатів. Коли на Україну прийшли німці, подався до Червоної Армії, воював під Царицином. Потім почалося щось незрозуміле: одночасно зі своїми порядками з'явилися німці, австрійці, гетьманці, червоні, білі і ще бозна-хто. У цій катавасії Льова безпомилково примкнув до Махна, який йому видався ближчим за духом і тим, що він вкладав у поняття революційного перетворення суспільства. Швидко завоювавши авторитет, він увійшов до найближчого оточення отамана і став начальником повстанської контррозвідки. Саме на цій посаді він і розкрив себе повністю, одержав величезні повноваження і можливість карати і милувати, розчавлювати людей і шляхетно дарувати їм життя.

І тепер, після тієї майже безмежної влади, він змушений рабською працею заробляти собі на прожиття. Він, кого навіть свої брати-махновці нерідко побоювалися і обминали після якихось провин, тепер має залишатись підсобником, бо у будівельній справі нічого не тямить. Льовкина волелюбна натура постійно бунтувала, у відчаї натикалася на непорозуміння, мов на глухі стіни, але виходу не знаходила. Тепер, здається, з'явилася ціль. Хоч ще незначне і примарне прояснення, але все ж не порожня темрява і безвихідь нікчеми. Серце у передчутті чогось нового забилося сильніше, погнавши гарячу кров жилами, стрепенувся і ожив мозок.

Вечеряли, як завжди, гуртом за одним столом надворі. Варена картопля, цибуля, сало і помідори з огірками були насипані у великі миски, з них кожен накладав собі до тарілки сам. Говорили теж про їжу.

– Я б оце з'їв борщу зі свіжою капустою, галушками і квасолею, – першим почав Бойченко. – У мене мати такий смачний борщ варила, що ні в кого такого не пробував.

Лев Зіньковський (ліворуч) з братом Данилом (праворуч), середина 1920-х років

скажімо? – засміявся Бойченко.

– Бо я завжди уявляю, що коли жую ніжне соковите м'ясо, то воно застряє між зубами. Потім я його ще довго виковирюю заструганою тоненькою паличкою і знову й знову відчуваю смак свіжини.

– А я б не відмовився зараз від вареників з картоплею і з капустою, – перебив його Шанкала. – І щоб перемішати їх з підсмаженою цибулькою і шкварками.

– А я мрію про смажену свіжину з картоплею, – додав Скомський. – Хочете вірте, хочете ні, а у мене аж в яснах свербить, коли подумаю про це.

– Чому в яснах, а не в носі,

– Хлопці, досить про їжу, – перебив Зіньковський. – А то від ваших розмов можна слиною подавитися.

– Нехай позгадують старі добрі часи, коли не тільки на свята можна було розговітися, – звернувся до Льовки його брат Данило. – А тут ми і картоплі з салом раді.

– Ось потрапимо скоро додому, дасть Бог, перестанемо злидарювати, – вже серйозно мовив Зіньковський.

Після цих слів всі відразу замовкли і звернули здивовані погляди на Льовку.

– Куди це додому? – першим порушив паузу Бойченко.

– В Україну, – коротко відповів Зіньковський. – Чи може ви хочете тут залишитися назавжди?

Всі мовчали, осмислюючи вагомість щойно почутих слів. Ніхто не сподівався такого повороту звичайної розмови. Щоправда, про можливість повернення на батьківщину гомоніли й раніше. Та це були загальні балачки, а тут Льовка вочевидь натякав на щось дійсно серйозне. Несподівано заговорив Іван Запорожченко, який до цього не втручався у розмову.

– Сьогодні з Бухареста приїздив один чоловік, – повідомив він, – зустрічався зі мною і з Льовою. Відрекомендувався представником якогось емігрантського комітету. Насправді ж, судячи з його обізнаності, він з розвідки. Нам пропонують перейти український кордон, виконати там спеціальне завдання і повернутися назад. Обіцяють добре за це заплатити.

– А яке завдання? – поцікавився Скомський.

– Невідомо. Про це скажуть пізніше, після нашої згоди.

– А чому вони звернулися з такою пропозицією саме до нас? – запитав Бойченко.

– Вони знають, що ми колишні махновці, – почав пояснювати Зіньковський, – що втекли сюди від більшовиків. Вони думають, що ми їх і досі люто ненавидимо, а тому

завжди раді в будь-який момент помститися радянській владі. Не виключено, що хочуть нам дати якусь диверсійне або розвідувальне завдання.

Л. Зінковський, 1937 р.

– Але що ми можемо зробити ушістьох? – здивовано запитав Шанкала.

– А ми нічого й не будемо робити, – загадково відповів Льова.

– Здається, я починаю щось розуміти, – перебив його Данило Зотов, у якого аж очі заблищали. – Ми перейдемо кордон, але ніяких завдань виконувати не будемо. Просто розійдемося по своїх домівках і все. Як кажуть, прощай, Румунія.

– Не все так просто, – сказав Шанкала, котрий звук у всьому сумніватися. – Якщо чекістам стане відомо, що нас заслала на українську територію румунська розвідка, то нас замордують.

– А ми не будемо чекати, поки вони нас затримують чи якимось іншим чином про все дізнаються, – намагався переконати товаришів Зінковський. – Ми самі відразу прийдемо в ГПУ чи до першої сільради і про все розповімо.

– Гаразд, припустимо, що нам повірять, – не заспокоювався Скомський. – Але все одно вони дізнаються, хто ми такі, згадають нам службу в армії Махна і в результаті поставлять до стінки.

– Ніхто нікого розстрілювати не буде, – заперечив йому Льова, – стільки років минуло вже. За цей час всіх амністували. А тобі, Андрію, взагалі нічого боятися. Ти

був рядовим бійцем. Он ми з Данькою були командирами у махновській контррозвідці і то не боїмося повертатися. Ну, в крайньому разі, потримають трішки у в'язниці та й відпустять. Зате потім зможемо спокійно жити у себе вдома й нічого не боятися. А тут ми як покидьки якісь. Ви як хочете, а я більше так існувати не можу.

– Льовка має рацію, – підтримав брата Данило. – Треба скористатися такою нагодою. Самим, без сторонньої допомоги кордон перейти буде важко. А як затримують румунські прикордонники і посадять до в'язниці, тоді буде ще важче. Так що, особисто я – згоден.

Після деяких роздумів і суперечок свою згоду дали всі. Через два дні, коли з Бухареста приїхав представник сигуранци, вони вже були готові до від'їзду. Але їх повезли не до столиці, а в Ясси, де розмістили у місцевому готелі. Чорновусий стрункий румун у цивільному, який супроводжував їх всю дорогу, забрав із собою Зінковського, а іншим наказав залишатися у кімнаті і нікуди не виходити. Льовка повернувся тільки ввечері і розповів, що був у штабі третього армійського корпусу, де з ним зустрічалися якісь начальники у військовій формі, розпитували про кожного з членів групи, про участь у минулих боях на території України у складі повстанської армії Махна. На наступний день була запланована зустріч з усіма ними в штабі.

Вранці спочатку кожного сфотографували, а потім відвели до канцелярії штабу, де наказали заповнити анкети. Там треба було обов'язково зазначити прізвище, ім'я, по-батькові, місце народження, записати всіх близьких родичів і їх адреси, відповісти на ряд запитань щодо перебування в Румунії. А ще кожному присвоїли псевдонім, під яким він братиме участь в операції. Після виконання всіх формальностей групу відправили в бік кордону.

На прикордонну заставу прибули після полудня. До переправи, призначеної на другу годину ночі, ще було багато часу, тому їм наказали відпочивати в саду на території застави. Червнєве сонце добряче припікало і люди поховалися під дерева. Скомський із Бойченком і Запорожченком горілиць вляглися на густу зелену траву під розлогою яблунею.

– У нас у Гуляй-Полі теж біля будинку росте яблуневий сад, – заміряно мовив Скомський, роздивляючись на недостиглі яблука. – Батько ще за Столипіна його саджав. Любив яблуні понад усе. А як цвітуть навесні – така краса. Особливо, коли тепло, затишно і бджоли гудуть. Так хочеться швидше дістатися дому. Якщо, дасть Бог, все обійдеться благополучно, більше нікуди з дому не поїду. Копатимуся помаленьку в землі, одружуся. У нас гарні дівчата в Гуляй-Полі. Народимо з дружиною багато дітей і житимемо собі в мирі та спокої.

– Не ятри, Андрію, душу, – перебив Бойченко, – я сам тільки й думаю про домівку. Три роки минуло, як ми покинули Україну. Як там батьки, брати, сестри? Нічого про них не знаю. Та й вони, мабуть, вважають, що я десь загинув.

– Цікаво, як там зараз людям живеться? – ніби сам до себе мовив Запорожченко. – Кажуть, що більшовики знову у селян відбирають землю, у кого її забагато, худобу, пшеницю. А всім розпоряджається голота, яка й раніше нічого не вмiла і не мала.

– Що тут гадати, – відповів Скомський. – Приїдемо, самі побачимо. А поки руки й ноги цілі, то на прожиток заробимо.

Розмову перебив Зіньковський, який позвав усіх зібратися докупі.

– Як стемніє, – сказав він, – нас нагодують, видадуть зброю і переправлять через Дністер. Нам слід діяти обе-

режно і злагоджено. Нікому не відставати, не проявляти непотрібної ініціативи. Мене призначено старшим групи, тому вимагаю, щоб всі виконували мої розпорядження. Хто не згоден, краще зараз відмовитись і залишитися тут.

Після слів Зіньковського всі якось відразу відчули, наскільки небезпечну і ризиковану справу їм належало здійснити. Незабаром принесли зброю: кожному по револьверу, по дві бомби і майже по сотні патронів.

– Таке враження, що нас посилають повбивати якомога більше більшовицьких активістів, – тихо звернувся до Зіньковського Скомський.

– Ні, від нас вимагають провести розвідку прикордонних укріплень і дислокації військових частин в районі кордону, а на зворотному шляху – наробити паніки в кількох населених пунктах.

– Теж мені, знайшли дурнів, – з образою сказав Скомський. – Ми коли з Махном на конях і з кулеметними тачанками відступали, маючи три сотні шабель, і то намагалися не здіймати зайвої стрілянини. А тут хочуть, щоб ми ушістьох на червоних страху напустили.

– Не хвилюйся, Андрію, ніхто ні в кого стріляти не буде, – Льовка сховав револьвер у кишеню, а потім додав, щоб усі почули: – Без команди вогонь не відкривати ні за яких обставин.

Коли молодий місяць вже заплив за небокрай, два човни тихо перетнули Дністер. Ступаючи один за одним, «диверсанти», непомічені прикордонниками, просувалися вглиб радянської території. Вони швидко йшли всю коротку ніч, а на ранок зупинилися у невеличкому гаю, щоб перепочити і вирішити, як діяти далі.

– Треба знайти найближчу сільраду, – запропонував Зіньковський, – пояснити, як ми сюди потрапили, здати зброю і вимагати зустрічі з окружним начальством.

Погодившись з цією пропозицією, порушники кордону зайшли в село Баштанку, де швидко відшукали голову сільради. Той вже спочатку перелякався, побачивши шістьох незнайомих чоловіків, а коли вони виклали на стіл револьвери і бомби, він від несподіванки аж підступив ближче до прочиненого вікна, щоб при нагоді дати драла. Потім заспокоївся, написав розписку про приймання цього арсеналу і сам супроводжував їх до Піщанки. В районному відділі ГПУ їх теж довго не тримали, а першим же поїздом під конвоем відправили до Вінниці. Лише в ГПУ округу їх ретельно допитали, склавши відповідні протоколи, а через тиждень всіх відвезли до Харкова.

У в'язниці ГПУ

Вже майже два місяці махновці перебували у в'язниці. Їх періодично по черзі викликали на допити, щоб зібрати і проаналізувати всю інформацію про перебування у Румунії з 1921 року. Чекістів цікавило абсолютно все: де жили, працювали, які зв'язки підтримували з Махном, чи були контакти з представниками влади, поліції, сигуранци. Особливо багато питань стосувалося завдання, одержаного від румунської розвідки безпосередньо перед переходом кордону. У кожного відбирали пояснення по кілька разів, ставлячи майже одні й ті ж самі запитання. Потім була перерва, коли їх на деякий час залишили у спокої, і вони стали сподіватися на близьке звільнення. Але несподівано обстановка різко змінилася. Заступник голови ГПУ Карл Мартинович Карлсон терміново викликав до себе начальника контррозвідувального відділу Бармінського з його помічником Карелінім.

– Нами затримано Івана Лепетченка – ад'ютанта Махна, який перейшов польський кордон і направлявся до Гуляй-Поля по золото, заховане там під час Громадянської війни, – промовив він. – А що як ваші підопічні махновці з такою ж метою йшли з Румунії?

Присутні в кабінеті переглянулися між собою і замислилися.

– Така версія цілком має право на існування, – продовжував Карлсон. – Припустимо, що Махно одночасно послав за золотом дві групи: одну з території Польщі на чолі з Лепетченком, а іншу з Румунії під керівництвом свого колишнього начальника контррозвідки Зіньковського. Перед кожною групою могло бути поставлене окреме завдання щодо вивозу награваних кілька років тому цінностей. А можливо вони планували зустрітися в Гуляй-Полі і вже далі діяти разом. Скажімо, озброєна група Зіньковського мала б прикривати і супроводжувати Лепетченка з викопаним золотом за кордон.

– А інформація про те, що Лепетченко з'явився саме заради пошуків золота достовірна? – поцікавився Бармінський.

– Безсумнівно, – відповів Карлсон. – Ми його вміло притиснули, він про все розповів і погодився на співпрацю. Зараз його супроводжують наші співробітники. Вони разом пройдуть місцями можливих схованок.

– Чесно кажучи, про таку можливість повороту подій ми не думали, – зазначив Карелін, – адже «румунські» махновці добровільно нам здалися.

– Можливо, це був своєрідний тактичний хід, – почав сумніватися і Бармінський.

– Не забувайте того, що Махно – хитрий і підступний противник, – зазначив Карлсон. – Зараз він хоч і не становить реальної загрози для нас, але від нього можна всього очікувати. Не виключено, що саме тепер золото йому знадобилося для того, щоб організувати якусь антирадянську акцію. У зв'язку з цим керівництво ГПУ вимагає від вас якнайсерйозніше поставитися до цієї справи. Якщо дізнаєтесь, що затримані махновці дійсно мають

відношення до пошуків золота Лепетченком, витрясіть з них всю інформацію. А якщо ні, то все одно спробуйте узнати все, що їм відомо про можливі місця схованок.

Бармінський з Кареліним ще в коридорі почали обговорювати план подальших дій. Найперше, вони вирішили зранку викликати одночасно трьох махновців – Зіньковського, Зотова і Скомського, допитати їх окремо і потім зіставити показання. Зіньковського Карелін вирішив допитувати особисто. Вони були приблизно одного віку, мали чимось схожі характери з чітко вираженими вольовими рисами, і тому Кареліну здавалося, що вони легше порозуміються.

– Нам відомо, що незадовго до переходу кордону до вас у Румунію надійшло кілька листів від Махна, – несподівано почав Карелін, звичайно ж ні сном ні духом не відаючи ні про яке листування. – Які доручення він вам давав? Тільки перш ніж відповісти, гарненько пригадай і не намагайся хитрувати.

– Ніяких доручень Нестор Іванович нам не давав, – просто відповів Зіньковський. – Писав, як сам живе, цікавився, як у нас справи.

«Отже, з листуванням я вгадав, – відзначив про себе Карелін. – Значить, Махно, перебравшись до Польщі, не переривав зв'язків з румунською групою, але навряд, щоб у листах йшлося лише про життя-буття. Не міг Махно, ображений на радянську владу, не виношувати якихось планів, намірів, чи просто не ділитися думками про помсту, не висловлювати своїх міркувань щодо подій в СРСР».

– А якщо конкретніше? – гнув своє чекіст.

– Якщо конкретніше, – тут Льова почухав потилицю, – то в одному з листів Махно розповідав, що сидить у польській в'язниці і його звинувачують в організації повстання у Східній Галичині. Писав, що народилася дити-

на, але він не знає, хто саме, бо його Галину тримають в іншій в'язниці. А перед цим Новим роком він надіслав ще одного листа, в якому повідомляв, що суд його виправдав і він тепер живе у Торуні разом з дружиною і донькою. Жалівся, що немає грошей. Обіцяв, що як тільки їх роздобуде, то буде клопотатися про візу, щоб приїхати до Румунії нас провідати.

– Невже Махно без грошей утік за кордон? – вдаючи здивування, запитав Карелін. – А куди ж він подів награване золото?

– Ви теж, як і всі, думаєте, що ми з обозом цінностей перетнули кордон і там купалися в золоті, – з нотками образи в голосі промовив Зіньковський. – Насправді ж, перепливли річку у чому були і з порожніми кишенями.

– Значить, золото ви залишили в Україні, – не запитально, а напівстверджуючи виголосив Карелін.

Льова мовчав, вже трохи розуміючи, куди хилить його співрозмовник. Він не міг не збагнути, що цей допит не зовсім схожий на попередні. Раніше в основному цікавилися знайомством з румунськими контррозвідниками й підготовкою до переходу кордону, а тепер запитують про більш давнє: втечу до Румунії, звичайне листування, про те, чи були у них гроші. Але поки що він не міг докумекати, як йому поводитись при цьому повороті справи.

А у Кареліна поки що все йшло за планом. У спокійній бесіді він з'ясував, що Махно надсилав листи, а це вже для чекістів багато означало. Тепер він вирішив змінити тактику допиту. Якщо й надалі ставити питання в такому дусі, то від Зіньковського ніякої важливої інформації одержати не вдасться. І він несподівано перейшов у наступ.

– А тепер, Льово, скажи правду: з яким завданням вас послав Махно в Україну?

– Я вже розповідав, що нас направила румунська сигуранца. Махну взагалі про цей похід нічого не відомо.

– Брешеш! – гупнув важким кулаком об стіл Карелін, аж олівець підскочив і скотивсь на підлогу. – Я тобі не раджу з нами бавитися. Адже ми не забули і твою службу

Володимир Карелін – керівник
Іноземного відділу ГПУ УСРР

в махновській контррозвідці, і розстріли продзагонівців, червоноармійців, мирних жителів.

– Тоді йшла війна, – незворушно відповів Зіньковський, – по нас стріляли, ми стріляли. Один Бог на тому світі розсудить, хто був правий, хто неправий.

– Про Бога згадав? – розпалювався Карелін. – Чому ж ти не на суд Божий поклав вирішувати долю командира третього корпусу Полонського, а сам його порішив? Він на тебе зі зброєю не йшов і не стріляв.

Льова пригадав той випадок. Було це ще в 1919 році. Тоді Полонський разом зі своїм загonom відстав від основних сил червоних, і йому вдалося приєднатися до махновської повстанської армії, щоб спільно діяти проти денікінців та інших ворогів. Вірою і правдою він служив Махну, хоробро бився у боях. Але коли з півночі наблизились більшовики, вирішив знову увійти до складу Червоної Армії. Про його наміри довідався Зіньковський і доповів Махну, котрий розцінив це як зраду, наказавши розстріляти Полонського.

– Не сам я його вбив, – коротко відрубав Льова. – Те зробили інші.

Л. Зіньковський (у центрі) серед співробітників Іноземного відділу Одеського губернського відділу ГПУ УСРР

Карелін бачив, як спохмурнів, набичився, весь зібрався в кулак Зіньковський. Але ні страху, ні каюття в його очах він не помітив. «Такий не стане благи про помилювання, скиглити, ридати, повзати на колінах, – відмітив він собі подумки. – Гідний супротивник. Нам би такого на роботу. Але про це не час думати. Треба продовжувати допит».

– Припустимо, що не ти. Але в тебе і без цього руки по лікті в крові. Так що не вдавай із себе невинну вівцю.

– А я і не вдаю.

– Тоді нічого тут дурня валяти. Якщо за золотом направлялися в Україну, так і скажи. Все одно тепер нічого зробити не вдасться.

– Ми просто хотіли повернутися додому і все. Ні про яке золото мова не йшла. Можете запитати в інших.

– Якраз зараз цим і займаємось, – Карелін підвівся з-за столу і почав ходити по кабінету. – І якщо дізнаємося, що ти тут не казав правди, тобі вже нічого не допоможе.

Краєм ока він спостерігав за Льовою. Останні слова ніякої реакції не викликали. «Чи то тримає себе так добре в руках, чи й справді не бреше, – розмірковував Карелін. – Але поки що облишимо цю тему і перейдемо до місць переховування золота. Для початку лише треба з'ясувати, чи не вдалося щось витрясти із Зотова і Скомського».

– Я зараз вийду, – кинув він від дверей, – а ти посидь і добре подумай над тим, про що ми говорили.

Хвилини за десять він повернувся. Інші махновці нічого нового не сказали. Вони божилися, що не мали ніякого відношення до махновської скарбниці, а тим більше до схованок. Залишалося одне: «додавити» Зіньковського.

– З вашим переходом кордону мені все зрозуміло, – загадково продовжив Карелін. – Відставимо поки що це питання. Ми до нього ще повернемося. Поговоримо про інше. Твої хлопці, Льово, стверджують, що кому ж, як не тобі, знати, де Махно залишив на Гуляйпільщині награбовані цінності. Але попереджаю, від твоєї щирості буде залежати доля всіх заарештованих.

Звичайно ж, Карелін блефував. Ніхто із махновців на допитах такого не говорив. Їм про місця схованок і не могло нічого бути відомо: хто ховав, де і скільки. До цієї найсекретнішої справи Махно залучав лише найвідданіших осіб із свого оточення – своїх ад'ютантів і охоронців Івана Лепетченка, Феодосія Щуся, іноді Льову Зіньковського. Можливо, ще когось, але кого саме й коли – про це ніхто не знав. Під загрозою смерті ніхто не смів зазіхати на спільні кошти. Це знав кожний повстанець, бо всі не раз пересвідчувалися, як за спробу запустити руку до скарбниці зловленого від-

разу карали на горло. Тому навіть охочих проявляти бодай зацікавленість махновським золотом було небагато. За цим пильно стежила контррозвідка.

Льова на мить замислився: «Чому це чекісти так нагально зацікавилися махновським золотом? Можливо, їм тільки недавно дещо стало відомо, і вони хочуть в'ясянити, наскільки правдиво я даю свідчення? А може просто користуються нагодою, щоб спробувати вилучити цінності на користь революції? Взагалі-то йому особисто відомо небагато. Найбільше посвячений у «золоті» справи був Ваня Лепетченко. Але він зараз знаходиться десь далеко у Польщі. Ось на нього все й можна звалити – його все одно чекістам не дістати».

– Якщо казати правду, – нарешті мовив він, – то мені відомо небагато. Адже основний золотий запас Нестор Іванович сховав саме тоді, коли дізнався про різню під Перекопом. Самі знаєте, коли ми допомогли вам розгромити Врангеля, наше повстанське угруповання роззброїли і начебто хотіли всіх розкидати по регулярних частинах Червоної Армії. Ми спочатку не погоджувалися і попросили дати нам час на роздуми. Але не встигли навіть оговтатися, як ваші нас оточили з усіх боків і майже всіх порубали. Мені з сотнею бійців вдалося з боєм прорватися. Коли ми прискакали до Гуляй-Поля, то застали Махна страшенно розлюченим. Він прагнув помсти і був уже готовий до неї. А щоб не обтяжувати себе неповоротким обозом в частих і тривалих рейдах, заздалегідь віддав розпорядження все найцінніше залишити на зберігання у місцевих жителів або закопати. Так ось, коли ми повернулися з Криму, його вказівка вже була виконана.

– А хто ховав найцінніше, знаєш? – запитав Карелін.

– В той час поряд з ним постійно перебував Ваня Лепетченко. Напевно, він усе знає.

– Льово, – раптом пильно і пронизливо, майже впритул уставився в нього Карелін, – можеш розказувати мені що загодно, але я все ж не повірю, що тобі зовсім нічого не відомо.

– Дещо й мені відомо, – спокійно відказав Зінковський, – але мало.

– Я слухаю.

– Ну, пригадую, як у 25-й німецькій колонії ми разом з Лепетченком залишили на зберігання у одного німця деякі особисті речі Махна. Там був портфель з книгами і якимись документами, хірургічний набір Нестора Івановича і ще щось. Я добре пам'ятаю, що той німець українською мовою ні бельмеса не розумів, а дружина йому все пояснювала.

– Показати, де він живе, зможеш?

– А чому б і ні.

– Гарзд, продовжуй, – Карелін в душі торжествував.

– А більше нічого продовжувати, – несподівано засмутив його Льова. – Хіба що можна пошукати у четвертій єврейській колонії, що неподалік від Гуляй-Поля. Я чув від самого Махна, ніби там закопано багато золота. Але ж мене з ними тоді не було, і я не відаю, де його ховали.

– Можливо, Махно при цьому називав якийсь прізвище, умовне місце? – намагався вхопитися за найтоншу ниточку Карелін.

– Йй Богу, не пам'ятаю, – щиро відповів Льова.

Це було вже хоч щось. Від інших махновців взагалі не вдалося одержати ніякої цікавої інформації. На нараді заступник голови ГПУ Карлсон дав вказівку тримати всіх шістьох під вартою, аж поки не завершиться операція з Лепетченком.

– Зараз у Катеринославі заступник начальника губернського відділу Говлич разом зі своїми хлопцями трясє махновського ад'ютанта, – повідомив він. – Всі повинні

бути готові в будь-який момент допомогти їм новою інформацією, яку можуть знати наші затримані. А взагалі я б не поспішав з їхнім звільненням. Вони нам можуть не лише в цій справі знадобитися.

Під час невеликої паузи, поки Карлсон перегортав якісь документи, всі уважно дивилися на нього, намагаючись відгадати хід його думок. Нарешті він підвів погляд і продовжував:

– Я сьогодні мав розмову з головою ГПУ України Балицьким і вислухав від нього не зовсім приємні, але цілком слушні зауваження. Ми дійсно слабо ведемо роботу по махновцях, особливо по закордонному контингенту. Які там у нас агентурні позиції? Практично ніяких. Що ми знаємо про самого Махна, його плани? На практиці – майже одну загальновідому офіційну інформацію. А погляньмо на останні події. Колишніх махновців, які осіли в Румунії, ворожі іноземні спецслужби почали залучати до антирадянської діяльності. Я впевнений, що вони й надалі намагатимуться використовувати їх у підривних цілях. Тому нам треба знайти можливість позбавити наших противників такої вербувальної бази. А для цього слід виводити махновців на територію СРСР, розповсюдити серед них інформацію, що тут їм нічого не буде за старі гріхи, показати успіхи і досягнення нашого вільного життя. Цими питаннями слід зайнятися негайно спільно з Одеським губернським відділом. Які будуть пропозиції?

– Дозвольте, – підвівся Карелін. – Я тут кілька разів допитував начальника махновської контррозвідки Льову Зінковського, і у мене з'явилася думка: а що як залучити його до цієї роботи, тобто, до нашої роботи?

– Що ти маєш на увазі? – перебив його Бармінський. – Щоб колишнього ворога зарахувати до наших лав? А він потім підступно в спину...

– Не гарячкуй, – зупинив його Карлсон, про щось замислившись. – А може Карелін і має рацію. Зіньковський користується авторитетом у махновців, знає їх як облуплених. До того ж, він сам прагне вберегти своїх колишніх однодумців від халепи, в яку вони можуть потрапити за кордоном. Нам треба зіграти свою мелодію на цих благородних струнах. Якщо його вдасться схилити на наш бік, це буде великим успіхом. Так що, товаришу Карелін, вам і всі карти в руки. Заодно уважно вивчіть можливості всіх інших махновців: і тих, які повернулися з-за кордону, і які постійно проживають тут. Нікого не випускайте з поля зору. Вони нам ще можуть знадобитися.

Нарада закінчилася пізно ввечері. Махновці в камері теж ще не спали. Вони жваво обговорювали події дня, що минув. Несподівана для всіх тема допиту породжувала нові питання. Але чому все так раптово повернулося, залишалось лише здогадуватися. Ніхто з них не міг і передбачити, що сидіти їм у в'язниці ГПУ доведеться саме стільки, скільки триватиме вся епопея пошуків Лепетченком махновського золота.

Зустріч з Лепетченком

Теплого погожого осіннього дня Андрій Скомський повертався до Гуляй-Поля. Від залізничної станції він ішов пішки, і ці кілька верст здавалися йому безкінечністю, так хотілося якнайшвидше потрапити додому. Кожен знайомий з дитинства вибалок, пагорб, вигін він відмічав з величезною радістю, ніби старих добрих приятелів. Степ у цей час виглядав надзвичайно мальовничим. Осінь його ще тільки ледь-ледь позолотила, і він умиротворено відігривався під лагідним сонцем. До перших приморозків було ще далеко. Легкий ніжний вітерець лише ворухив кущик перекотиполя, а згодом пронизливий сухувій його розгойдає, вирве із землі і пожене безмежними степовими просторами аж за обрій, і воно більше ніколи сюди не повернеться.

Андрій в цю мить зрозумів, що він сам як те перекотиполе. Революційна буря підхопила його, вісімнадцятирічного юнака, з батьківського гнізда і понесла спочатку степовими шляхами України, а потім викинула на чужину. Але ось він повертається додому, щоб уже більше нікуди не від'їздити. Щоправда, у нього й досі не виходили з голови слова, сказані на прощання в ГПУ Карелінім: «У будь-який момент будь готовий знову поїхати до Ру-

мунії з нашим завданням». Та запах чебрецю й полину поступово відганяв сумні спогади і наближав його думки до Гуляй-Поля, над яким вже виднілися високі труби заводів Лорнера і Крігера.

Першою Андрія угледіла сестра Марійка і зі сльозами на очах припала до його схудлих грудей. Потім на ридання дочки з хати вискочила мати і ледве не зомліла від несподіванки. Увечері зібралася майже вся сім'я: сестра Антоніна, брати Іван, Олександр і Феофан. Лише Григорія з Павлом не було. Пом'янули батька, який помер ще в 1914 році, а потім з величезною цікавістю в очах слухали розповідь Андрія про життя за кордоном.

Василь Шаровський

– А хто зараз із наших є в Гуляй-Полі? – запитав він у Феофана, який теж свого часу воював у махновській армії, командував загonom.

– Та тут наших багато, – відповів Феофан. – Брати Шаровські, Василь та Влас, Зуйченко Назар, Карпенко Євлампій – всіх і не перелічити. Ось сам походиш, то з усіма й побачишся.

Згодом до Гуляй-Поля повернувся й Іван Лепетченко, поселившись у будинку своєї матері Тетяни Дементіївни, що стояв неподалік братської могили на вулиці Жертв революції.

– Іване, невже це ти?! – зустрівши його, зрадів, мов

дитина, Скомський.

– А що, хіба так сильно змінився? – обхопив його руками-лещатами Лепетченко.

– Та мовби ні, – ледве вирвався з його обіймів сухоребрий Андрій. – А ми про тебе нещодавно з Льовою Зінковським згадували.

І Скомський з подробицями, але скажучи з одного на інше, розповів йому про своє життя в Румунії, про перехід кордону і перебування під арештом в ГПУ. Іванові теж було про що розказати. Так вони гомоніли допізна, згадуючи спільних друзів і знайомих.

– Послухай, Андрію, ти обмовився, нібито ви з Льовою щось про мене говорили, – пригадав Лепетченко.

– Та було діло, – трішки ніяковіючи, мовив Скомський, який уже пошкодував, що на початку зустрічі у нього вирвалася та фраза. – Це тоді як ми сиділи у в'язниці ГПУ. Якось несподівано нас почали розпитувати тільки про махновське золото. Я ж сам нічого не знаю – так їм відразу й сказав. А Льовка дещо розповів, щоправда, не про золото, а про місця переховування деяких документів і речей Махна. Що ж стосується цінностей, то він в основному посилався на тебе, нібито ти ховав. А перед нами потім виправдовувався – мовляв, Лепетченко зараз далеко за кордоном з батьком Махном, його не дістанеш, тому можна все звалювати на нього.

– От хитрий лис, – без відрази і злості в голосі вилаявся Іван і, зі свого боку, розповів Скомському про пошуки золота спільно з чекістами, про те, що Теппер служить в ГПУ, та про невдачу під час переходу кордону із Спектром, який теж був чекістом, але заради золота втікав з викопаними цінностями до Польщі. Звичайно ж, всіх своїх таємниць він не розкривав.

Через деякий час вони якось знову зустрілися на вулиці.

Скомський по-змовницькому підморгнув і тихо промовив:

– Є розмова. Зайдемо до мене на сто грамів, а заодно й поговоримо.

– Що трапилося? – із занепокоєнням запитав Іван вже за столом.

– Поки що нічого не трапилося. Але після нашої з тобою першої розмови у мене все не виходить з голови золото. А оце став помічати, що Пантюха Каретников постійно возить із собою на бричці лопату. Вирішив я за ним якось простежити. Бачу, вечоріє, а він кудись збирається. Я за ним віддалік. Дивлюсь, виїхав за околицю і зупинився біля трьох верб над річкою. Ну, знаєш, де вирва. Озирнувся навкруги і почав копати. А я здалеку крадькома спостерігаю. Потім думаю: дай-но підійду й поцікавлюся, що він робить. Для годиться придумав легенду, нібито шукаю гуску, яка відбилася від табунця. Бачу, помітив мене і давай хутко загортати яму. Підходжу ближче, питаю про гуску і заодно цікавлюся, що він тут робить. Відповідає, що собака здох, і він його закопує.

– Може й справді собаку ховав, – сказав Лепетченко.

– В тому то й справа, що ні. Я ж навмисне потім біля його садиби пройшовся. Як гавкав його рудий пес, що із задраним у бублик хвостом, так і гавкає. А ще моя сусідка, Мотря, яка всі плітки знає, казала, що він давно скарби шукає, а може вже й знаходив. Я до чого веду: а що як спробувати ще раз з ним відверто поговорити. Тоді у вас із Спектором і часу було обмаль, і сам Каретников міг злякатися й не розповісти всього.

– Боюся, що нічого з цього не вийде, – відповів Лепетченко. – Пантелеймон не з тих, хто ділитиметься добром. Нічого він не скаже, навіть якщо і знайшов щось. Я ж добре пам'ятаю ту нашу нічну розмову з ним і його очі, як вони безперервно бігали.

– А що як спробувати по-іншому: запропонувати йому разом шукати золото. Адже він знає, що ти, як ад'ютант Махна, відповідав за надійність зберігання цінностей. Він обов'язково вчепиться за таку пропозицію. Всі ж бо знають, які в нього руки загребуші, і все йому мало. А там, дивись, і сам обмовиться про свої знахідки.

– Я бачу, що тобі перебування у в'язниці ГПУ пішло на користь, – пожартував Лепетченко. – Навчився стратегічно мислити.

– А ти думав! – у тон йому відповів Скомський. – Мене ще там умовляли залишитися в ГПУ експертом по закордону, але я відмовився. Для мене це дуже мілко.

Обидва дружно на прощання розсміялися. Кожен став шукати зручну нагоду, щоб поговорити з Каретниковим наодинці і не викликати в нього підозри. Незабаром Лепетченку, який підробляв швацтвом, знадобилося з'їздити в Юзівку по деяке знаряддя для свого ремесла. А він знав, що Каретников туди частенько їздить у торгових справах.

– Пантелеймоне, – зустрів він на вулиці Каретникова, – ти в суботу не збираєшся в Юзівку?

– А що?

– Та я хотів з тобою податися, якщо місце буде на твоїй бричці.

– Ну, то приходь раніше – поїдемо.

У дорозі вели розважливу бесіду, в основному про господарські, сімейні справи. Лише на зворотному шляху Іван поволі почав наближатися до давно наміченої теми.

– Гарні в тебе рисаки, – мовив він, – чи не найкращі в усьому Гуляй-Полі.

– А то ні? – гордо озвався Пантелеймон.

– Шкода, в мене немає коней. Та можна було б і з тобою одне вигідне діло зробити.

– Яке? – заблищали очі у Каретникова.

– Треба з'їздити на один хутір, але це далекувато, верст двадцять буде. Там ми дещо з Нестором Івановичем заховали до кращих часів.

Лепетченко навмисно не розкривав усі карти відразу, впевнений, що бурхлива фантазія співрозмовника досить швидко зробить свою справу.

– Можеш на мене розраховувати хоч зараз, – із запалом мовив Каретников. – Ось лише коні відпочинуть з дороги, і я готовий їхати.

– Та ні, не сьогодні. Якщо не заперечуєш, – запропонував, прощаючись, Лепетченко, – то з'їздимо в п'ятницю. Тільки візьмемо з собою ще Скомського. Утрюх легше буде копати.

Ледве дочекався Каретников п'ятниці. Змастив колеса, щоби не рипіли, нагострив лопати, заправив гасом ліхтар. Був у доброму настрої, без устанку мугикаючи якусь веселу пісню. Його зовсім не збентежило те, що доведеться копати на цвинтарі.

– Коли ми хоронили старшого Тарана, – нарешті розкрив таємницю Лепетченко, – тоді Махно наказав мені сховати у труні під тілом золото – дві торбини з монетами і різними там виробами. Це щоб легше потім було відшукати.

Звичайно ж, Іван все це вигидав. Тарана, вбитого під час раптової сутички з кінним роз'їздом червоноармійців, дійсно поховали на цвинтарі, куди вони зараз прямували. І Каретников теж тоді був присутній. Але ніякого золота в труну Іван не клав. Він придумав цю легенду, щоб остаточно випробувати Каретникова і примусити його говорити правду.

До хутора під'їхали вже затемна, і звернули на узбіччя, щоб не привертати до себе зайвої уваги. Невеличкий цвинтар містився віддалік, маячив дерев'яними хрестами. Ніщо не порушувало тиші, аж моторошно ставало на

душі. Скомський перехрестився і стиха нашіптував якусь молитву. Йому з самого початку не дуже подобалася ця витівка, а тепер і поготів відчував себе млосно.

– Іване, – видавив він із себе майже пошепки, – а може не будемо чіпати могилу. Це ж гріх який. Нехай собі лежить те золото в землі. На ньому ж смертна печать закарбувалася. Ми що, так не проживемо?

– Перестань, Андрію, – рішуче обірвав його Каретников. – Ти що, боїшся? А гріхи завтра в церкві одмолимо, і за упокій Тарана свічку поставимо. Йому це золото вже ні до чого, а нам жити треба, і гарно жити.

– Ну, з Богом, – ніби переконавшись, що знайшов потрібну могилу, мовив Лепетченко. – Тут земля податлива, швидко впораємось.

Але все ж робота затяглася аж за північ. Копали з перекурами. Нарешті лопата вперлася в щось тверде.

– Витягніть мене звідси, – почав благати Скомський, – я більше не можу.

– От боягуз, – присоромив його Каретников. – Дай-но я сам.

Він віддав Івану ліхтар і хутко сплигнув у яму замість Андрія. Земля під ним з одного боку просіла, і він ледве не впав. Скомський і Лепетченко з огидою дивилися на нього зверху.

– Зупинись, Пантелеймоне, не чіпай, – металеві нотки в голосі Лепетченка примусили його підвести голову й насторожитись.

– Але ж я думав... – спробував він за інерцією щось пояснити.

– Ні про що хороше ти думати не міг, – перебив його Іван. – У тебе золото затьмарило всі людські почуття.

– Ти сам хіба не такий! – спробував огризатися Каретников.

– Не міряй мене своїми мірками. Я б ні за що навіть не наступив на могилу свого бойового товариша. Ось вона, поряд знаходиться. Нехай земля йому буде пухом. І золота там ніякого немає. Ми тебе сюди привезли, щоб виконати волю Махна. Після нашої з тобою першої зустрічі я побував за кордоном і все розповів батькові: як ти від його імені забрав скриню із золотом і потім десь його сховав чи розтринькав. Знаєш, що за це тебе чекає?

Про розмову з Махном Лепетченко, звичайно ж, вигадав. Але це справило величезне враження. Каретникова сіпало, він борсався в могильній ямі, ніби звір, що потрапив у пастку. Оце тільки нарешті збагнув, у яку халепу вліз.

– Ми тебе не розстріляємо, – продовжував нагнітати обстановку Лепетченко, – забагато честі. Живцем закопаємо.

– У мене ж діти, – вже зовсім іншим тоном заговорив приречений. – Зжальтеся хоч над ними.

– Їм вистачить для безбідного існування тих цінностей, що ти накрив та потайки повідкопував, – озвався Скомський.

– Клянуся, що нічого не знайшов, – у відчаї хапався за рятувальну соломинку Каретников. – Це мене лихий поплутав. Мені весь час не давала спокою та скриня, що я виманив у вдови Долгаш, а потім, як тікав від переслідування, викинув у річку. Мені те добро щоночі снілося, і я все дно вибродив, та так нічого й не знайшов. А потім якесь затьмарення на мене впало, змушувало скрізь шукати закопані скарби. Але, клянуся, нічого не знайшов. І більше цим не займатимуся, нехай мені руки повідсихають.

– Їж землю.

Каретников загриб рукою кілька вогких грудочок і запхнув у рота. Земля скрипіла на зубах і не лізла в горлян-

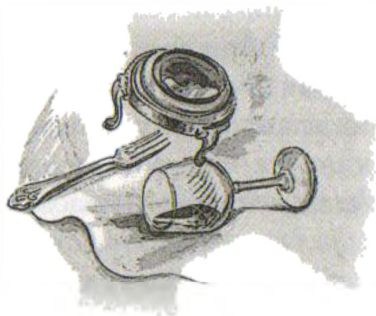
ку, але він силоміць примусив себе її проковтнути, боячись виплюнути.

– І що з ним робитимемо? – Лепетченко звернувся до Скомського.

– Та нехай живе, дідько з ним.

– Гаразд, тільки дивись мені, Пантелеймоне, останній раз попереджаю.

Скомський з Лепетченком сіли на бричку і подалися неквапливо до Гуляй-Поля. А знесилений Каретников ще довго сидів у ямі, проклинаючи їх, себе, той день, коли він забрав скриню із золотом, яке не принесло йому щастя. Цієї ночі він однією ногою побував на тому світі. А могло бути й гірше. Тільки б ніхто не дізнався про таку наругу і ганьбу. Викараскавшись з ями, він взяв лопату і став гарячково її загортати, щоб навіть слідів ніяких не залишилося. І лише почорнілі від часу хрести та місяць на небі німотно спостерігали за його роботою.

Загадкове вбивство

Зима дещо остудила запал шукачів махновських скарбів. Товстий шар снігу покрив мерзлу землю, і ні про які пошуки не могло бути й мови. А навесні наснага почала відновлюватися.

Як не маскувалися чекісти разом із Лепетченком ще тоді, влітку, щоб ніхто не звернув уваги на їх пошуки, все ж Гуляйпільям пішов розголос. Колишні махновці, яких тут жило багато, розповідали легенди про награбоване золото та певні місця його зберігання. Безкінечні плітки, що переповідалися за чаркою-другою самогону, часто втрачали свій первісний зміст, а потаємні місця, про які згадувалося, поступово завойовували все нові території на гуляйпільській землі. Цікавість підігрівали різноманітні чутки про якісь знахідки, що насправді дуже рідко підтверджувалися.

Мало хто знав, що за всіма подіями уважно стежить райуповноважений ГПУ Іван Мулука. Більше того, він ретельно все аналізував і вже перевірену інформацію доповідав своєму керівництву в Олександрівський окружний відділ. Одним із основних його завдань було вивчення настроїв колишніх махновців і безпосередній нагляд за Іваном Лепетченком. Йому також було відомо про пошу-

ки золота, що здійснювалися минулого літа під наглядом співробітників губерньського відділу. Тепер Мулука мав уже самостійно опікуватися цим питанням. «Особливо звертай увагу на приїжджих, незнайомих осіб, тих, хто повертається додому із закордону, – дістав він вказівку. – Серед них можуть бути посланці від Махна. Пильнуй, бо від тебе залежить багато».

Якось Мулука одержав повідомлення про вбивство махновця Юхима Бурими в селі Кінські Роздори. Він знав, що Бурима недавно разом із Лепетченком повернувся з Польщі, тому відразу зацікавився обставинами пригоди. Із райвідділу міліції для розслідування направлявся Микола Куриленко. Порадившись, вони вирішили їхати разом.

– Як саме його вбили? – поцікавився Мулука, коли рушили підводою.

– Кажуть, ножом штрикнули.

– А за що?

– Хтозна. Мабуть, по п'янці. На місці з'ясуємо.

– А я думаю, тут все серйозніше, – всім своїм стурбованим виглядом, настороженим поглядом, зведеними на переніссі бровами, наморщеним лобом Мулука показував, що йому за посадою дано знати й розуміти більше від інших.

– Та облиш, Іване, – кепкував з нього іронічний Куриленко. – Ви завжди в звичайній справі, яка не варта й виїденого яйця, вбачаєте якийсь прихований зміст чи контрреволюцію.

– То ви в міліції куцо мислите, – не піддався грайливому тону чекіст, – а тут, можливо, політикою пахне. Бурима де був? У Польщі, разом з Махном. Не виключено, що приїхав сюди з якимсь завданням. Під час його виконання став комусь поперек дороги, щось не склалося, ось його і вбили.

– Яке там завдання? Перепилися, як свині, а тоді давай один одного за грудки хапати. А там і ніж під руку трапився.

За розмовою час швидко спливав. Незчулися, як попереду замайоріли куполи церкви, побудованої в Кінських Роздорах ще за батька останнього царя. На подвір'ї садиби, де жив Бурима, метушилися люди – готувалися до похорону. Столи, збиті з неструганих дощок, виставили в затишку попід стіною давно не біленої хати. З дверей назустріч приїжджим вийшов старий змарнілий дід Іларіон – батько вбитого.

– Ми з району, – відрекомендував себе і свого супутника Мулука. – Що тут у вас трапилось?

– Та от позавчора прийшов я ввечері додому, – почав старий Бурима, – у кухні на столі недопита пляшка самогону, об'їдки, а в хаті все розкидано, побито, і він в крові лежить, скрючений на підлозі, з ножем у грудях. Вже мертвий.

– Когось підозрюєте? – запитав Куриленко.

– Ніхто нічого не бачив. Навіть не знаю, що й думати. Нібито ні з ким він тут не заводився, не сварився.

– А в хаті нічого не зникло? – продовжував Куриленко.

– Та, нібито, нічого.

– Дивно все це, – кинув репліку Мулука. – Давайте зайдемо всередину.

У хаті було вже все прибрано. У великій кімнаті в труні лежав покійник. Тьмяно горіла свічка, відбиваючись на образах. Дві бабусі в хустинках схлипували, сидячи на широкій лаві. В іншій кімнаті Мулука звернув увагу на закривавлену купу одягу в кутку.

– Ще не встигли прибрати, як перевдягли, – перехопив його погляд старий Бурима. – Ось поховаємо, потім замиємо кров і ще зноситься. Шкода викидати. Це Юхим із-за кордону привіз.

Мулука нагнувся, підняв вельветову куртку, розправив, щоб подивитися на дірку від ножа. Раптом з куртки щось випало і закотилося під лаву. Іван присів і побачив маленьку монету. Ніби розпечену жарину, він її обережно взяв і поклав собі на долоню. Це була золота царська п'ятірка – 5 рублів або третина імперіалу, як її прозвали. Всі зачудовано мовчки дивилися.

– Звідкіль це? – першим не витримав батько вбитого.

– Ось і я хочу запитати: звідки? – пронизливо дивився на нього Мулука.

Він знову взяв куртку і тепер уже ретельно оглядав її. Перевірив кишені, обмацав все до рубчика, але більше нічого не було.

– Він вам щось про золото говорив? – отямившись, почав задавати питання і Куриленко.

– Яке золото? Я вперше цю монету бачу.

– Можливо, десь у хаті є схованка?

Приголомшений Іларіон Бурима мовчки знизав плечима. Провівши все своє життя в нужді і злиднях, він вперше так близько бачив золоту монету.

– Здається, я починаю дещо розуміти, – загадково промовив Мулука. – Але краще про все поговоримо вже після похорону. А обшук тут, я вважаю, зайве робити.

Він відразу попрямував до дверей. Слідом за ним вийшов Куриленко.

– Поки вони будуть на цвинтарі, а потім ще поминальний обід, – звернувся чекіст до свого міліцейського колеги, – постарайся дізнатися, хто був з Буримою того дня. І взагалі, поцікався, кого з чужих бачили в селі. Це дуже важливо. А я сходжу на цвинтар разом з усіма. Може там щось надібаю.

Після поминок Куриленко відкликав уповноваженого ГПУ до тину і повідомив:

– Є цікаві новини. Позавчора, у день вбивства, в селі бачили Івана Лепетченка. – А ще дуже важливу інформацію я отримав від корчмаря. Того дня ввечері в корчмі допізна засиділись Григорій Олексієнко і Петро Прохватило. Коли вони вже допилися до чортиків, а платити було нічим, Олексієнко хотів дати корчмарю золоту монету. Але товариш його зупинив і сховав її в кишеню, сказавши, що борг повернуть пізніше.

– Послухай, Миколо, – Мулука від хвилювання потирає руки, – я все більше схиляюся до однієї версії. А що як Бурима десь відкопав махновські цінності? Я думаю, для тебе не таємниця, що у нас на Гуляйпіллі є чимало таких схованок. Дізнавшись про знахідку, сюди приїхав Лепетченко, щоб усе вилучити. Але Бурима не захотів так легко розставатися із здобиччю, за що й поплатився життям. А золота монета випадково зосталася у нього в кишені.

Цього разу Куриленко не став іронізувати, бо й сам почав схилитися до думки, що тут не все так просто, як йому спочатку уявлялося. «Схоже, в разі успіху, знову всі лаври дістануться ГПУ, – безрадісно думав він. – Але треба й самому покрутитися. Можливо, й мені перепаде якась відзнака».

– Тоді звідки взялися монети у Олексієнка і Прохватила? – запитав він.

– Оце нам і треба зараз з'ясувати, – розпорядився Мулука. – Ходімо, пошукаємо їх.

У цей час обидва колишніх махновці сиділи на виструганій з колоди лаві під крилатим горіхом на подвір'ї у Олексієнка і жваво обговорювали останні події.

– Невже ти нічого не пам'ятаєш? – уже вкотре запитував Григорій Олексієнко. – Ти ж між нами завжди бував найтверезішим.

– Хоч убий, не пам'ятаю, – щосили напружував пам'ять

Петро Прохватило, аж зморшки вкривали вузький лоб. – Як у тітки Марії Кравченчихи утрюх могорич пили, пам'ятаю. Потім Юхим Бурима пішов додому, а ми з тобою почвалані до корчми добавляти. Після закриття я запропонував ще навідатися до Юхима, щоб упевнитись, що у Кравченчихи самогон таки добріший, ніж у нього. Ми ще з ним тоді за обідом об заклад побилися про це, а він все не погоджувався. Пригадую, що Юхим виставив пляшку первака, ми випили по склянці, а далі – як у тумані.

– І я нічого не пам'ятаю, – безнадійно похитав головою Григорій. – Прокинувся уже вранці удома. Голова тріщала, всього нудило. До обіду ледве оклигав. А потім почув, що Юхима знайшли мертвим з ножем у грудях.

– Григорію, це ж, правда, не ми? – переляканими вичерченими очима дивився на нього Прохватило.

– Нехай Бог милує, таке скажеш! – Олексієнко тричі перехрестився. – Хіба ж рука підніметься на свого товариша!

– А ти чув, що люди на похороні казали? – запитав Прохватило. – Ніби гепеушник у нього в кишені золоту монету знайшов.

– Ну то й що?

– А те, – спересердя підвищив голос Петро, – що позавчора у корчмі тебе дідько смикнув теж золотою монетою за випивку розплачуватися. Теж забув? Якщо отой з ГПУ і міліціонер про це дізнаються, то вони швидко зв'яжуть два кінці в один вузол. Спробуй тоді виправдатися.

– А я скажу, що монета в мене ще з війни лишилася. Зберігав, як пам'ять.

– А якщо тітка Марія про все розкаже? – не заспокоювався Прохватило.

– Не розкаже. Вона ж сама просила, щоб ми нікому не

говорили, що розплатилася з нами золотом. До того ж, щедро заплатила. Де такого ще заробиш – за вимурувану піч, перекритий дах і полагоджений паркан виклала три золоті п'ятірки! Мені, тобі і Юхиму – по одній монеті. А де вона сама їх взяла? У тому й справа, що про це вона ані чичирк. Значить, тут щось не все гаразд.

– А що, коли сам Махно залишив їй золото на зберігання? – несподівано висунув припущення Петро. – Вона ж у нього у контррозвідці служила, і батько їй довіряв, бувало, особливо важливі завдання.

– Все може бути, – погодився Григорій, – та хіба про це від неї дізнаєшся. Вона ж якась відлюдькувата. Ні з ким не водиться, живе сама по собі.

У цей час хвіртка рвучко відчинилася і на подвір'я увійшли Мулука, Куриленко і голова сільради. Впевненою ходою вони рішуче попрямували до спантелчених співрозмовників.

– Якраз ви обоє, голубки, нам і потрібні, – з іронією в голосі промовив Куриленко. – Якщо чесно в усьому признаєтесь, собі ж краще зробіть.

– А в чому нам треба признаватися? – першим озвався Прохватило. – Ми нічого поганого не зробили.

– Де ви були позавчора ввечері? – суворо запитав Мулука.

– У корчмі, – продовжував за обох відбиватися Петро, – там ми цілий вечір просиділи, аж до закриття. Корчмар може підтвердити.

– А потім?

– Потім розійшлися по домівках. Бо ж випили надміру, тому мріяли лише про одне – якнайшвидше добратися до ліжка й завалитися спати.

– А коли ви востаннє бачилися з Буримою? – поставив чергове запитання Мулука.

– В обід того ж дня, – першим відповів Григорій Олексієнко. – Ми разом у тітки Кравченчихи дах перекривали. Після цього ми з Петром пішли у корчму, а Юхим – додому.

– І на скільки ви там погуляли? – вставив своє питання Куриленко.

– Та вже й не пам'ятаємо.

– А ось дехто з присутніх у корчмі запам'ятав, – продовжував міліціонер. – Ви пропили все, що мали, а потім намагалися розплатитися золотом.

Після цих слів у Григорія Олексієнка всередині ніби щось обірвалося, у грудях шалено закатало серце, а в роті все пересохло, і язик став дерев'яним. Та він швидко отямився і, відчуваючи, що пауза занадто затяглася, став пояснювати:

– Я справді хотів віддати корчмарю золоту монету. Беріг її ще з війни, а тут мало не пропив. Але Петро мене стримав, і ми домовилися, що розплатимося за випивку іншим разом.

– На монету можна подивитися? – поцікавився Мулука.

– Чому б і ні, – Григорій дістав з кишені невелику торбину, розв'язав шнурок, вийняв звідти монету і подав чекістові. Мулука поклав її на долоню, а поряд – знайдену у Бурими. Вони були однаковісінькими.

– Це – твоя, а інша була у Бурими, – сказав Мулука. – Як це можна пояснити?

– Не знаю, – знизав плечима Олексієнко. – Він мені про свої збереження нічого не розповідав.

– Гарзд, – підсумував Мулука, зрозумівши, що зараз він від них нічого не доб'ється. – Поїдете з нами в Гуляй-Поле. Там в усьому розберемося.

До Гуляй-Поля добралися вже пізно ввечері. Тому затриманих залишили під вартою у райвідділі міліції. До-

питувати їх вирішили наступного дня, ретельно продумавши всі питання і можливі версії. Але спочатку Мулука хотів поспілкуватися з Іваном Лепетченком. Всю дорогу йому не давала спокою думка про присутність Івана в день вбивства Бурими у Кінських Роздорах. Йому дуже хотілося пов'язати цей приїзд ад'ютанта Махна з убивством і щоб у кінцевому результаті вдалося вийти на сліди золота. Мулуці не терпілося розплутати цю загадкову справу і знайти заховане махновське золото. Він вже уявляв собі, як про його успіх будуть доповідати в Олександрівськ, потім у Катеринослав, Київ, Москву...

Вранці він наказав привести до нього Лепетченка. Іван, який встиг звикнути, що до його особи ГПУ і міліція проявляють підвищену увагу, черговому виклику не надав особливого значення. Та й питання, які спочатку ставив Мулука, були звичними: де бував останніми днями, що робив, з ким спілкувався? Але коли розмова зайшла про поїздки у Кінські Роздори, Мулука почав проявляти особливу зятятивість.

– Мене попросили бути хрещеним батьком, – спокійно пояснив Іван. – В обід ми всі були в церкві з гостями, а потім поїхали в сусіднє село Зразки, щоб випити за здоров'я хрещеника.

– А до кого їздив? – поцікавився Мулука.

– До Івана Машка, що по той бік річки живе.

– А в Гуляй-Поле коли повернувся?

– Наступного дня вранці виїхав, і скоро й тут був.

– І про вбивство Юхима Бурими ти нічого не чув?

– Юхима вбито? – з сумом і жалем у голосі перепитав Лепетченко. – Коли? Хто це зробив?

– У той день, коли ти нібито до церкви ходив. А хто це зробив, зараз з'ясовуємо. – Мулука про себе зазначив, що Лепетченко, можливо, й непричетний до вбивства. Хоча все це

ще потрібно було перевірити. Щоб бесіда не виявилась даремною, він вирішив порушити головне питання, з тих, що його найбільше хвилювали, – про заховані скарби.

– У вбитого знайшли золото. А ти тоді чекістам нічого не говорив про схованки у Кінських Роздорах.

– Для мене й зараз це новина, – не піддався на провокаційне питання Лепетченко. – А Юхима шкода. Відчайдушний і щирий був чоловік.

По суті, розмова закінчилася нічим. Лепетченко з невеселими думками повертався додому, а Мулука почав готуватися до бесіди з Олексієнком і Прохватилом. Тим часом події в Кінських Роздорах розгорталися за ніким не передбаченим сценарієм. Бездітна набожна вдова Марія Кравченко, приголомшена звістками про смерть Бурими, арешт двох інших махновців і вилучення в них золотих монет, була у відчаї. Вона не спала всю ніч, розмірковуючи, як їй діяти далі. «І треба ж було вскочити в таку халепу», – картала вона себе за необачність.

Ще у 1920 році, коли махновська армія з боями відступала через її рідні місця, Марія вирішила залишитися вдома. Довгі виснажливі переходи давалися тяжко, до того ж підкосила хвороба. Використавши нагоду, Махно наказав, щоб у неї на зберігання залишили частину цінностей із великого інтендантського обозу – килими, відрізи тканин, теплий зимовий одяг. А ще – невеличку скриньку із золотими монетами.

– Щоб надійно зберегла, – наказав Щусь. – Настануть кращі часи – все добро повернеш у нашу спільну повстанську скарбницю.

Та незабаром вона дізналася, що Щусь загинув, наступного літа сам батько Махно з невеликим загоном втік до Румунії і очікувати його повернення було марно. Минав час. Коли з-за кордону приїхав Юхим Бурима,

Марія кілька разів заводила з ним розмову про Нестора Івановича, про його наміри, намагаючись дізнатися, чи, бува, не збирається той об'явитися знову на Гуляйпіллі. Розуміла, що сподівання марні, тож поступово стала звикати до думки, що все залишене на зберігання тепер вже є її законною власністю. Нерозумно було й надалі тримати золото без якоїсь користі для себе.

Деякі речі Марія почала продавати ще раніше – нужда змусила. Самій – без чоловіка, дітей, без будь-якої допомоги було важко зводити кінці з кінцями. А з перекриттям даху їй і поготів було не впоратися. Тому й покликала на допомогу колишніх махновців, пообіцявши щедро віддячити і сподіваючись, що вони нікому не розкажуть про золоті монети, одержані від неї за роботу. Платити ж бо їй більше було нічим.

Після того, що трапилось, вона всю ніч провела у молитвах і поклонах перед образами, благаючи Бога відпустити їй гріхи і змилюватися над нею. Марія картала себе за те, що золото, можливо, стало головною причиною вбивства Бурими. Вона вже знала, що Олексієнка з Прохватилом чекісти забрали в Гуляй-Поле. Розбурхана уява малювала їй страшні картини: на допиті махновці зізнаються, що це вона їм дала золоті монети, і вже вранці за нею приїдять із райцентру, заарештовують, здійснюють обшук у будинку, знаходять скриньку із золотом. Про те, що буде далі, їй думати не хотілося.

Вранці, нагодувавши нашвидкоруч худобу, вона висипала решту монет у хустину, зв'язала кінці до купи і подалася до церкви.

– Зніміть із мене гріх, – припала вона до ніг здивованого батюшки, – візьміть це золото на храм Божий і врятуйте мою душу грішну.

Заспокоївши жінку і вислухавши її сповідь, батюшка

не зрадів, а виявив завбачливу розсудливість. «Звичайно, такі кошти для церкви були б не зайвими, – думав він. – Але якщо про їх походження дізнаються в ГПУ, що цілком ймовірно, то можуть бути великі неприємності». Тому він дипломатично відказав:

– Бог простить твої гріхи, якщо ти щиро розкаюєшся. Але прийняти це золото я не можу. Іди з миром і молися частіше.

У якомусь напівсні Марія опинилась біля сільради і вклякла на ганку. Ноги, які стали важкими, мов налиті свинцем, не слухалися, але запаморочена свідомість штовхала зробити крок, який би зняв тягар з душі. Мов уві сні вона відчинила двері до кабінету голови, поклала на стіл важкенький вузлик, тремтячими руками розв'язала його і не витримала – розридалася. Лише через деякий час, випивши води і заспокоївшись, про все розповіла.

Після обіду з Гуляй-Поля приїхав уповноважений райвідділу міліції Микола Куриленко для перевірки всіх версій убивства. Несподіване розкаяння Марії Кравченко, про яке він тут дізнався, полегшило йому роботу. Тож він зі знанням справи склав протокол вилучення цінностей і відібрав у неї детальні пояснення. «Ото Мулука позаздрить», – задоволено думав він, повертаючись назад.

Пояснення Лепетченка про хрестини повністю підтвердилися, так що він залишався поза підозрою. Олексієнку з Прохватилом не залишалось іншого виходу, як зізнатись, що по одній золотій монеті одержали таки від вдови Кравченчихи за роботу, але вони всіляко божилися й клялися, що ніхто з них Буриму не вбивав. Ніяких доказів проти них, ані свідків трагедії знайти не вдалося, тому обох згодом відпустили. Так і залишилося це загадкове вбивство нерозкритим.

Вибух у Дібровському лісі

Повертаючись додому після бесіди з уповноваженим ГПУ, Лепетченко зустрів Скомського і розповів йому про вбивство Юхима Бурими.

– Давай пом'янемо товариша, – запропонував Андрій.

– Підемо до мене, – Іван виглядав засмученим і змореним, ніби його щось пригнічувало і потребувало виходу назовні, – посидимо, поговоримо.

Проходячи повз братську могилу в центрі Гуляйполя, він на мить зупинився і промовив:

– Цікаво, яка смерть чатує на нас?

– Рано про це думати, Іване, – обійняв його за плечі Скомський. – Жити треба.

Удома Лепетченко дістав з комори пляшку самогону, набрав із діжки у глибоку миску квашеної капусти, порізав, на польський манер, тонкими шматочками сало і цибулю.

– Нехай земля йому буде пухом, – коротко мовив Скомський.

Закусили мовчки. Потім випили ще по одній. Перехопивши задумливий погляд товариша, Андрій вирішив відволікти його від невеселих думок.

– Та не журися ти, – сказав він, – життя продовжується.

– Звісно, так, – погодився Іван. – Але я про інше думаю. Уявляєш, мене тільки-но уповноважений ГПУ Мулука про що найбільше розпитував? Знову про золото. Він підозрює, що Бурима знайшов сховані у Кінських Роздорах цінності, і його нібито за це вбили. Якась нісенітниця. Ніяк вони не заспокоються з цим золотом, ніби на ньому весь світ клином зійшовся. І мені не дають спокою.

– Та плюнь ти на них, Іване. Давай краще вип'ємо за наших друзів, які лишилися далеко за кордоном, і за батька Махна.

– Давай, – прояснішав обличчям Лепетченко. – Цікаво, як вони там? Відколи ми тут, нічого про них не чути – жодної звістки.

Випивши за далеких друзів, позгадувавши минуле, вони розійшлися аж надвечір. А через кілька днів, – мабуть, так вже розпорядилася доля або сам Бог, – Іван отримав листа. Його написав Павло Ісааков з села Новопавлівка, що неподалік від Бердянська. Він повідомляв, що недавно повернувся з Парижа і привіз Івану вітання від Махна.

Лепетченко жадібно вчитувався в кожне слово. «Нарешті хоч якась звістка від Нестора Івановича» – радів він. Перечитавши кілька разів коротенький лист, він відразу сів писати відповідь. Хотілося швидше домовитися про зустріч з цим Ісааковим, побачитися з ним і про все розпитати докладно. Відповідь не забарилася. «Приїздіть до мене в будь-який час, буду радий зустрітися», – писав Павло. І Лепетченко, не гаючи часу, поїхав на Бердянщину.

Павло Ісааков виглядав років на тридцять п'ять. Худорляве вилицювате обличчя з високим чолом і проникливим поглядом темно-карих очей, що випромінювали якусь незрозумілу внутрішню енергію, робили його молодшим і водночас якимось загадковим. Він зовсім не пив горілки, не їв м'яса і

риби, був переконаним вегетаріанцем. Лепетченко щиро дивувався з цього, але не надавав особливого значення, бо його більше цікавила розповідь про Махна.

– З Нестором Івановичем я познайомився відразу після його приїзду до Парижа, – почав розповідати Ісааков. – Тоді я працював складачем у друкарні, де видавалася анархістська література. А Махно в той час готував до друку другий том своїх спогадів. Ми часто з ним зустрічалися, розмовляли на різні теми.

– А як він там живе, як його здоров'я? – перервав співрозмовника Іван, волюючи скоріше дізнатися про всі новини.

– Здоров'я його кепське. При мені часто закашлювався і відхаркував кров'ю. Жалівся, що нерідко дошкуляє поранена нога. Недовго працював на заводі токарем. Потім звільнився і десь лікувався за містом.

– А дружина його?

– Галина з донькою живуть з ним. Вона працює у шевській майстерні, виготовляє верхню частину для жіночих туфель. З цього загалом й живуть.

– Що, бідують? – із сумом запитав Лепетченко.

– Ще й як. Буває, французькі анархісти щось підкинуть, чи у когось позичать грошей. Але хіба ж це життя? Інші теж не жирують. Аршинов раніше працював слюсарем на автомобільному заводі, тепер удома з дружиною теж шиють жіноче та дитяче взуття. Василь Харламов спочатку також в заводі щось по металу робив. Потім його звільнили. Коли я від'їздив, він сидів без роботи, хворів, збирався сюди. Василь Зайцев довго був безробітним, мабуть, через це й повісився. Тяжко там і безрадісно. Тому-то сам я й повернувся додому.

– Давайте все ж вип'ємо, – розчулений почувим, запропонував Лепетченко.

– Мені не треба, я не п'ю, – жестом зупинив Івана Ісааков. – Ви собі наливайте, скільки душа бажає.

Лепетченко перехилив чарку, утерся рукавом і потягнувся за капустою. Після розповіді про нужденне життя

Махно у Парижі, кінець 1920-х років

Махна та інших повстанців не полишало гірке відчуття провини. В основному через те, що не вдалося тоді вивезти за кордон золото. Але ж він зробив усе, що зміг. А може не все? Може, вони там і досі чекають на нього, як на Спасителя? А він тут змирився у ситості і сидить нишком, склавши руки.

– Закушуйте, – перехопив його задумливий погляд Ісааков. – Скуштуйте ось огірків.

– Дякую, – отямився

Іван і після деякої паузи обережно поцікавився:

– А Нестор Іванович нічого мені особисто не передавав? Можливо, якісь прохання...

– Він просив, щоб ви розшукали фотографії Семена Каретника та інших товаришів, а також документи, листівки, газети. Все це йому дуже потрібно для книги.

Записавши паризьку адресу Махна і попрощавшись, Лепетченко відбув додому. Дивні почуття оволоділи ним і змішалися всередині: радість від звістки про бойових товаришів, тривога за їх долю, співчуття, безнадія. Приїхавши до Гуляй-Поля, він відразу почав пошуки фотокарток, про які просив Махно. Кілька штук вдалося знайти:

Тарановського, Кожина – одного і з групою товаришів, Щусь. «Для початку цього достатньо», – вирішив він і засів за листа. Написав його швидко, одним подихом. Потім став укладати в конверт фотокартки і на мить замислився: «А що, як не дійдуть – десь загубляться по дорозі і пропадуть!» Він ще раз передивився їх і вирішив спочатку надіслати одну – Тарановського.

Махновські командири (зліва направо)
Тарановський, Щусь, Кожин

Через день він написав і відправив навздогін першому ще один лист. Іванові здалося, що він не про все розповів, не ті слова добирав, щоб краще висловити свої думки і побажання. Згодом надійшла довгоочікувана відповідь. «Одержав твої два підряд листи, – писав Махно, – і фотографію Тарановського. Дуже радий і листам, і фотографії, і тому, що ти відгукнувся».

Знайомий дрібний розмашистий почерк Махна Лепетченко упізнав відразу. Він його ще тоді, у двадцятому році, навчився швидко розуміти. Тому листа читав легко. «Ти радиш мені їхати до вас, – писав Нестор Іванович. – На це скажу одне – мені здається, що ще можна побути тут, до чогось серйозніше придивитися, у чомусь розібратися. Крім того, мені здається, що на батьківщині зараз дуже погано. Там, де б'ються між собою навіть володарі, там не може бути нормальним життя людей інших соціально-політичних поглядів і зв'язаних з ними мрій...»

Іван дочитав до кінця листа. Там стояв підпис: «Твій друг – Іван Якович». Отже, Махно не став підписуватися своїм ім'ям. Це й зрозуміло. Він боявся, що лист може не дійти до адресата. «Тому й немає у ньому ніяких питань про результати пошуку золота, інших прохань і вказівок, пов'язаних з цим, – зробив для себе висновок Лепетченко. – Значить, і собі потрібно бути обережнішим у висловлюваннях. А

Н. Махно з дружиною і донькою Оленою у Парижі

може Махно на тому замірі давно вже поставив крапку?» Думки роїлися в голові, розбурхуючи уяву, підштовхуючи знову взятися за продовження призупинених дій.

У наступному листі також, як не вчитувався, Лепетченко не знайшов жодного натяку чи згадки про завдання, з яким Махно посилав його до Гуляйполя. І лише в новорічній листівці, наприкінці, після поздоровлень, він побачив коротку фразу: «Все ж я очікую від тебе щось».

«Звичайно ж, більш ясно написати він не міг, – роз-

мірковував Іван. – Але як розуміти це його «щось»? Він відразу пригадав, як вони з Махном після участі у першотравневому мітингу в Торуні сиділи у в'язниці. Тоді Нестор Іванович застерігав, щоб він до особливого розпорядження навіть не смів і думати про цінності, заховані у Дібровському лісі. «Можливо, Махно зрозумів, що мені не вдалося нічого вилучити з обумовлених того разу схованок, і тепер він дає дозвіл відкопати найцінніше і переправити за кордон», – думав Іван.

Не раз замислювався він над цим питанням, сподіваючись одержати якесь підтвердження або роз'яснення в іншому посланні. Так минали тижні, листи з Парижа йшли довго, з великими затримками у дорозі. В очікуванні звістки промайнула зима, весняне сонце швидко розтопило сніг і підсушило землю. І Лепетченко вирішив податися до лісу і таки спробувати відкопати головний скарб. Своїй молодій дружині Шурі він сказав, що хоче поїхати до кума у Велику Михайлівку, той нібито обіцяв дати пару клунків пшениці. Коня на день попросив у сусіда, зібрався і спозарання виїхав у дорогу.

Ліс зустрів його привітним щебетанням птахів, духмяним запахом торішнього прілого листя і незайманими галявинами світло-зеленої молоді трави. «Як тут все змінилось за декілька років!» – роздивлявся навкруги Іван. Довелося трішки поблукати, поки не впізнав два старезних розлогих дуби. Тепер треба перетнути галявину, на якій має стояти напівспалене блискавкою дерево, а далі метрів на двадцять заглибитися в хащі. Там, за пагорбком, є добре замаскований лаз до підземелля. Його ще у минулому столітті викопали кріпаки, що повтікали від своїх панів і промишляли грабіжництвом. Тут вони зберігали награбоване добро й запаси харчів, і самі подекуди переховувалися від поліції.

Підземна схованка нагадувала чималий льох, де могли пересидіти обраву зо два десятки чоловік. Про це місце й тоді мало хто знав, а з плином часу геть забули. Воно заросло кущами і високою травою, і лише дехто із старожилів Великої Михайлівки міг приблизно вказати на нього. Яюсь, коли загін Махна готувався в лісі до бою з австронімецькими частинами, про схованку згадав Щусь, який знав про неї від свого діда. Але тоді нею не скористалися. Через два роки, відступаючи під натиском червоної кінноти через ці самі місця, Махно вирішив надійно заховати велику частину цінностей, щоб вони не потрапили до чужих рук. Тоді й згадав про лісове підземелля. Він наказав Іванові Лепетченку, щоб той покликав Щуся.

– Пам'ятаєш, ти показував підземний лаз у лісі? – запитав він у Щуся.

– Звичайно.

– Тоді мерщій з Іваном їдьте туди і сховайте цей сундук. – Махно показав на велику оббиту залізом скриню, що виглядала з-під ряднини на тачанці. – Але зробіть так, щоб вас ніхто не помітив і щоб жодна жива душа про це не знала.

– Не хвилюйтеся, Несторе Івановичу, все в нас буде гаразд, – впевнено сказав Щусь.

– Ніхто потім випадково не знайде? – не залишали сумніви Махна.

– А ми цю скриню там закопаємо, – запропонував Лепетченко, – і для певності біля входу приладнаємо бомбу. Я знаю, як зробити, щоб непроханих гостей рознесло на шматки.

– Тільки самі будьте обережні, – підсумував Махно, – знайте, що у ваших руках – найцінніше з того, що експропрійовано нами останнім часом. Тут золото, платина, коштовне каміння. Нехай зберігається у землі до кращих часів. Вам я вірю як собі. Їдьте з Богом...

Іван зіскочив з коня і почав роздивлятися довкола. «Здається, тут», – все більше переконувався він. Дістав з мішка невелику лопату з коротким держаком і почав розгрібати злежаний хмиз. Ось вже окреслився вхід до підземелля. Іван швидко розчистив ляду зверху і став обережно її піднімати, пам'ятаючи про власноручно закладену бомбу. «Головне – не зачепити її, – пульсувала думка. – Тільки б вчасно помітити і не зачепити. Знешкодити – то вже не важко. А потім ще одну – вже біля самої скрині».

Іван вже занурився у лаз з головою і раптом чітко почув, як вгорі щось тенькнуло і одночасно під ноги важко гепнула чорна залізьяка. Він миттєво вихопився з-під землі і якомога швидше кинувся вбік. У цей час якась страшна сила штовхнула його в спину і підкинула вгору. Більше він нічого не чув і не бачив. Коли отямився, в голові все гуло і шуміло, немов у млині. Вогнем пекло у правому боці. Спробував поворухнутись і аж зойкнув від болю. Намацав рукою щось гаряче і липке. Сяк-так оглянувся. Чимала воронка від вибуху була метрів за десять позаду. «Оце так жбурнуло мене», – зауважив собі з подивом.

На щастя, осколок лише обідрав бік. Одяг прилип до рани і кров уже менше сочилася, але перед очима ще все пливло. Остаточоно отямившись, Іван спробував підвестися. Тільки з другої спроби це вдалося. Ніби п'яний, він підійшов до зруйнованої вибухом схованки. Зітхнув:

– «Скриня, напевне, залишилась лежати під двометровим шаром землі. До того ж, вибухнуло лише раз, а там ще одна бомба. Треба бути самовбивцею, щоб продовжувати розкопки».

Лепетченко пошукав поглядом коня. Того ніде не було видно. Ще деякий час він тримався за дерево, потім понуро поплентав з лісу, сподіваючись по дорозі побачити коня. Він картав себе за ту давню ідею з бомбами, за нео-

бачність і взагалі за те, що стільки зарікався покинути й думати про золото і не стримався від пошуків. «А може я не так зрозумів натяк Махна? – зупинився він як укопаний. – Може він не цю схованку мав на увазі? Тоді, виходить, я порушив страшну клятву, і Бог мене за це ледве не покарав!»

До розпачу знесилений жахливою пригодою, Лепетченко брів і думав про те, що повернення з-за кордону не принесло йому щастя. Не виправдав він і сподівань батька Махна. Чорна смуга невдач позаду і невідомо, що чекає його попереду. А тут ще й ГПУ спокою не дає, стежачи мало не за кожним кроком. «Треба забиратися звідси, – вирішив він, – хоча б ненадовго. Зникнути для всіх. Пожити спокійно. Бути вільним. Хіба не цього він прагнув усе своє життя? Але чи можна бути вільним? І взагалі, що означає: бути вільним?»

Лепетченко не вперше ставив перед собою ці запитання і ніколи не міг знайти на них відповіді. Коли він ще перебував поряд з Махном і слухав його, все здавалося зрозумілим і досяжним. А самотужки, ой же, як важко у всьому розібратися і відшукати вірний шлях. Це все одно, що навмання блукати в темному лісі та ще й із заплющеними очима.

Іванові на мить здалося, що він справді заблукав, попрямувавши не в той бік. Але то лише на мить. Попереду виднілася прогалина, і він пішов туди.

Епілог

Ще тільки сіріло, коли з Гуляй-Поля виїхала підвода, запряжена двома вороними кіньми. Ними правив дід Влас Жовніренко – міцний кремезний чоловіча років шестидесяти, з довгими сивими вусами. Його найняв Іван Лепетченко, щоб перевіз до Юзівки. На підводі з усім їх домашнім скарбом вмостилися сам Іван і його дружина Шура. Вони вирішили податися на заробітки. Давній приятель і далекий родич Лепетченків Семен Марченко обіцяв виділити їм одну свою кімнату для проживання.

Світало, як підвода заїхала в село Межиріч – четверту єврейську колонію. Коли проминули подвір'я, де чекісти шукали золото, Іван попросив зупинити коней біля сусідньої садиби.

– Тут дуже смачна вода у криниці, – мовив до діда Власа. – Наберемо в дорогу.

Поки дружина шукала, у що б налити води, Іван підійшов ближче до криниці, розташованої в глибині подвір'я. Зачувши чужі голоси і фиркання коней, з хати вийшов господар.

– Доброго ранку, вам! – привітався Лепетченко. – Чи не можна у вас води в дорогу набрати?

– Хіба жалко, – спросоння відказав чоловік.

Раптом Іван заляк, мов укопаний, і не повірив своїм очам. На тому місці, де була така знайома йому бурякова яма, стояв зведений з лимпачу добрий хлівець. Від хвилювання йому аж насправді у роті пересохло. Адже саме тут було закопано два ящики із золотом.

– А звідки ця повітка взялася? – мимоволі вихопилося в нього.

– Що? – не зрозумів господар.

Він повернув голову до Івана, потім – у той бік, куди той спрямував свій погляд. Нарешті зрозумів, про що йдеться.

– Та це ми в минулому році розжилися корівкою та кабанчиком, – пояснив він. – А щоб і взимку тримати, довелось зліпити цей хлів. Ще й непогано вийшло. Тут була раніше бурякова яма, на цьому місці, так вона ще до того обвалилася. Я її засипав наполовину, і втрамбував, щоби гній від худоби збирати на добриво.

– Іване, поїхали вже, – поклікала дружина.

Отетерівши від щойно почутого, Лепетченко непевними кроками вийшов з подвір'я. Навіть забув попрощатися з господарем, подякувати за воду. Баскі коні діда Власа, яким ще хотілося бігти й бігти далі, швидко вивезли їх за село і помчали на схід, прямо назустріч криваво-червоному сонцю, що народжувалося з-за обрію. Вони прямували у невідомість.

Більше Лепетченка на Гуляйпіллі ніхто не бачив.

**Листи
Спогади
Документи**

ВІД АВТОРА

Ні амністії, ні золото, ніщо не могло врятувати махновців і махновщину від загибелі. Адже їхні вчинки, плани і помисли, навіть ще до того, як вони з оголеними шаблями опинилися проти червоноармійських полків, не були співзвучними з принципами диктатури пролетаріату. Тому самі махновці були приречені на гоніння, а махновщина, як явище, – на цілковите знищення.

У художній літературі, дослідженнях істориків та науковців мало згадується про цей період – після серпня 1921 року, коли невеликий загін на чолі з Махном перейшов українсько-румунський кордон і більше на територію України не повертався. Прослідкувати подальшу долю учасників тих подій можна за окремими документальними матеріалами, які збереглися в архівах органів держбезпеки. Здебільшого ця доля була трагічною.

Нестор Махно, з пригодами діставшись Парижа, згодом дійшов висновку, що жоден з емігрантських осередків його не визнає і не підпускає близько до

Махно у Парижі, 1930-ті роки

себе. Лише моральна підтримка та матеріальна допомога анархістів різних країн, а найбільше – російських і французьких, дає йому змогу підлікуватися, зводити кінці з кінцями, годувати сім'ю і працювати над спогадами. Але для цього долею йому було відпущено небагато часу. Він встигає опублікувати лише першу книжку і в 1934 році помирає. Дві наступних книги спогадів вийшли вже після його смерті.

На цьому місці знаходиться прах Махна на кладовищі Пер-Ляшез

Як і його бойові товариші, Махно, перебуваючи в еміграції, не раз думав над можливістю повернення на батьківщину. Та щоразу відкидав подібні варіанти, як нереальні. «Я был бы очень рад, если бы это можно было,

– писав він у листі до Івана Лепетченка. – Для меня это невозможно. Я не знаю, какие гарантии могут быть тому, что моя свобода и жизнь будут неприкосновенными». Він до кінця днів своїх так і не зміг звикнути й пристосуватися до чужих звичаїв, порядків, умов життя. Його вільнолюбна й бунтівна натура, що зросла в степах Дикого Поля, прагнула іншого, але не знаходила. «Страны Западной Европы гниют в своем зловонном буржуазном болоте. И жить в них мне с моим революционным темпераментом тяжело», – писав він в іншому листі до свого колишнього ад'ютанта.

Більшість із соратників Махна, які разом з ним втекли від переслідування червоної кінноти до Румунії, так і залишилися доживати решту своїх днів за кордоном. Дехто, не витримавши тяжкого і нужденного життя на чужині, повернувся на батьківщину. Але вони й тут не знайшли щастя і спокою.

Органи ГПУ-НКВД, виконуючи волю партії, рішуче і послідовно займалися знищенням махновщини, як явища. В інформаційно-циркулярному листі ОГПУ № 34 «Про анархістів» зазначалося: «Особое внимание должно быть уделено борьбе с остатками махновщины на Украине. Нужна систематическая работа по выявлению бывших кадров махновской армии, по освещению их антисоветской деятельности в настоящий период и по изъятию тех элементов, которые

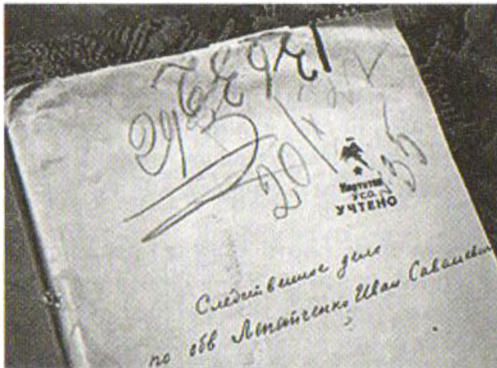
Віктор Білаш – начштабу
у Н. Махна, кінець 1920-х

являються організаторами анархо-кулацких груп на селі». У листі розповідалося про ліквідацію в 1928 році маріупольської групи, яку очолював відомий анархо-махновець Буданов – колишній член революційної військової ради повстанської армії, дніпропетровської групи, до якої входив колишній член реввійськради махновської армії Іван Чорнокнижний, одеської та інших.

Неодноразово розроблялися плани, метою яких було виманити Махна на радянську територію і вже тут його судити за всіма законами революційного часу. Для більшовицьких вождів він і за кордоном становив загрозу.

Проте це не вдалося. Зате репресивна машина відігралася на його однодумцях і бойових товаришах, безжалісно згодом пройшовшись по них.

Незважаючи на те, що громадянська війна давно закінчилася, у 1937 році багатьом згадали старі «гріхи». Був заарештований і розстріляний колишній начальник штабу повстанської армії Віктор Білаш. Така ж доля спіткала начальника постачання армії Григорія Сергієнка, якого звинуватили у шпигунстві на користь Польщі. Як румунський і англійський шпигун, у 1938 році був розстріляний Лев Зіньковський-Задов, який до цього вірою і правдою 13 років служив у органах ГПУ-НКВД, не раз заохочувався начальством за сумлінну роботу.

Кримінальна справа на І. Лепетченка

У 1930-х роках органами НКВД неодноразово заарештовувався Іван Лепетченко. У жовтні 1937 року він був розстріляний за «активну контрреволюційну діяльність», а у 1971 році, внаслідок перегляду кримінальної справи, виправданий. Як неблагородного і колишнього активного махновця на початку війни у 1941 році було за-

арештовано і засуджено до 10 років ув'язнення Андрія Скомського. Сліди його губляться в Уфимській в'язниці.

Гуляйпільський та навколишні райони у тридцяті роки давали змогу репресивним органам виконувати й перевиконувати плани з викриття «ворогів народу». Адже у махновській армії служили тисячі, навіть десятки тисяч людей. Як наслідок, багато з них у роки тоталітаризму потрапили до списків неблагонадійних.

Ще перебуваючи в Польщі у 1924 році, Махно передбачав, що більшовики, рано чи пізно, все ж зведуть з ними рахунки. Його слова були пророчими. Але тоді до трагічної розв'язки залишалось ще багато часу. Кожен, як міг, влаштовував своє життя, намічав плани, радів бодай найскупішій звістці від товаришів, чим міг, намагався допомогти, поділитися успіхами й печалю. Про це красномовно свідчать листи, яких так мало збереглося, в основному, в архівах органів держбезпеки, протоколи допитів, а також спогади, пояснення, відповіді на питання, які колишні махновці власноруч писали, перебуваючи з різних причин в установах ГПУ-НКВД.

Зазначені матеріали публікуються зі збереженням авторського стилю, мови оригіналу і з мінімальними поправками.

3 пояснень Г. Сергієнна в ГПУ після повернення до СРСР про перебування за кордоном

С 1918 года я был в должности нач. отдела снабжения армии Махно. Принимал участие во всех кампаниях до 1921 года. С этого времени усилилось преследование армии, она уменьшилась (количественно), а также ощущалось отсутствие необходимого снабжения – оружия и др. припасов.

В том же году 28 августа я совместно с Махно и всей группой выехал в Румынию. Всех нас было 67 человек¹, которые три недели жили в гор. Бельцах, а затем я остался в комиссии по ликвидации лошадей. Махно с женой Галиной и Левою Задовым уехали в Бухарест, а остальные – в лагерь для интернированных в гор. Брашове, куда впоследствии был направлен и я. Махно в это время жил самостоятельно и существовал исключительно на имеющиеся при нем драгоценности и на деньги, полученные от продажи лошадей румынскими властями. Так мы жили до марта 1922 года.

А с этого времени я, Домашенко – комендант штаба и Черная Хмара (фамилию его забыл) направились лично к Махно в Бухарест. Последний нам сообщил, что в связи с требованием советского правительства о его выдаче, а также предстоящей Генуэзской конференцией этот вопрос может быть поставлен в более широкой плоскости, и румынские власти, в конце концов, вынуждены будут его выдать. Поэтому необходимо как-нибудь выбраться в Галицию, а там поднять восстание с целью облегчить в будущем свое положение в СССР, тем самым доказав свою лояльность к советской власти.

Под руководством Махно и совместно с его женой, а также Черной Хмарой, Домашенко Яковом, Харламовым Василием, Лепетченко Иваном, Зайцевым Василием, Морозом Федором, Кравченко Константином, Кугутом Игнатом, Шульгой Максимом, Красновольским Адольфом, Бурмой Ефимом, Волжаном Антоном, Горобцом Федором и др., всего в составе 20 человек, мы 2 апреля 1922 года решили отправиться в Галицию. Того же числа взяли на бирже в Бухаресте грузовой автомобиль и отправились в путь. Дня через два мы были арестованы румынскими властями и направлены в гор. Бучач в сигуранцию, где находились два дня под стражей. Согласно распоряжению министра внутренних дел Румынии были отправлены нелегально в Польшу. Здесь были арестованы польскими властями и направлены в гор. Станислав. Потом были заключены в лагерь

¹ За іншими даними, кордон перейшло 77 чол. – *Прим. авт.*

гор. Щелков, где находились 4 месяца, т. е. с апреля по сентябрь 1922 года.

В это время у нас начались переговоры с советским полпредством через наших сотоварищей Красновольского и Шульгу, которым удалось бежать из лагеря, по поводу поднятия восстания. Об этом узнала через провокатора Красновольского польская дефензива. Затем нас арестовали и перевезли в Варшаву. Махно, Домашенко и Черная Хмара находились в мокотувской тюрьме, Галина – в тюрьме в Повсянах, а остальные одиннадцать человек, в том числе и я, находились под стражей в арестном доме в Варшаве до марта месяца 1923 года, а потом были освобождены под подписку о невыезде из города, за исключением Махно, Домашенко, Черной Хмары и Галины.

В декабре месяце 1923 года мы все предстали перед судом по обвинению в соглашении с большевиками и попытке поднять восстание на Галичине. Суд за неясностью доказательств нас всех оправдал, в том числе и Махно. Следует отметить, что защита была выставлена из представителей ППС за вознаграждение в 1000 долларов, причем по этому поводу было ходатайство берлинских анархистов, которые и предоставили эту сумму. Нас всех держали без права выезда в Варшаве, а Махно, Домашенко и Черную Хмару разослали по разным городам: Махно с женой в Торун, Черную Хмару в Познань, а Домашенко в Быдгощь.

До марта месяца 1925 года я имел личную переписку с Махно, его женой и Черной Хмарой по поводу того, что из наших намерений ничего не вышло и что лучше было бы перейти на советскую территорию и сдаться властям. Махно к этому отнесся слишком равнодушно, даже был против моих намерений выехать, потому что советская власть не простит старого за время гражданской войны и т.д. В политическом отношении нашей группе в Польше невозможно было себя проявить. В материальном отношении нас поддерживала группа берлинских анархистов через самого Махно. Хотя я не получал ничего, но мне это известно. Фамилии того анархиста, который имел связь с Махно, совершенно не знаю, хотя с ним был знаком еще в Варшаве перед процессом.

Что касается Аршинова и Волина, то они находятся в Париже, а о самом Махно я совершенно ничего не знаю. Кугут, Мороз и Платон работают грузчиками на ст. Барановичи, Красновольский – в Варшаве шофером. Шульга неизвестно где, по некоторым сведениям, скончался от пыток. Кравченко уехал во Францию...

Харламов Василий, Зайцев Василий и Черняк – бывший командующий харьковской группой повстанцев в 1919 году – в данный

момент сидят в ковельской тюрьме и обвиняются в подготовке к взрыву железнодорожного моста где-то возле Ковеля. Я решил выехать в Россию, истребовав себе соответствующее разрешение.

Г. Сергиенко

29.07.1925 г.

(ГДА СБУ, УСБУ в Запорізькій області, справа № с-3, т. 4, арк. 6-7)

.....

Документ 2

Лист з українського посольства у Польщу до Наркомату закордонних справ УСРР про бесіду з дружиною Н. Махна

Українське радянське посольство в Польщі

Консульський відділ. 29.07.1922 р. № 1441/с

м. Варшава

Копія

Замнаркомзаксправ

тов. Яковлєву

Дня 22 липня ц. р. в консульський відділ нашого посольства зголосила заяву жінка Махна Галина Кузьменко аби дати їй дозвіл виїзду на Україну для переговорів з Уктуруядом у справі повернення групи махновців на Україну (заяву при цьому долучаємо). З безпосередніх балачок з нею виявилось, що їх всіх є 16 чоловік, знаходяться в таборі інтернованих в Стржалкові. Польська влада їх ізолювала від петлюрівців. Зі слів її видно, що махновці дуже невдоволені своїм життям в таборі і хотіли би повернутися на батьківщину. Також зник їх бойовий дух. Сама вона (Галина Кузьменко) робила враження перемученої і знеохоченої, просила навіть маленької грошової допомоги. В балачках кілька разів згадувала, що польські старшини (між ними Білінський) з таборової адміністрації пропонували їм вискок з табору і переправку на Україну, але допомоги наразі не хотіли надавати – казали, що, коли зроблять це, можна буде пізніше допомогти. Рівно ж робила натяки в такому напрямку: «Коли б нам Уктуруяд дав невелику бодай допомогу в грошах (якихось 300.000 – 400.000 польмарок) і 6–8 револьверів, ми могли б вискочити з табору і перекинутися за відомом Уктуруяду на Україну, а звідти перекинулись би на Гуцульщину в Галичину. Таким чином Уктуруяд був би критим і мав би закиди польурядові, що не видали в свій час Махна». На таку тему Кузьменко кілька разів звертала балачку і підкреслювала, що питан-

ня Гуцульщини серйозно в них дискутується.

Ми зі свого боку поминули мовчки її пропозиції такого роду і торкнулися виключно того, за чим вона прийшла – себто повернення її на Україну. Ми сказали, що Укруряд ледве чи буде вести переговори з ними як з групою, а кожний з них індивідуально може просити про амністію як всі, що активно боролися з Радянською владою. Така відповідь її не задовольнила, і вона прохала, аби заяву її все-таки вислали до НКЗС.

За завідуючого консульським відділом Максимович
(ЦДАВО України, ф. 4, оп. 1, справа № 566, арк. 16)

.....

Документ 3

Лист Н. Махна з моногупвської в'язниці (Польща) В. Данилову в Румунію (1923 р.)

Шановні друзі!

Вас здивує моя адреса, але не дивуйтесь. Кожна порядна людина повинна в цей час посидіти. Мене обвинувачують в організації повстання в Сх. Галичині. Ви, я знаю, будете сміятись, але тут не до сміху, а питання життя. Гроші ваші в кількості 38 тисяч одержали в таборі в середині серпня, але мене заарештували, через що грошей на руки не одержали. Зі мною тут Яшуня і його родина. Мене поздравте з потомством, не знаю тільки, син чи дочка, позаяк вона сидить у другій в'язниці. Мене пока даже не опрашували. Чи довго буду тут, не можу сказати, про це знають владу маючі та куртізанка. Жиєм кепсько в матеріальному відношенні й поправить навіть трудно, скрізь, кажуть, політика. Привіт всім командирам і повстанцям, а також Кіріч. й Сем. Пишіть. Ваші листи будуть для нас занадто дорогі.

До побачення. Нес.

Льові скажи, що забув адресу його тов. Бондаря, а вона потрібна... Пишіть, як живе, як ваша пані. Льові передай, хай по утрам хоч умивається. Як Женя? Чи Льончик не приїхав до табору? Привіт всім...

(ГДА СБУ, УСБУ в Одеській області, справа № 289-т, арк. 30)

.....

Материалы судебного процессу Н. Махно у м. Варшаві

27 с. м. в Варшавском окружном суде начался процесс известного «атамана» Махно и его сотоварищей: Галины Кузьменко, И. Хмары, Я. Домашенко, обвиняемых в том, что осенью 1922 г., находясь в концентрационном лагере Стржалково, составили тайное сообщество, которое путем соглашения с советской миссией в Варшаве намеревалось поднять восстание против польских властей в Восточной Галиции.

ОБВИНИТЕЛЬНЫЙ АКТ

Как видно из обвинительного акта, первые шаги по установлению контакта с большевиками были начаты любовницей Махно Галиной Кузьменко, которая уже в июле 1922 г. выехала в Варшаву «для поправления здоровья», а в действительности для переговоров с сов. миссией о возможности возвращения махновцев в Россию. Т.к. дальнейшие поездки Г. Кузьменко были запрещены польскими властями, то для последующих переговоров с сов. миссией Махно решил пользоваться интернированными, убегавшими из лагеря.

И вот один из этих последних, Красновольский, получил от Махно распоряжение побывать в сов. миссии, в Римском отеле, и поговорить «по делу Махно, которое там известно».

Красновольский вошел в контакт с неким Максимовичем в гост. «Виктория» (укр. сов. миссия), который ему поручил привезти от Махно письмо в миссию с точным определением, «в чем дело».

Красновольский об этом сообщил инспектору лагеря. После этого Красновольскому была облегчена возможность свидания ночью с Махно, который и передал ему письмо Максимовичу в сов. миссию, подписанное буквой «У».

В этом письме Махно писал, что в случае войны сов. Республик с буржуазной Европой он намерен вступить в ряды сов. армии.

Затем 24 и 31 августа Махно дал Красновольскому две «доверенности», в которых он писал, что готов признать сов. власть и доверяет Красновольскому ведение переговоров с представителями сов. республики о соглашении «для начатия борьбы во имя социальной революции в Европе».

Кроме того в последней «доверенности» Махно указывает, что ему необходимы деньги, а для расширения восстания в Галиции

нужна бригада сов. конницы и рота хорошей пехоты на тачанках. Эта доверенность подписана: главнокомандующий рев. пов. украинской армией махновцев Махно.

Полномочие это было в копии. Причем заверяющая подпись адъютанта Махно – неразборчива.

В сов. миссии было выдано 100.000 мк. для Махно в банкнотах по 5 тыс. мк. каждая.

Номера банкнотов были записаны полицией.

При посредстве Красновольского и ранее бежавшего из Стржалкова интернированного Шуляка был польскими властями установлен «контакт» с Махно и его ближайшими людьми.

Некоторые письма были писаны шифром и подписаны Махно, Хмарой, Домашенко.

* * *

Слушание дела началось в 12 ч. 25 мин.

Махно небольшого роста, весь черный: черная куртка, усы, волосы. Черные глаза: злые, блестящие. Сжатые губы. Рядом с ним его «подруга» Кузьменко. Стриженная. В пенсне. Держится спокойно.

Хмара – тип шофера.

Около него Домашенко: тип унтер-офицера.

Вызвано 32 свид. 10 не явилось.

Защ. Рудзинский считает необходимым отложить слушание дела ввиду неявки такого важного свидетеля, как Шуляк, который являлся «курьером» между Махно и большевистской миссией в Варшаве.

Защитник указывает на то обстоятельство, что летом 1922 г. пол. мин. иностр. дел получило от большевиков ноту с требованием выдать атамана Махно как контрреволюционера. Это указывает, что «во время переговоров» Махно с большевиками последние требовали его выдачи. Далее, чтобы разобраться в личности Махно, его предыдущей деятельности, его работе в России, защитник предлагает присоединить к делу вышеуказанную советскую ноту и две книжки на русском: П. Аршинов «История махновского движения. Берлин, 1923 г.» и статью И. В. Герасименко в «Историке и современном» – «Махно».

Защ. Пасхальский также указывает, что суду для выяснения отношения Махно к большевикам необходимо разобраться в названных материалах, и поддерживает заявление своего коллеги о необходимости отсрочить слушание дела, затребовав от мин. иностр. дел копию большевистской ноты о выдаче Махно и из различных польских учреждений (Сейм, Генер. штаб и т. д.) копии

писем Махно, характеризующие его лояльное отношение к Польше.

Защ. Щалковский считает необходимым возможно подробнее рассмотреть всю деятельность Махно.

Прокурор просит дело слушанием продолжать. Неявку свидетелей признать законной, советскую ноту из мин. иностр. дел затребовать, книги о личности Махно к делу не присоединять, т. к. они не могут быть отнесены к разряду научных. Но не протестует против желания защиты расширить вопрос о характеристике личности Махно.

Требовать копии писем Махно, адресованных в различные польские учреждения, прокурор не считает нужным.

Выслушав сообщение сторон, суд в 1 ч. 20 мин. удаляется на совещание. В 2 ч. 20 мин. возвращается и постановляет дело слушать, запросив мин. иностр. дел: была ли нота сов. правительства о выдаче Махно. Русские книги, характеризующие Махно, суд постановил не рассматривать.

На обычные вопросы председателя подсудимые отвечают:

Махно Нестор Иванович, 32 лет, окончил 6 кл. нач. училища. При царском правительстве был присужден к смертной казни в 1910 г. одесским военным судом за ряд убийств госуд. чиновников и бросание бомб. Ввиду несовершеннолетия смерть была заменена ему бессрочной каторгой.

Махно говорит по-русски.

И. Хмара был присужден к смерти коммунистами. Бежал. Он офицер русск. армии, 26 лет. Окончил коммерческое училище.

Я. Домашенко, 32 лет, поручик царской армии, украинец. Родился в Гуляй-Поле. Не судился. Отвечает по-русски.

Г. Кузьменко, 27 лет. Родилась в Киеве, украинка. Окончила учительскую семинарию. Жена Махно. Имеет ребенка. Не судилась.

Во время чтения обвин. акта Махно саркастически улыбается.

Махно и его сотоварищи виновными себя не признают и отрицают переговоры с большевиками.

Следует приведение к присяге свидетелей. Среди них: генералы, офицеры, полицейские, русские эмигранты, рабочие, б. солдаты и т. д.

Все места за столом журналистов заняты. Зал переполнен публикой и судейскими чиновниками.

В 6 ч. объявляется перерыв.

1 ДЕНЬ

После перерыва дает показание Махно. Говорит Махно по-русски, с некоторой аффектацией, складно.

Махно протестует против того, что обвинительный акт изобра-

зил его не только преступником против Польской республики, но и против всего человечества, ибо «я изображен бандитом, насилующим женщин, вырезающим им груди, истребляющим и убивающим невинных людей без разбора. Это клевета, и эта клевета занимает почетное место на страницах обвинительного акта. Многие пользовались моим именем и совершали ужасные преступления.

На меня и моих соратников клеветали Деникин, большевики, уличные «борзописцы» и т. д. Пресса это разносила по свету.

И через польский республиканский суд я протестую против этой клеветы».

Условия жизни в Стржалкове, как говорит далее Махно, не давали ему возможности вести такое серьезное дело, как переговоры с советской миссией. Да мог ли он вести переговоры с большевиками, он, Махно, который не исполнил приказания большевиков и не бросил свою 57-тысячн. армию в 1920 году против поляков?

Красновольский, показания которого составляют основу обвинительн. акта, является лишь лицом, находящимся в распоряжении польской разведки.

Он и Шуляк были презираемы махновцами, так как были амнистированы большевиками и ввиду своего неопределенного положения в своей среде вынуждены были бежать.

«Мой барак, – утверждает Махно, – с 7-ми часов вечера запирался. Через каждые два часа производилась, при смене часовых, поверка. За моим баракком был исключительный надзор: жандарм в сенях и 2 часовых. Я, мои люди были изолированы и находились под постоянным серьезным наблюдением».

Начинается допрос свидетелей.

Свидетель пор. Блонский встречал атамана Махно в Стржалкове как член ревизионной комиссии, обследовавшей положение интернированных.

Махно просил об освобождении его из лагеря и говорил, что хочет уехать из Польши. Он предлагал свои услуги на организацию контр-разведки в Совдепии. Махно говорил, что хочет организовать снова армию на Советской Украине, где у него остались боевые товарищи.

«Если генер. штаб, – говорил Махно, – опасается провокации с моей стороны, то я предлагаю своих людей для этой цели, напр., Зайцева, а сам останусь в лагере с женой».

Со своей стороны свидетель никаких предложений атаману Махно не делал.

Защ. Пасхальский предлагает очистить зал заседаний от публики, так как защита предполагает задать ряд вопросов пор. Блонскому.

Председатель соглашается на это, но после допроса Калюшке-

вича, который показывает, что Махно боялся, что большевики расстреляют его. Когда он выяснил, что выдан не будет, то он предлагал свои услуги польскому правительству.

2 ДЕНЬ

Продолжается допрос свидетелей. Св. Карашкевич, львовский украинск. журналист показывает, что он читал воззвание Махно, в котором он резко выступал против большевиков, писал об их подкупности; о том, что они действуют ради своих партийных целей.

Воззвание это производило впечатление, что у Махно ничего общего не может быть с большевиками. Оно кончалось обращением ко всем демократическим газетам с просьбой его перепечатать.

Защ. Пасхальский (обращаясь к свидетелю): Как вы, как общественный украинский деятель, относились к деятельности Махно?

Свид. Махно настоящий народный революционер, отчасти анархист, отчасти государственник.

Св. Пионткевич (начальн. тайной политической разведки в Варшаве) показывает, что прошлым летом инспектор лагеря Стржалково прибыл к нему с Красновольским; последний заявил, что он уполномочен Махно на ведение переговоров с большевистским посольством в Варшаве. «Мне было поручено мин. внутр. дел вести это дело. Все письма Махно к большевикам были мною сфотографированы, – говорит свидетель. – Одно из писем было помечено фамилией отправителя: Г. Кузьменко. Письмо было адресовано в большевистскую миссию.

В одном из писем было предложение вызвать восстание в Галиции. Номера полученных от большевиков денег были записаны полицией».

Председ. Прошу говорить определенно. Кем из полиции?

Свид. Не знаю.

Далее свидетель сообщает, что в переговорах Махно с большевиками, через Красновольского, речь шла только о тех большевистских частях, которые должны были быть продвинуты к польской границе и в соответствующий момент могли перейти границу.

Защ. Рудзинский. Не предполагали ли вы, что Красновольский был двойным агентом: и большевистским и вашим?

Свид. Нет, он слишком мало интеллигентен.

Свидетель сообщает, что сов. миссия раскрыла планы Красновольского и благодаря этому обстоятельству переговоры закончены не были.

После перерыва переводчик читает ноты украинского сов. правительства, пересланные польскому правительству по делу атамана Махно.

Переводчик читает ноты по-украински, затем по-польски. Первая в сокращении гласит:

– Украинское сов. правительство получило сведения, что атаман Махно находится в лагере Стржалково и просит польское правительство о выдаче Махно сов. правительству для суда над ним за совершенные грабежи и разбои на территории Сов. Украины. Нота датирована 24 мая 1922 года.

Вторая нота от 4.11.1922 г. укр. наркоминдел к польскому повер. в делах в Харькове гласит, что сов. правительство приняло с величайшим удивлением отказ о выдаче Махно сов. суду. Сов. нота называет Махно бандитом и преступником, деяния которого подлежат суду во всех странах, независимо от их политического устройства.

Суд вызывает главного свидетеля обвинения Адольфа Красновольского.

Свидетель сообщает, что с Махно познакомился еще в Румынии и вместе с ним перешел польскую границу. Польские власти отправили всех их в Стржалково. В лагере он узнал, что Махно хочет вести какие-то переговоры с большевиками.

Была однажды в лагере сов. миссия, и один из махновцев передавал письмо в миссию от Махно. Свидетель точно не знает, что передавал.

– На другой день я, – говорит он, – Шуляк, Василенко и еще один человек, фамилии которого я не помню, убежали из лагеря. Махно передал нам, что он хочет вести переговоры с сов. миссией. Я взялся быть посредником между Махно и большевиками.

Далее свидетель показывает, что о своем задании он сообщил польским властям в лагере и рассказывает, как последние облегчили ему сношения с Махно.

Свидетель говорит, что уже переходя границу он намеревался помешать Махно вредить его родине – Польше (в зале смех). Я слышал, что Махно всегда устраивает восстания, и когда «они» говорили между собой о Вост. Галиции, то я предполагал, что и в Галиции будет устроено восстание. Свидетель вообще путается и не дает ясного изложения своих планов и поступков.

Он сообщает, что после первого своего «визита» к большевикам он снова вернулся в Стржалково, причем польские военные власти сняли солдат с караула у барака Махно, поставив на их место двух офицеров, которые и пропустили свидетеля к Махно. А Махно он сказал, что «подкупил часовых».

Защ. Для чего вы обратились в сов. посольство об амнистии и высылке в Сов. Россию?

Свид. Чтобы войти в доверие к Махно.

Защ. Почему вы не сообщили об этом польским властям?

Свидетель путается и не может дать объяснений.

Защ. Были ли разговоры в сов. посол. об освобождении Махно?

Свид. Не было... И вообще я только привозил письма.

Свидетель снова путается и вообще не может обстоятельно рассказать, о чем же велись разговоры в сов. посольстве.

Защ. Обыскивали ли вас когда-либо польск. власти?

Свид. Никогда.

Допрос Красноволяского продолжается и на вечернем заседании.

Вчера вечером были допрошены поляки – жители Уманского уезда Киев. губ., из коих трое ничего существенного показать не могли. Двое же из свидетелей, дамы, сообщили, что их мужья зверски были убиты махновцами, несмотря на то, что они обращались в махновский штаб и даже лично к Хмаре с просьбой о помиловании.

Подс. Махно заявил, что он в этом районе не останавливался и штаба его там не было.

Наиболее интересным моментом заседания была очная ставка махновца Сергиенко с Красноволяским.

Св. Сергиенко заявил, что Красноволяский сам сознался в присутствии его и Хмары, что ему большевиками из сов. миссии было поручено провоцировать Махно.

Красноволяский это отрицает.

Ввиду позднего времени председатель прерывает очную ставку и закрывает заседание.

3 ДЕНЬ

Начинается показаниями инспектора лагеря в Стржалково. Показания этого свидетеля не внесли в дело ничего нового. В Красноволяском свидетель видел человека, который хотел действительно помочь родине. На вопросы защиты свидетель сообщает, что группа махновцев в лагере была незначительна, и свидетель, как начальник лагеря, в ней «своих» людей для разведки не имел.

Все «сношения» Махно путем: Красноволяский – большевики, шли через свидетеля, который видел все письма Махно и все письма от Красноволяского к Махно.

Красноволяский же, привозя «вести» из Варшавы, находился под постоянным наблюдением свидетеля или его лагерных «агентов». Даже жил у свидетеля на его квартире.

Денежные суммы, получаемые Красноволяским от свидетеля, были незначительны. Денежных выгод Красноволяский не имел.

Защ. Пасхальский просит суд вызвать из Стржалково для показаний полицейского, который передавал письма Махно от Красноволяского и обратно, б. коменданта лагеря Гроховского, и затребовать из мин. иностр. дел копию 3-ей большевистской ноты, в которой изложен инцидент с Красноволяским.

Прокурор поддерживает все эти предложения защиты.

Суд соглашается удовлетворить ходатайство защиты.

Свид. Стршелецкий, капитан, офицер 2-го отдела ген. штаба в течение часа дает показания при закрытых дверях.

Далее дает показания св. Ястржембский, комиссар полицейской разведки, непосредственно следивший за «перепиской» Махно, которую он вел с большевиками через Красноволяского. Свидетель сообщает, что на допросе подс. Г. Кузьменко заявила, что она писала письма большевикам, частью шифром, и не знала их содержания, но по приказанию «не то Махно, не то Хмары» она получила часть денег из тех 100 000 мк. которые были выданы Красноволяскому большевиками.

На многие вопросы председателя свидетель отвечает неопределенно.

Почти на все вопросы защиты свидетель отвечает: «Не помню».

Председат. читает показания Шуляка, б. солдата армии Деникина, а затем служившего у Махно.

Шуляк на допросе подробно рассказывает о пребывании Махно в Румынии, а затем о его «первых шагах» в Польше, после перехода румынско-польской границы. Шуляк сообщает, что Махно имел своих вооруженных людей под Коломыей и Стржалково. Свидетель заявляет, что если его отвезут в Стржалково, то он покажет места, где спрятано оружие.

Председ. к св. Ястржембскому. Возили ли вы Шуляка в Стржалково?

Свид. Да. Но он не мог указать этих мест.

Свидетель Крупиньский, комиссар полиции, составлял протокол, когда явился к нему в Варшаве Красноволяский и заявил, что он имеет 100.000 мк., полученных им от большевиков для передачи Махно. Свидетель записал номера и серии пятитысячных бумажек, из которых составлялась вся сумма.

Свид. Хват – комиссар полиции, который был командирован из Варшавы вместе с комиссаром Ястржембским для ареста Махно.

Им был произведен обыск в бараке Махно в Стржалково и был найден шифр и маленький кусочек бумаги под полом в коридоре. Хмара признался на допросе, что «он употреблял этот шифр для сношений со своими людьми». Махно категорически отрицает какое-либо свое отношение как к шифру, так и к письмам, которые он писал в сов. посольство в Варшаву.

Хмара на допросе заявил, что за два дня перед арестом он был вызван Махно и последний дал ему на подпись какое-то письмо, что он и сделал. Хмара выступал, как начальник штаба Махно.

Свидетель категорически утверждает, что в его присутствии под полом был найден шифровой ключ, пятьдесят тыс. мк. по 5.000, часть которых (по номерам) сходилась с теми банкнотами, которые Красновольский получил от сов. посольства для передачи Махно и номера которых были записаны комиссаром Крупинским в протоколе.

Свидетель на вопросы прокурора сообщает, что согласно показаниям Домашенко махновцы часто выступали вместе с большевиками против Деникина.

Свидетель говорит твердо, ясно, не путается.

Председатель в 4 ч. 30 м. объявляет перерыв до 6-ти ч. вечера.

После обеденного перерыва дают показания махновцы, которые рассказывают, что семья Махно была убита большевиками и что Махно является непримиримым врагом большевиков.

Далее дает показания свидетель Ягодзинский, член П.П.С., он пробыл с Махно 4 с пол. года на каторге, считает Махно идейным анархистом. Свидетель вел переписку с Махно, когда последний был в Румынии и затем, когда он приехал в Польшу. Махно просил свидетеля помочь ему выбраться из лагеря, т. к. он хотел вернуться на Украину и бороться против большевиков. Через свидетеля Махно пересылал письма начальнику государства и в партию П.П.С.

Св. Заяц (махновец) «атаман» отряда в 42 чел.

Председ. Во имя какой идеи вы боролись с большевиками?

Св. Заяц. Охраняя собственную жизнь.

Затем свидетель сообщает, что Красновольский являлся агентом разведки и арестовывался 5 раз. Узнал это он на Повонзках от другого агента разведки Г. Лещинского.

На вопрос председателя, можно ли освободить св. Зайца, прокурор ответил: «Да. Но после дела я им, наверное, займусь».

Защита просит занести это заявление прокурора в протокол.

4 ДЕНЬ

Суд приступает к осмотру вещественных доказательств.

Председ. (обращаясь к подс. Хмаре). Признаете ли вы, что это ваш шифр?

Под. Хмара. Нет... Мне его комиссар Хват не показывал. Я имел шифр для сношений со своими людьми, но это не тот...

Вещественные доказательства передаются для исследования

экспертам. В числе вещественных доказательств находятся: фотография, конверты с письмом Кузьменко, с адресом: «Максимович, Ясная № 26, собственноручно» (сов. укр. посольство в Варшаве), а также ключ к шифру.

Переводчик читает письмо Махно к Шуляку, отданное известным уже из процесса «полицантом в уланском мундире» комиссару Хвату.

В письме Махно спрашивает Шуляка: не стал ли он провокатором? «Нужно быть осторожным и не соперничай с А.». И подписано письмо – Малый.

Махно заявляет, что он этого письма не писал.

Председатель показывает письмо, якобы написанное Кузьменко к Красновольскому.

Св. Красновольский заявляет, что он это письмо получил.

При допросе свидетелей Красновольского и Свигера устанавливается след. противоречие: письмо имеет дату 25 сентября, Красновольский же заявил, что он его получил за месяц до ареста Махно. (Махно арестовали 25 сент.), комис. Свигер не помнит, когда и при каких обстоятельствах он видел это письмо.

Свид. комис. Ястржембский заявляет, что за несколько часов до ареста Махно комис. Хват получил это письмо непосредственно от «полицанта».

Свид. комис. Хват (во время показаний св. Ястржембского находился в свид. комнате). Категорически заявляет, что он имел это письмо и Красновольский знал его содержание.

Защита заявляет, что Махно был арестован 25 сентября, письмо тоже написано 25 сент. Зачем же показывали это письмо, когда «дело было ликвидировано»?

Свид. комис. Хват считал это вполне возможным.

После двадцатиминутного перерыва прочитывается расшифрованное письмо Махно к «ответственным представителям Сов. Украины и России». Письмо гласит, что «возможно поднять восстание в Галиции, для чего надо сначала иметь 50 милл. мар. пол., а затем деньги будут взяты от буржуев. Нужно сначала произвести несколько партизанских рейдов по Галиции». Далее в письме говорится: «Вы должны возможно скорее нас освободить из лагеря». Подписано: За группу Махно – Хмара и Домашенко.

Комиссары Ястржембский и Хват сообщают, что это письмо было получено от «полицанта в уланском мундире» обычным путем, за несколько часов до ареста Махно.

Председатель сообщает, что «полицанта в уланском мундире», который передавал письма Махно и получал от него, власти разыскать не могут.

Письма от «группы» Махно написаны безграмотно на «украинско-русском» языке, неразборчиво, на клочках бумаги.

При осмотре писем подсудимые улыбаются и отрицают то, что эти письма написаны ими.

В числе вещественных доказательств имеются два удостоверения, выданные Махно и подписанные Махно, Хмарой и Домашенко.

Подписи на этих удостоверениях подсудимые признают. Это, конечно, важный материал для экспертов.

Г. Кузьменко признает также, что вела записи в маленькой записной книжечке, которая вместе с вышеуказанными удостоверениями передается экспертам.

Таким образом, экспертам переданы образцы почерка всех подсудимых. Кроме того подс. Кузьменко пишет несколько строк под диктовку и передает написанное экспертам.

Объявляется перерыв. Эксперты в отдельной комнате производят экспертизу.

На вечернем заседании выступают эксперты-графологи, производившие экспертизу почерков подсудимых.

Среди мертвой тишины в зале эксперты (их двое) заявляют, что фотографии с писем, произведенные комиссаром Пенткевичем, произведены «любительски», и материалом для экспертизы слушать не могут.

Большинство писем, в том числе текст существенного для обвинения письма «к ответственным представителям советских Украины и России», писала жена Махно – Г. Кузьменко. Шифр был написан рукой Хмары. Собственноручность подписи Махно на письмах экспертиза установить не может и определенно устанавливает разницу между подписями Махно на письмах и образцом почерка Махно, предоставленным в распоряжение экспертам.

Таким образом, экспертиза пришла к тому заключению, что письма писались или Г. Кузьменко, или Хмарой, но подписи на них, приписываемые Махно, вызывают сомнение в том, что они сделаны его рукой.

После экспертизы допрашивается дополнительно еще несколько свидетелей, из которых львовский украинский журналист Карашкевич характеризует Махно как идейного человека. Свид. утверждает, что население в Вост. Галиции Махно совершенно не знало.

Председатель задает вопрос Махно, правда ли, что он собственноручно застрелил Григорьева и что в октябре 1920 г., когда занял Гуляй-Поле, Махно вошел в союз с большевиками.

Махно. Я никого не убил. Достаточно мне было приказать, чтобы приказ был немедленно исполнен. Григорьев погиб, т. к. в Елиса-

ветграде убил 2000 евреев, среди которых погиб «цвет еврейской анархической молодежи».

В ответ на вторую часть вопроса Махно пытается осветить сущность анархизма, но председатель не разрешает. Тогда Махно говорит о своей борьбе с белой и красной Россией и объясняет со стратегической точки зрения необходимость своего временного союза с Красной армией.

Заседание закрывается в 11 час. вечера.

5 ДЕНЬ

В субботу начались прения сторон.

Речь прокурора. Характеризуя личность Махно, прокурор отмечает переменчивость: то он идет против большевиков, то с ними. В конце концов, разбитый, он уходит с Украины, ищет убежища за границей, сначала в Румынии, затем в концлагере в Польше.

И вот этот кумир украинского мужика, вождь Революционной Армии, который даже о себе говорит в 3-ем лице, стал обыкновенным серым обитателем концентрационного лагеря. «Лев в клетке», который ищет свободы. Считаюсь с тем, что у Махно есть некоторое политическое «обличье» и он мог сыграть роль в сношениях Польши и советских республик, польское правительство должно было внимательно следить за Махно.

Что же делает в лагере Махно? Он, анархист, пытается завязать сношения с генеральным штабом армии *par excellence* буржуазной – армии польской.

Далее прокурор переходит к подробному исследованию и обсуждению переписки Махно с советскими властями. Прокурор подчеркивает то обстоятельство, что в одном из писем есть слова: «Мы готовы подчиниться советскому правительству, тем более, что никогда не шли против него». Прокурор говорит о дальнейших переговорах Махно с советскими властями о планах поднятия восстания в Вост. Галиции, о бригаде советской кавалерии для поддержания этого восстания и т. д.

Убеждение в виновности усиливается, как говорит далее прок., также от сходства шифровых ключей и наличности четырех пятитысячных банкнот, номера которых сходятся с номерами банкнот, полученных от большевиков, найденных у подсудимых во время обыска.

Показание свидетелей и экспертиза графологов, которые определенно заявили, что письма были написаны или Кузьменко, или Хмарой, подтверждают виновность. Некоторые сомнения относительно подписей самого Махно на документах не ослабляют их, ибо,

конечно «Махно был душой» всей этой переписки.

Мог ли заговор Махно быть реализован и мог ли как таковой повредить польской государственности? Прежде чем ответить на этот вопрос, прокурор обсуждает показания кап. Стрелецкого (офицер разведки ген. штаба показывал при закрытых дверях), который заявил, что «легендарный» Махно, как повстанческий деятель на Украине, является крупной величиной и что партизанские банды, которые проскакивали в Вост. Галицию, всегда состояли из украинцев, родом из Сов. Украины. Вост. Галиция не поддерживает этих банд, т. е., по мнению кап. Стрелецкого, Вост. Галиция не является удобной почвой для восстаний.

Против этого мнения кап. С. возражает прокурор и заявляет, что реализация заговора Махно была вполне возможной.

Ст. 102 Уголовн. Уложения говорит об «отделении» какой-либо части государства. Это «отделение» могло быть реализовано атаманом Махно если не в целом, то в какой-либо незначительной части территории.

ПРИГОВОР СУДА

Вчера в 10 ч. 20 м. вечера объявлен приговор суда по делу Махно.

Украинские граждане – Махно, Хмара, Домашенко и Кузьменко, обвиняемые по ст.ст. 51 и 102 Уголовного Уложения, признаны по суду оправданными.

РЕЧЬ ЗАЩИТНИКА

– В этом деле суд, – начал защитник, – имеет дело, так сказать, с «экзотическими» гостями, пришедшими с территории того «восточного сфинкса», которого выдающиеся западные политики понять не могут.

О Махно говорят разное. Одни говорили о нем как о герое, другие как о бандите. Но установить, является ли он только «проходимцем русской революции» или действительно идейным человеком, для дела чрезвычайно важно.

Независимо от «самого движения махновщины», в 1919-20 гг. Махно был анархистом. Прокурор считал важным не то, был ли он анархистом или нет, а то, каким был анархистом – восточным или западным.

Но в этом вопросе главное – моральная ценность человека. И если Махно был настоящим анархистом, то о махновщине, о его людях, конечно, это сказать трудно.

Теперь нужно выяснить отношение Махно к большевикам. Махно уверяет, что благодаря ему Буденный опоздал на 2 недели, и этим была спасена Варшава.

Защитник переходит к показаниям свид. кап. Стшелецкого, б. шефа польской разведки по тылах большевистской армии в 1920 г. Свидетель заявил, что в то время для верховного командования возникал вопрос: с кем завязать соглашение – с Петлюрой или с Махно, настолько последний был крупной величиной. И польский ген. Штаб еще в 1922 г. понимал, что единственным человеком, после поражения Петлюры, годным для поднятия восстания на Украине, был Махно.

А ведь мы же сами допустили молчаливое соглашение с большевиками, чтобы они покончили с Врангелем (движение в зале). Буржуазная Польша с коммунистической Совдепией! Так должен был поступить польский генер. штаб, говорит кап. С. Не приходится удивляться и тому, что Махно, со своей анархистской концепцией, заключал соглашение с большевиками. Он боролся со всеми, но не с Польшей. В 1920 г. Махно отказался идти на польский фронт, не желая принять участие в борьбе двух народов.

И, наверное, если бы мы отдали Махно большевикам, то «суд народной совести» немедленно бы его расстрелял.

И поверьте, что те 8 лет тюрьмы, какие ему угрожают, пустяки по сравнению с тем, что ему угрожало бы на территории Москвы. В то время, как мы арестовывали Махно, в это время в Москве происходил большевистский суд над махновцами.

Переходя к переговорам с сов. миссией, защит. говорит:

– Инициатором всех «этих переговоров» является, конечно, сов. миссия. Миссия требовала большей и большей определенности, а Махно «хитрил». Сов. миссия хочет иметь документы, хочет иметь выход из положения.

Я анализирую обвинения прокурора и утверждаю: предположим, что Махно сносился с большевиками, но он не хотел дать такого материала, какой большевики могли у себя опубликовать и какой мог быть направлен против самих махновцев.

И целью Махно было только уйти из лагеря, а не произвести «восстание в Восточ. Галиции».

Самое соглашение же между Махно и сов. миссией не доведено до конца, а потому мы не можем говорить о конкретном заговоре.

Прокурор спрашивал, как мог анархист вести сношения с буржуазным пол. ген. штабом? А как мы могли вести сношения с большевиками, а не с «буржуазным» Деникиным? Делалось это потому, что этого требовали политические обстоятельства.

Мы должны сказать, что, осудив Махно, мы теряем «козырь» в войне с советской Россией, которой мы не хотим, но которая может быть...

Сов. миссия своей интригой старается выбить у нас из рук такой же козырь, какой когда-то выбила в лице Савинкова, который шел против большевиков.

Я прошу высокий трибунал оправдать Махно!

В 6 час. заседание возобновляется. Защитник Стржалковский подробно говорит о необоснованной «кровавой легенде» Махно. Махно был жесток, но тогда на Украине все были жестоки... Что касается его отношений к большевикам, то левые партии не так давно политически отделились от большевиков. Не приходится поэтому особенно удивляться тому, что и Махно иногда мог идти с большевиками, а не с реакционным Деникиным. Но с большевиками Махно долго идти тоже не мог, ибо он сторонник «вольных местных советов», и ему был не по душе «большевицкий левиафан», с его исключительным централизмом.

Защ. Рудзинский указывает, что свидетельские показания нельзя считать достаточными, многих важных свидетелей не было.

Мы должны ответить на вопрос: кто такой Махно и что такое махновщина. Мы знаем о нем, как о кровавом атамане, главным образом из уст бежавшей с Украины «зажиточной польской буржуазии». Но другое о нем говорил капит. ген. штаба Стшелецкий, знающий революционное движение на Украине, поляк-рабочий, известный поляк-социалист Ягодзинский, сотоварищ Махно по сибирской каторге.

Основной линией деятельности Махно является его непримиримое отношение к большевикам. И только обстоятельства заставляли его временно заключать соглашения с его врагами – большевиками.

В отношении Польши он был или нейтрален, или доброжелателен. И он не напал на тылы польской армии.

В ПОСЛЕДНЕМ СЛОВЕ СВОЕМ

Махно сказал: – Переходя границу, я рассчитывал на гостеприимство славянского народа. Я жду справедливого решения.

Хмара: – После того, что пришлось перетерпеть в Стржалково и в польских тюрьмах, мне нечего сказать.

Кузьменко и Домашенко отказались от последнего слова.

В 9 час. суд удаляется на совещание.

В 10 ч. 20 мин. возвращается суд. Председатель читает приговор. Украинские граждане Махно, Хмара, Домашенко и Кузьменко, обвиняемые по ст. 51 и 102 «код. карного» варшавским окружным судом, оправданы.

После оглашения приговора публика окружает подсудимых. Некоторые пожимают руки оправданным и их защитникам.

(Газета "За свободу!" 27.11 – 3.12.1923 р. – Державний архів Львівської області)

.....

Документ 5

Лист Н. Махна з м. Торуня (Польща) В. Данилову в Румунію (грудень 1923 р.)

Дорогие Василий, Лева и другие.

Поздравляю вас, а через вас всех остальных находящихся в Румынии наших друзей-повстанцев и командиров с Новым годом. Всем желаю Вам наилучших благ в вашей жизни.

Затем считаю приятным сказать вам, что по суду я оправдан. Сейчас получил права жительства в Республике, конечно, в указанном городе Торуне, откуда я и пишу эту записку. Живу в нем я с Г. А. и дочуркой. Домашенко живет в городе Быдгоще, а Хмара в Паркане. Остальные наши хлопцы находятся на работах в г. Варшаве и пределах его.

По выходе из пансиона я как будто начинаю поправляться. Город Торун окружен еловыми и сосновыми лесами. Я поселился как раз возле леса с целью подышать свежим воздухом. Воздух здесь ужасно хороший.

Если бы материально был месяца на 3–4 обеспечен, можно было бы подлечиться, но что сделаешь, коль мы так бедны, именно мы, в которых всякая сволочь всегда и всюду бросала камни, как на грабителей, награбивших кучи золота. Но мы действительно оказались честнее честнейших в области грабежа. Сейчас я пока что думаю о средствах. Как только раздобуду, тогда подумаю о визе – на время приехать к вам. Пока будьте здоровы, живите мирно.

Ваш Батько.

Если вздумаете присылать деньги, то только в иностранной валюте. Сейчас они мне до безумия нужны. Если есть лишние, присылайте сейчас.

(ГДА СБУ, УСБУ в Одеській області, справа № 289-т, арк. 29)

.....

3 пояснень І. Лепетченка в ГПУ (1924 р.) про перебування в Польщі

Летом 1923 года освобожденные из польской тюрьмы махновцы находились в бараках г. Варшавы. Среди освобожденных были я, Сергиенко, Харламов, Зайцев и еще 7 человек. Махно в то время сидел в мокотувской тюрьме. Однажды, примерно в мае–июне месяце 1923 г., к нам в барак пришел неизвестный человек, который вызвал Сергиенко и о чем-то с ним беседовал. В тот же день или на следующий Сергиенко сказал мне о том, что меня хотят увидеть два неизвестных человека. Я пошел вместе с Сергиенко, и на углу следующего барака мы встретились и познакомились с мужчиной, назвавшимся Никой, и женщиной. Свое имя она назвала, но я его забыл.

Ника и женщина в первую очередь предупредили нас о том, чтобы мы ничего не рассказывали Зайцеву, т. к. по сведениям, полученным Никой от Махно, Зайцеву доверять не следует ввиду того, что он не участвовал в махновском движении, а присоединился к махновцам лишь за границей. Зайцев был в петлюровской банде Черного Хмары.

После этого Ника стал говорить о том, что надо отбить Махно, когда его будут вести на допрос, что им получены письма от Аршинова и Волина, из которых можно убедиться в том, что ему, Нике, поручено организовать отбитие Махно. В первые дни Ника этих писем не показывал, но когда мы (я, Сергиенко, Зайцев, Харламов и Бурыма) решили выяснить, кто такой Ника, я и Сергиенко попросили Нику показать нам письма Аршинова и Волина. Письма были нам даны и прочитаны. Аршинов и Волин действительно писали о том, что Нике можно довериться в вопросе об отбитии Махно. После их прочтения мы все же ему полностью не доверяли и попросили показать нам какую-нибудь доверенность от Махно. Он принес письмо от Махно, в котором последний просил нас помочь Нике. Но по почерку этого письма мы не были уверены в том, что оно было написано Махно. Тогда мы написали Махно шифрованное письмо, которое он сумел бы разобрать, поскольку он сам научил нас этому шифру. Письмо мы передали Нике.

Три недели мы никакого ответа от Махно не получали. Ника сказал нам, что ответа нет, потому что на посту нет тех жандармов, которые могли бы письмо передать. По прошествии этих трех недель

приходит Ника и говорит о том, что на следующий день нужно отбивать Махно. Я спросил его, как обстоит дело с посланным нами Махно шифрованным письмом, на что Ника ответил, что Махно письмо получил, но не разобрал его. Во время этой беседы подошел и Сергиенко. Мы сказали Нике, чтобы он принес на следующий день револьверы и деньги, хотя мы решили не отбивать Махно, пока он не ответит нам письмом. Мы предполагали, что вся эта затея с отбитием Махно может исходить от дефензивы.

На следующий день Ника принес 5 револьверов и 125 патронов к ним и, кажется, 250 000 марок. Хотя, припоминаю, что оружие и деньги принес не Ника, а эта женщина, которую я видел первый раз с Никой. Я получил у нее деньги и револьверы, но в условленное время и место для отбития Махно мы не вышли. Револьверы я сейчас же спрятал в песке около бараков, а деньги принес хлопцам и разделил по 50 000 марок каждому. Я вспомнил еще один момент: накануне получения нами револьверов Зайцев составил от нашего имени письмо, в котором он указывал, что дело с отбитием Махно придумано дефензивой, но ей не удастся нас спровоцировать. Это письмо никто не подписывал, и я передал его женщине тогда, когда я уже получил от нее револьверы и деньги.

Через неделю мы решили выяснить, кем передано нам оружие, т. к. мы предполагали, что, возможно, это оружие передано нам Сов. консульством или дефензивой. В дефензиву мы не решились пойти, чтобы узнать об этом, а решили с Зайцевым зайти в консульство и узнать у консула, кем это оружие было нам передано. С этим намерением я и Зайцев зашли в консульство, поговорили с консулом, и он сказал нам, что консульство это оружие нам не посылало, но чтобы мы не отдавали его в дефензиву. После этого мы решили оружие сохранить и никому его не передавать.

Спустя несколько дней в бараки приехал Ника вместе с одним товарищем Махно, который сидел с ним когда-то в Москве и которого звали Петр (Ягодзинский – Прим. авт.). Приехав в барак, Ника и Петр вызвали Сергиенко и начали его стыдить за то, что мы взяли оружие, деньги и ничего не сделали. Через день Ника снова приходит к нам и приносит письма от Махно, Хмары и Домашенко, и тогда мы убедились, что ему можно доверять. После прочтения этих писем я возвратил Нике полученное мною оружие.

Приблизительно через месяц состоялся суд над Махно. Со мною снова связался Ника с тем, чтобы я один участвовал в организуемом другой группой отбитии Махно на тот случай, если его приговорят к нескольким годам тюрьмы. Ника меня предупредил, чтобы я никому из наших ребят не говорил о предстоящем отбитии Махно

и об этом же писал сам Махно в письме. Ника меня познакомил с несколькими хлопцами, из коих было три еврея и один немец. Мне было передано Никой от Махно письмо, в котором он просил меня не отставать от этих хлопцев. Передавал письмо жандарм, который препровождал Махно из тюрьмы в суд. План отбития был разработан, но не был осуществлен, потому что Махно оправдали. После этого я, Зайцев, Бурыма и Волжан уехали из Варшавы в Волковиск на лесную работу, т. к. к тому времени у нас не было никаких средств.

Спустя месяц-полтора я получил письмо от Махно, из которого я узнал, что он уже освобожден и живет в Торуне. Тогда же он писал, что на днях будет в Варшаве и просил меня, чтобы я приехал в Варшаву после получения от него телеграммы. Когда Зайцев узнал, что Махно будет в Варшаве, он пожелал также выехать со мною. Получив телеграмму от Махно, я и Зайцев поехали в Варшаву. Когда я рассказал Махно о происшедшем во время моих контактов с Никой, Махно смеялся над всем, что произошло, и предложил мне и Зайцеву выехать с ним в Торун.

Мы поехали в Торун и там прожили полгода. Я занимался сапожничеством, а Зайцев мне помогал. Махно пожелал выехать в Данциг. Он дал мне свои документы и попросил поехать в Варшаву для получения в министерстве разрешения на выезд. Министерством было отдано при мне распоряжение по телефону в Торун, чтобы беспрепятственно разрешили выезд Махно в Данциг. Для получения разрешения на мою поездку из Торун в Варшаву и обратно ходатайствовал сам Махно. Перед поездкой в Варшаву Махно поручил мне зайти к Нике и получить для него револьвер с патронами. Я получил у Ники револьвер системы «браунинг» и к нему 17 или 18 патронов. После моего приезда в Торун Махно взял у меня несколько патронов, а «браунинг» и несколько патронов оставил мне. У него был револьвер системы «маузер».

Перед отъездом в Данциг Махно сказал мне, что если я хочу поехать в Россию, то чтоб я забрал спрятанные мною при махновщине деньги и приехал обратно за границу. Махно мне также говорил, что если меня ЧК арестует, чтобы я не говорил о том, что он тоже хочет ехать в Россию, а чтобы я сказал об этом лишь тогда, когда меня полностью освободят и когда можно будет вполне довериться тем, кто меня освободит.

Махно уехал в Данциг, а я уехал в Варшаву вместе с Зайцевым и Харламовым. Последний пробыл в Торуне всего несколько дней, приехав за несколько дней до нашего отъезда. В Варшаве я, Харламов и Зайцев пошли в консульство просить, чтобы нам разрешили выезд в Россию. Консул ответил, что мы можем заполнять анкеты, но

выехать сможем не раньше, чем через шесть месяцев, т. е. лишь после получения из Москвы разрешения на въезд. Тогда, не удовлетворившись ответом в консульстве, я один пошел к Черняку с тем, чтобы они (польские анархисты – Прим. авт.) посодействовали мне переправиться в Россию. Ввиду того, что в этот день Ники не было, Черняк предложил мне придти на следующий день. Когда я пришел на следующий день, Ника был у Черняка и попросил его переправить меня, Зайцева и Харламова в Россию. Ника знал о том, что я должен поехать в Россию за золотом, т. к. ему говорил Махно при мне в Варшаве, что когда-нибудь я должен поехать за золотом.

В тот же день, кроме Ники и Черняка, пришел и Померанец, с которым меня познакомили. Ника согласился с необходимостью моей переправы в Россию. Тут же Черняк и Померанец сказали, что они переправят нас поодиночке в Россию, и если у них будут деньги, то они и сами переправятся. Деньги же обещал достать Померанец, т. к. у нас было очень мало денег. Зайцев, Харламов и я прятались в это время на кладбище в Варшаве, т. к. мы не хотели зарегистрировать наш приезд в Варшаву, дабы иметь возможность подделывать в документе разрешение на выезд в Ковель (зачеркнуть разрешение, выданное нам в Торуне на выезд в Варшаву, и написать вместо Варшавы Ковель)...

И. С. Лепетченко

(ГДА СБУ, УСБУ в Запорізькій області, справа № с-3, т. 3, арк. 27-28)

.....

Документ 7

Из повідомлення варшавського резидента в Іноземне відділення ГПУ УСРР 25.07.1924 р.

...По словам других махновцев и хмаровцев, Лепетченко пользовался большим доверием у Махно и исполнял обязанности ординарца (вернее, денщика). В настоящий момент Лепетченко находится в самых тяжелых материальных условиях, т. к. Махно выехал в Данциг, его бросил, а он своим трудом не в состоянии прокормиться (проф. сапожник)...

В середине июля месяца с. г. он встретил Черняка (варшавский анархист), который предложил ему выехать нелегально на Украину для изъятия оставленных в свое время им, Лепетченко, ценностей

по указанию Махно и перебросить эти средства в Польшу, т. к. они в настоящее время переживают финансовый кризис, за что ему, Лепетченко, будет выдана соответствующая компенсация. Лепетченко согласился...

В обязанности Лепетченко Черняком вменяется следующее:

а) перейдя границу, направиться в Житомир (документами Л. будет снабжен в Берездове на одну из перечисленных фамилий: Лепетченко, Домбровский или Чайковский) с письмом к жене Черняка, проживающей в городе, откуда он, Лепетченко, вместе с сыном Черняка направится в г. Умань, где также будет вручать письмо, но пока неизвестно кому.

б) из Умани Л. вместе с другими направится в места, известные только ему и Махно, где хранятся им лично оставленные ценности, а именно:

1. В Дибровку Гуляй-Польского района к крестьянке (фамилию не помнит), где Л. по указанию Махно оставил небольшую походную кассу и два саквояжа с оружием.

2. В еврейскую колонию № 4 к еврею, проживающему у самого леса (фамилию также не помнит), где он оставил два сундука.

3. В колонию № 25, где Л. при отступлении также оставил несколько саквояжей.

Все вышеперечисленное Лепетченко должен изъять вместе с выехавшими с ним товарищами и доставить в г. Житомир на квартиру жены Черняка, а оттуда – половину за границу, где их будет ожидать Черняк...

(ГДА СБУ, УСБУ в Запорізькій області, справа № с-3, т. 5, арк. 14)

.....

Документ 8

Із доповіді М. Спентора в ГПУ УСРР про результати бесіди з І. Лепетчениом після його затримання на польсько-українському кордоні в 1924 р.

Сейчас же после суда над Махно Лепетченко, Харламов и Зайцев переселились в Торун, где уже жили Нестор и Галина. Лепетченко устроился у одного сапожника, куда впоследствии пошли работать Харламов и Зайцев. Нестор часто захаживал к ним в мастерскую и когда

разговор касался перехода на советскую территорию, то он выражал свое согласие. Лепетченко же он говорил, что нужно будет в Гуляй-Поле и в Дибровке, и в других местах забрать ценности и документы в том случае, если последний не согласится оставаться на стороне советской власти, а пожелает обратно ехать за границу. Настроение вообще у всех ребят создалось такое, что ждали только удобного случая, чтобы перебраться на родину без всякого намерения продолжать свою прежнюю деятельность. Неоднократные обращения к консулу за визой оставались безрезультатными, и ребята сами несколько раз пытались перейти границу, но были задержаны польскими властями (переходили Лепетченко, Бурима, Зайцев и Харламов).

Еще во время пребывания Махно в Торуне к нему приезжал польский анархист Ника (Савицкий Юзеф) и в течение долгого времени с ним беседовал. Месяца полтора тому назад после приезда Ники в Торун Махно вызвал Лепетченко к себе. Когда Лепетченко вошел в квартиру, он услышал следующие слова Махно: «Вы можете языком делать все, что угодно, а оружием не имеете права ничего делать». Когда же Лепетченко остался с глазу на глаз с Махно, то последний ему сказал: «Если вас, махновцев, анархисты будут посылать убивать советских консулов, то вы немедленно сообщите об этом советскому представительству».

ТАКТИКА АНАРХИСТОВ

Сейчас же после суда над Махно у Ники в деревне Порошково (в 17 верстах от Варшавы) собралось совещание немецких, польских, итальянских и русских анархистов. Главным образом дебатировался вопрос о терроре, т. е. о том, нужно или не нужно убивать советских консулов, представителей и т. д. Итальянские и польские анархисты настаивали на терроре, необходимость его они доказывали необходимостью заставить этим методом советское правительство легализовать анархистские организации в России, добиться свободы печати, агитации и пропаганды. С другой стороны, метод террора, как утверждали итальянские и польские анархисты, должен стать методом устрашения западно-европейских государств, которые воочию должны убедиться, как анархисты умеют отвечать на репрессии со стороны правительства. Махно, присутствовавший на этом совещании, категорически высказывался против террора, в частности против применения его в отношении советских консулов, представителей и т. д.

Сейчас этот вопрос встает еще с большей силой, дебатировается анархистами различных государств и должен получить окончательное разрешение на всемирном совещании анархистов в Париже,

которое состоится в ближайшее время. Аршинов и Волин солидаризируются вместе с Нестором по вопросу о терроре, последние получили согласие французского правительства на въезд в Париж. Туда же должен приехать и Махно, который ведет переговоры с французским правительством о переводе махновцев из Румынии в Париж. Аршинов и Волин считают, что прежде всего необходимо сконцентрировать силы для организационной и пропагандистской работы, а не для террора, а также что всемирное совещание анархистов должно будет высказать свое веское мнение и вынести соответствующие постановления только в этом направлении. Черняк, Михайлов и часть других русских анархистов высказываются за террор.

В апреле месяце с. г., когда Махно был в Варшаве, он говорил Сергиенко, что считает возможным вести переговоры с советским правительством о переходе на территорию СССР, если ему удастся пробраться из Польши в другое государство, где сами переговоры смогут быть обставлены достаточно конспиративно. То же самое он говорил и Лепетченко, когда вместе с ним они были посажены в Торуне в тюрьму за первомайское выступление (они просидели всего 4 дня).

Уполномоченный СО ГПУ УССР (Спектор)

(ГДА СБУ, УСБУ в Запорізькій області, справа № с-3, т. 5, арк. 44-45)

.....

Документ 9

Зі звіту М. Спектора в ГПУ УСРР про результати пошуку спільно з І. Лепетченном махновського золота

12 сего мес. (12.08.1924 р. – Прим. авт.) в 14.30 я и Лепетченко отправились в дер. Больш. Михайловку. По сведениям Лепетченко, в этой деревне у крестьян Курочки, Процайко и Светухина (фамилия неточная) были оставлены патроны, ценности и документы. Мы прежде всего стали разыскивать Оксану Процайко, у которой Лепетченко непосредственно спрятал 20-фунтовый ящик с ценностями. Так как Лепетченко фамилию ее не припоминал и месторасположение дома ее тоже не вспомнил, то наши двухчасовые розыски оказались безрезультатными. Мы тогда отправились к Курочке. Последний нам сообщил, что в 1922 г. к нему явился Чубенко с каким-то отрядом и забрал у него оба чемодана...

13 сего мес. мы с утра пошли разыскивать Оксану Процайко и нашли ее дом, в котором живет ее родственница с этой же фамилией. Сама Оксана выехала на хутор. По сведениям этой женщины, в дом несколько раз приходили делать обыск, но не находили этого 20-фунт. ящика с ценностями. Только в последний раз, приблизительно в начале 1922 г., ящик был найден в печи. Оксана была арестована, а затем выпущена.

В этот же день мы отправились в дер. Гавриловку, у рабочего (мельника) Носова мы узнали точный адрес нужного нам старика, живущего недалеко от него и назначенного сейчас соцким. Старик встретил нас с большущей осторожностью и сообщил нам, что в сентябре месяце 1921 г. к нему явился Каретников с женой, сидящий якобы сейчас в Александровском допре, и от имени Нестора потребовал выдачи оставленных у него документов и ценностей. Старик после долгих колебаний отдал ему сумку под расписку. Эту расписку он согласился нам отдать с условием, что мы оставим у него аналогичную расписку...

На следующий день (14 сего мес.) мы отправились в 4-ю еврейскую колонию, где Лепетченко у еврея по фамилии Хозан оставил два больших чемодана. К вечеру мы вместо того, чтобы попасть в 4-ю колонию, попали в еврейскую колонию Богодаровку, а утром 15-го прибыли в 4-ю колонию, но здесь Хозана не оказалось. По-видимому, Лепетченко перепутал номера, т. к. колония, в которой живет Хозан, находится в нескольких верстах от 25-й немецкой колонии.

В этот же день мы были у вдовы Долгаш в дер. Петропавловке. Она сообщила, что в 1921 г. к ней явился Каретников с женой и сказал, что Нестор лежит раненный, его охраняет Ванька Лепетченко и что они его прислали за сундуком с екатеринославским золотом. Долгаш, сильно огорченная состоянием Батьки, отдала сундук, сама нагрнула еще хлеба и попросила обязательно отвезти это Батьке и Ване.

По сведениям Лепетченко, имеются еще несколько мест, где оставлены кое-какие вещи:

1. В 25-й немецкой колонии оставлена одежда и портфель с документами.
2. Возле дер. Новоспасовки на хуторе Николаевка оставлены личные вещи Махно.
3. В дер. Подолке оставлены вещи...

(ГДА СБУ, УСБУ в Запорізькій області, справа № с-3, т. 5, арк. 46)

.....

Свідчення В. Бойченна про поїзду до Румунії Прилежненіе

Выехав из Харькова, я 18.10 с. г. был переброшен на территорию Румынии возле г. Бендеры. В 9 час. вечера того же числа я выехал из г. Бендеры в г. Кишинев, там мне пришлось ждать поезда 10 час. Я нашел номер в гостинице и пробыл до утра (документы у меня не спросили). В 7 час. утра 19.10 я выехал и в 12 час. дня я прибыл в г. Яссы. Здесь мне пришлось ждать следующего поезда 7 час. В 7 час. вечера я выехал в Гимеш-Фажет. Там на лесопильной фабрике Унион я нашел группу махновцев в числе 9 чел., находящихся под наблюдением Тарасенко. (Всем махновцам в Румынии было известно, что я был в России). Передав им имевшееся у меня письмо от Льва Зиньковского, я объяснил им цель моего приезда, т. е. предложил ехать в Россию. Все тотчас же изъявили согласие ехать.

Командант всех интернированных махновцев в Румынии т. Данилов находится в 18 верстах от Гимеш-Фажета на лесопильной фабрике в Агараше, ст. Полянка. Побыв в Гимеше один день, я отправился к Данилову. Там я нашел Данилова и с ним 12 чел. Передав имевшееся у меня письмо Льва Зиньковского и объяснив им цель моего приезда, я попросил Данилова дать мне нужные документы, письма и т. д., на что Данилов мне ответил: «Что касается документов, писем и т. д., я дам тебе все то, что найду нужным». На мое предложение ехать в Россию он сказал: «Я напишу письмо батьке Махно и что он напишет, то я и сделаю».

Люди, находящиеся с ним в количестве 12 чел., изъявили согласие ехать со мной сейчас же. Но собравшись и обсудив технический вопрос поездки, решили ни в коем случае не ехать всем вместе, т. к. всем вместе одновременно ехать – это значит привлечь внимание сигуранцы А постепенно рассчитываясь с работы, дождавшись первых заморозков, по 2-3 человека переходить границу. Оповестить всех махновцев, находящихся в других местах Румынии, обо всем, рассказанном мною.

Сам Данилов в беседе со мной рассказал о том, что на протяжении моего отсутствия, т. е. за 6 мес., им получено от Махно из Данцига одно лишь письмо, в котором он сообщает о том, что русские анархисты в Германии (Берлине) собираются выехать во Францию (Париж). Одно письмо он получил от Галины, жены Махно, из Франции. Содержание письма он мне не рассказал. У Данилова я пробыл сутки. Перед уходом он дал мне следующее: «Историю мах-

новского движения», написанную в Берлине Аршиновым-Мариным, 2 открытых письма от Махно, 6 фотографий личности Махно, фотографию украинской группы собравшихся на конференцию в 23 г. в г. Бухаресте, копию резолюции конференции и письмо ко Льву Зиньковскому. С тем я и уехал обратно в Гимеш-Фажет.

Прибыв сюда, я рассказал обо всем, что говорили мне у Данилова. Все решили ждать первых заморозков. Жизнь всех их в Румынии весьма незавидна, работают 10–12 час. в сутки, заработная плата ничтожна, еле хватает на харчи, оборваны все до основания. Итак, я 22.10 выехал из Гимеш-Фажета. Тем же путем через Бакеу–Аджут–Яссы–Кишинев я прибыл 24.10 в 8 час. утра в г. Аккерман и целый день до 7 час. вечера прошлялся по городу.

В 8 час. вечера по условному знаку мне подали лодку, и я благополучно прибыл на эту сторону. По дороге в поездах в Румынии я из знакомых мне русских и украинских эмигрантов никого не встречал. Будучи в Гимеш-Фажете, я встретил одного знакомого мне русского офицера – Николая Сергеевича Михайлова. Он много меня расспрашивал о России, о соввласти, расстреливают ли и за что. Я все ему рассказал, что видел и слышал. Он дал мне совет, как ехать обратно. Дал мне свой документ офицера (капитана), чтобы мне было легче, т. е. безопаснее проехать до границы. Прощаясь со мной, он мне сказал: «Скоро и я буду в России. Но если я и приду, то из меня большевики ничего не вышибут». Должен отметить, что Михайлов среди русской эмиграции в Румынии пользуется большой популярностью. Полную характеристику о нем и его деятельности может дать Лев Зиньковский, т. к. он его хорошо знает...

Бойченко

Приложение

Интернированные махновцы в Румынии в числе 45-ти человек.

Из них с тов. Даниловым в Агараше следующие:

1. Данилов Василий Антонович	– с. Гуляй-Поле Екат. губ.
Нач. арт. снаб.
2. Сидоренко Никита	рядовой
3. Шаповалов Роман	– « —
4. Богаенко Федор	рядовой
5. Батвинов Андрей	– « —
6. Коцарев Петр	– « —
7. Дорошук Лука	– « —
8. Королев Петр	– « —
9. Маторин Илья	– « —
10. Борода Григорий	– « —

11. Леонов Василий — « —
12. Бондик Андрей — « —

В Гимеш-Фажете:

1. Тарасенко Василий нач. конной разведки
2. Савченко Василий нач. пулемет. команды
3. Рыженко Иван ком. кав. эскадрона
4. Кудий Сергей рядовой
5. Домашенко Яков — « —
6. Кочатков Василий — « —
7. Чуприна Константин — « —
8. Израенко Григорий — « —
9. Курчанов Филипп — « —

В гор. Констанца:

1. Чухлебов Роман рядовой
2. Шаповалов Григорий — « —
3. Кошкарёв Афанасий — « —
4. Тыртишный Егор — « —
5. Громов Степан — « —
6. Вяткин — « —
7. Музыка Дмитрий — « —

В гор. Бакеу:

1. Тумоверов Макар рядовой
2. Тулгаев Василий — « —
3. Максимов Михаил — « —
4. Борисов Александр — « —

В гор. Бухаресте:

1. Корниенко Омелько рядовой
2. Ефим — « —

В гор. Журжиу:

1. Гончаренко Иван ком. кав. Махно 1921 г.
2. Василенко Иван пом. ком. кав. разведки
3. Татаренко Федор рядовой
4. Горобец рядовой

В Орадио-Марэ:

1. Михайлов Петр рядовой
2. Карпов Александр — « —

3. Губинук Иван
4. Ведренко Григорий
5. Федор

– « —
 писарь штаба армии
 рядовой

В гор. Плоешты

1. Леонов Даниил
2. Куц Фома

ком. кав. эскадрона
 писарь штаба армии

А посему в итоге:

В Агараше	– 12 чел.
Гимеш-Фажете	– 9 чел.
Констанце	– 7 чел.
Бакеу	– 4 чел.
Бухаресте	– 2 чел.
Журжиу	– 4 чел.
Орадио-Марэ	– 5 чел.
Плоешты	– 2 чел.
<hr/>	
	45 чел.

4.11. 24 г.

Бойченко

(ГДА СБУ, УСБУ в Одеській області, справа № 289-т, арк. 22-24)

.....

Документ 11

**Лист Л. Зіньовського В. Данилову, привезений
 до Румунії В. Бойченком (жовтень 1924 р.)**

Друг Вася, я жив, и все хлопцы, которые выехали со мной, живут дома. Я знаю, дорогой друг, что тебя это поразит, как, мол, могло случиться, что я, столь виновный перед Сов. властью, помилован и живу на свободе. Подробности о нашем переходе и нашей явке тебе расскажет Вася, а я напишу тебе следующее. Белаш был задержан вскорости после нашего ухода за границу. Он тоже жив и какая ложь, когда нам писали с Берлина о всех ужасах, которые творятся якобы Соввластью!

Вася, приглашать тебя лично сюда на Украину не приходится, так как ты в достаточной мере сознателен и всегда поступал по своим

соображениям. Я хочу только тебя уверить, что Советская власть не мстит и даю тебе честное слово, что в случае твоего приезда ты будешь невредим. Что касается всех наших хлопцев, то ты должен им даже оказать содействие в немедленном возвращении на родину.

Я знаю, Вася, что ты наверно уже получил письма от Б. (Батько Махно – Прим. авт.), а также из Берлина о том, что Левка сделался провокатором, и призыв к воздержанию от поездки на Украину и т. д. И вот на это я именно тебя хочу спросить: что, лучше сидеть за границей, заниматься всяким гнусным распространением об ужасах, якобы творимых рабоче-крестьянской властью, ожидать и даже подготавливать восстание к свержению этой власти, или же перейти сюда, так как я, быть помилованным и принять участие в свободной жизни? Знаю хорошо тебя, знаю твои убеждения, уверен, что ты в душе со мной согласишься, но знаю также, что тебе трудно будет порвать с Б. А мне кажется, что сам Б. в конце концов должен признать свои ошибки перед Советской властью и придти сюда. И я не теряю надежды, что это будет, и если ему надо оказать содействие в чем бы то ни было, то отсюда будет гораздо легче.

Я прошу тебя, Вася, все обдумай и напиши ответ. Письмо это прочти всем хлопцам, находящимся возле тебя. А пока будь здоров, жду тебя. Привет Дарье Григорьевне.

P.S. Получи от Никиты 600 лей и от Макара 300 лей и внеси в кассу. Привет всем нашим хлопцам. Напоминаю еще раз, что там вам не место. О жизни в России вам расскажет Вася. Еще раз до свидания. Твой друг – Лев Зиньковский.

(ГДА СБУ, УСБУ в Одеській області, справа № 289-т, арк. 20)

.....

Документ 12

Лист Л. Зіньковського В. Тарасенку, привезений до Румунії В. Бойчином (жовтень 1924 р.)

Друг Тарасенко.

Тебе рекомендую оказывать содействие Васе Бойч. Напиши мне, как там положение вещей. Собери хлопцев, которые работают с тобой, и сообщи им все, что передаст Вася словесно. Если хочешь,

можешь ехать сейчас, я тебя жду. Если же найдешь нужным на время остаться, то останься. Я постараюсь с тобой не терять связи. Что касается неприкосновенности, то даю тебе свое честное слово, что кто бы ни приехал, будет совершенно свободно жить дома.

Скомский Андрюша живет дома и уже забыл за тяжелое существование в Румынии. Дальше, советую тебе не терять со мной связь. Напиши мне, если не думаешь сейчас ехать. Где Б.? Что обо мне пишут из Берлина и имеешь ли ты вообще связь с Берлином? Если Гриша Маленький у тебя, то направь его сейчас же ко мне, он мне нужен. Если там Домашенко, то пусть тоже едет в первую голову. Всем хлопцам передай от моего имени, чтоб ехали сюда, я их буду ждать. А пока будь здоров. Привет... и всем нашим хлопцам.

Твой друг Л. Зиньк...

(ГДА СБУ, УСБУ в Одеській області, справа № 289-т, арк. 21)

.....

Документ 13

Лист Л. Зіньновського В. Данилову, привезений до Румунії В. Бойчонком (грудень 1924 р.)

Друг Вася.

О себе много писать не стану. Живу в Харькове, был дома и на меня смотрели как на пришельца с того света. А теперь вот что: напиши мне, где и как живет Б. (батько Махно – Прим. авт.) и Г. А. (Галина Андріївна, дружина Махно – Прим. авт.). За Б. я слышал, он болен. Пиши, серьезна ли болезнь и где он лежит. Я со своей стороны постараюсь для него что-нибудь сделать. Напиши мне адрес Г. А.

Вася, напиши мне, как ты смотришь на то, что я здесь и что пишут из Берлина, и что пишет Б. Все подробности тебе Вася расскажет. Постараюсь, чтобы его приезд остался конспиративен. Вася, я надеюсь в дальнейшем поговорить кое о чем подробно. А теперь окажи содействие в том, чтобы сюда приехали два человека: Сав. (Савченко Василь – Прим. авт.) и Израенко. А пока все. Привет твоей супруге и всем нашим хлопцам. Да, Вася, сюда приехали Лепетченко и Бурыма, сейчас они живут дома. Пантюшка Каретник живет в Гуляй-Поле и торгует лошадьми. Я постараюсь вскорости быть в Гуляй-Поле и буду у твоих. Если ты вздумаешь приехать, то напиши об этом мне, и вообще, не теряй со мной связь. Напиши, как там живут пани и Л. К., Дмитро Фомич.

Кланяюсь всем. Даня тоже живет в Харькове. Еще раз прошу тебя, напиши обо всем подробно и окажи содействие хлопцам.

А пока будь здоров.

Твой друг Лев

(ГДА СБУ, УСБУ в Одеській області, справа № 289-т, арк. 42)

.....

Документ 14

Лист Н. Махна з Парижа до родичів В. Зайцева

Уважаемая Софья Романовна и П. Близнюк (Софія Романівна – рідна сестра В. Зайцева, Петро Пилипович Близнюк – її чоловік – Прим. авт.).

Ваше письмо получил. Вы говорите, что смерть Василия Романовича (Зайцева – Прим. авт.) для вас неожиданное явление. Это преждевременное трагическое явление неожиданно для всех нас, с которыми он вместе жил, ел и пил вместе за одним столом.

Василий Романович всегда был замкнут и хмур по своей натуре. Мне лично пришлось наблюдать его на протяжении целого ряда лет, хотя и не всегда постоянно, но каждый год от октября-ноября 1921 г. вплоть до его тяжелых мучений после неудачного удара себя в висок, а затем с тяжелым мучением смерть. Всегда я видел в нем честного, лишь подчас с плохими наклонностями человека. Это последнее осталось в нем наследственно от сурового, подчас деспота, отца, каким был для В. Р. Роман Федорович.

С конца 1921 г. и начала 1922 г., В. Р. заметно революционизировался. Стал тверже умом и мужеством в своих рассуждениях. При всякой политической беседе не мог простить себя за участие действующим лицом в рядах денкининщины и врангелевщины.

Коренным образом отрицал петлюровщину. А за два месяца перед смертью настойчиво добивался от меня, почему я, пользующийся таким авторитетом в рядах европейских революционных анархистов, не организую террористического акта против Раковского, который повинен в расстреле ЧК наших товарищей Осипа Гофмана и Яши Алого, которых Раковский в конце августа 20 г. выслал ко мне в качестве посредников между мною и им, а когда они сели в поезд, ЧК их арестовала и расстреляла.

Когда я ему ответил, что через уничтожение левыми левых цели

революции далеко не уйдут, то Василий Романович с этим согласился, но категорически заявил, что он окончательно решил, что возвращаться ему на родину незачем, так как там ему нечего делать.

После этого его заявления, я, несмотря на то, что он жил в нашей семье, меняю к нему свое отношение, т. е. до этого заявления я относился к Василию Романовичу как к человеку, случайно путающемуся в политических эмигрантских кругах, сейчас же я меняю к нему свое отношение.

Я, от которого по ряду чисто субъективных причин он менее всего мог ожидать какой бы то ни было материальной поддержки, всецело уделяю ему свое внимание. Я советую ему прожить за нашим столом еще месяц-два, но зато найти себе работу, из которой была бы польза, где бы можно было чему-нибудь научиться. Он со мной соглашается и живет у меня до 7 сентября. В то время я нашел ему место на одной фабрике в цехе механики, где все свои люди. Они встретили В.Р. с распростертыми руками, и он работал среди них до 27 сентября, а затем ушел домой и сказал мне: «Дальше я уже не могу работать, нет сил больше жить».

Когда я бросился его уговаривать, то он заявил мне, что он пошутил, что он пришел из фабрики по случаю того, что болит голова. Я уложил его в кровать и приложил к правой стороне лба компресс, с которым он лежал около часа, а затем подозвал меня и сказал, что ему легче, что он хочет ходить по комнате. Компресс был снят, я его накормил и после у нас была длинная беседа.

Василий Романович непрерывно твердил, что он, как поэт, а он действительно поэт, пишет правду, которой нет сейчас на земле... Я его успокоил, тогда он прекратил свою болезненную тему. Но когда я его попросил, чтобы он утром 29 сентября поехал со мной в одно место, он категорически отказался, заявив, что он завтра уйдет по весьма важным делам. После было выяснено, что он в это время искал револьвер, но об этом – в следующем письме.

Сейчас прошу вас, разыщите, пожалуйста, и пришлите 2 прокламации, одна за подписью отамана Черной Хмары от августа или сентября 1920 г., а другая за то же время, если не раньше, за подписью командира 10-й бригады некоего Чалого. Вы можете их найти в музее революции, буду бесконечно благодарен вам за них.

Остаюсь всегда в вашем распоряжении по вопросам о Василии Романовиче.

С уважением, Нестор Иванович

7.11.26 г.

P.S. Укажите надежный адрес, я вышлю вам все работы Василия Романовича. В прощальном письме он поручает нам, мне и

моей подруге, их вручить только любящей его Софье Романовне или его другу.

Не отправил я их вам сразу из-за боязни, чтобы они где-либо не пропали. Они будут хорошей памятью о Василие Романовиче. Из них много есть смехотворных, есть стихотворения, которые можно издать отдельной брошюрой.

Вы, Софья Романовна, и вы, П.Ф., должны будете об этом позаботиться, и также жду просимое мною от вас, как то – две прокламации и надежный адрес.

Будьте здоровы, не тоскуйте и не волнуйтесь. Все, что имеется у меня в руках В.Романовича, будет доставлено вам.

Н.И.

(ГДА СБУ, УСБУ в Запорізькій області, справа № с-3, т. 1, арк. 97)

.....

Документ 15

Лист П. Ісєєнова із с. Ново-Павлівка Ногайського району Мелітопольського округу І. Лепетченну в Гуляй-Поле

Тов. Лепетченко, я, Павел, недавно приехал из Парижа на родину и хотел бы иметь от вас письмо с подтверждением вашего адреса и указанием, кого вы знаете в Париже.

Я имею пару вопросов к вам, напишу их по получении от вас письма. Возвращаясь из Парижа, я был в Москве и в Бердянске. К вам не мог заехать и не знаю, удастся ли когда заехать, поэтому нам нужно установить переписку. Если вы можете, то заезжайте ко мне в село Ново-Павловку Ногайского района (10 верст от ст. Трояны).

В Париже я часто видел Нестора и Галину. Если вас что интересует, то спросите, по возможности я вам отвечу.

Пока всего лучшего. С товар. приветом

Павел

12.07.1927 г.

(ГДА СБУ, УСБУ в Запорізькій області, справа № с-2, арк. 4)

.....

Лист П. Ісаанова із с. Ново-Павлівка Ногайського району Мелітопольського округу І. Левитченку в Гуляй-Полі

Здравствуй, тов. І. Леп.

Вчера я получил от вас ответ на мое письмо. Малый (близькі товариші так називали Махна за його низький зріст – Прим. авт.) и Галина со своей дочкой Люсей в Париже. Я с ними знаком с самого их приезда в Париж. С Аршиновым знаком 6 лет, после появления его в Берлине и с Волиным – тоже. Они теперь все в Париже. Волин от нашей работы, т.е. от работы наших вышеупомянутых товарищей стоит далеко в стороне, да еще выступает с клеветой в печати, раскол начался с чисто денежной стороны...

Знаю я и Харламова В., и Зайцева В. ..., а других товарищей я не знаю. Зайцев собрался приехать на родину, уже были кое-какие бумаги, но вдруг он убился. Галина обещала вскоре меня здесь встретить. Н. И. очень желал быть здесь, но побаивается, а Петр (Аршинов – Прим. авт.) и не думает показывать свой нос. Буданова не знаю и не видел, в Бердянске тоже никого не видел. Здесь у нас есть много наших товарищей. Один из наших видел в Бердянске тов. из шт. (штаба – Прим. авт.), но фамилии его не помнит, он со шрамом. Кроме этого, я ничего больше здесь не узнал. Прошлую неделю меня мучила сибирская язва (сибирка), запустил ее, уже был присмерти, поехал в Ногайск, доктор спас и сегодня первый день работаю – я портной.

Малый просит, чтобы ты разыскал фотографию С. Каретника и др. товарищей и послал по прилагаемому адресу.

Приезжайте ко мне в любое время, буду рад встретиться. Пока всего лучшего.

Павел

P.S. Да, по вопросу, чем все занимаются. Малый при мне писал 2-й том воспоминаний. Ему очень и очень необходимы листовки, газеты и, если есть, записки... Последнее время ему француз. тов. за это платили и с этого он жил. Здоровье его плохое, иногда харкает кровью, работал на заводе токарем, но потом уволили и лечили, был в клинике и в деревушке. Галина работала при сапожной мастерской, изготовляла верхи для изящных дамских туфель, и Н. И. умеет эту работу выполнять.

Аршин. (Аршинов – Прим. авт.) с женой шьет на дому изящные дамские туфли, детские тоже, но простых не умеет делать. Раньше

он работал на автомобильном заводе как слесарь, она что-то плела, вязала, Харламов где-то работал в шахтах с Зайцевым, потом приехали в Париж. Харламов поступил на литье металла – тяжелая работа, а Зайцев разную работу делал, был долго без работы и в это время покончил с жизнью.

Во время моего отъезда Харламов шатался без работы, был нездоров – в груди и еще что-то, говорил, что домой будет ехать через годик-два, и теперь учится шить туфли у Аршин.

Павел

22.08.1927 г.

(ГДА СБУ, УСБУ в Запорізькій області, справа № с-2, арк. 11-13)

.....

Документ 17

Лист Н. Махна з Парижа П. Ісаакову в с. Ново-Павлівка Ногайського району Мелітопольського округу

Дорогой друг Павел.

Долго ты молчал. Наконец отозвался. Но весть о твоём отзыве нехорошая. Ты пишешь, что чуть было не умер и сейчас остаешься нездоров. Это плохо, ведь ты хотел работать и работать и вдруг болеешь. Я склонен думать, что ты заболел по случаю недоедания. Вегетарианская пища – травка да масло, масло да травка, а иногда сами овощи – жиров не дают. Двунogie же животные требуют жиров, тогда их организм здоров и бывает способен на все: с 3-4 невестами вести переговоры, 3-4 невест успокаивать, тогда ты для всех их добр, всем им желаешь счастья. Правда, ты старый фанатик вегетарианства. Тебе говорить о нем неудобно. Ты не поверишь, что оно при наших крестьянских житейских условиях изнуряет человеческий организм. Поэтому я перестану тебе говорить об этом.

Ты пишешь, что иногда переписываешься с Ив. Леп. (Лепетченком – Прим. авт.). Это хорошо, а еще лучше было бы, если бы ты его пригласил к себе погостить и переговорил бы, побеседовал бы с ним. Он – славный человек. Сказал бы ему, чтобы писал мне, как он живет, вообще как живут наши близкие...

Новостей особенных нет, живем, как жили всегда. На днях выходит моя книга на французском языке. На русском – в недалеком будущем.

Часто болит проклятая нога. Тогда я валяюсь в кровати и читаю «Украинские висти», которые тебе известны. Ну, а коли надоедает эта газета, беру другую. У нас, ты знаешь, газет много.

Пока все. Пиши, буду рад. Скажи И. Леп., пусть пишет.

Привет от всех твоих друзей. Обнимаю и целую тебя, Павлик.

Н-р.

12.09.27 г.

(ГДА СБУ, УСБУ в Запорізькій області, справа № с-2, арк. 24)

.....

Документ 18

Лист І. Лепетченка з Гуляй-Поля Н. Махну в Париж

Добрый день, Малий.

Був у твого Павла в Ново-Павлівці, яким ти передавав вітання. Коли я приїхав від Павла, то швидко мотнувся шукати карточки і листівки. Знайшов Тарановського та інших декого, наприклад, Щуся з групою, потім – Кожина і з групою, і одного. Сподіваюся знайти і листівки. Що дістану, то буду пересилати тобі. Пока шлю тобі одну карточку і не знаю, чи дійде до тебе, Малий. Опиши мені, хто такий Павло і де ти його знайшов. Він хороший друг, але тільки не п'є горілки і не їсть м'яса і навіть риби, а тільки квасолю і горох.

(ГДА СБУ, УСБУ в Запорізькій області, справа № с-2, арк. 25)

.....

Документ 19

Лист Н. Махна з Парижа І. Лепетченку в Гуляй-Полє

Уважаемый Иван Савельевич.

Получил твои одно и другое подряд письма и фотографию Таран. (Тарановского – Прим. авт.). Очень рад и письмам, и фотографии, и тому, что ты отозвался.

Ты спрашиваешь, что за Павел. Это очень и очень хороший и честный товарищ.

Ты советуешь мне ехать к вам. На это скажу одно: мне кажется, что еще можно побыть здесь, кое к чему посерьезней присмотреться, кое в чем разобраться.

Олександр Тарановський

Семен Каретніков

Кроме того, мне кажется, что на родине сейчас очень плохо. Там, где дерутся между собой даже властители, там не может быть нормальной жизнь других социально-политических взглядов и связанных с ними мечтаний...

Хотя, говоря откровенно, СССР для меня ближе и роднее, чем враги его – будь они слева или справа. СССР при всей внутренней реакции его, которая тормозит его социально-экономический рост, он все-таки движется вперед.

Страны Западной Европы гниют в своем зловонном буржуазном болоте. И жить в них мне с моим революционным темпераментом тяжело... Впрочем, на эту тему поговорим после.

Сейчас я убедительно прошу тебя: пришли мне в первую очередь фот. Семена Кар. (Каретникова – Прим. авт.), Лютого, Саввы М., Марченко, С. Лепетч., Веретельникова Бориса, Щуся, Кожина и, какие есть, газеты, листовки.

Все, все посылай, бесконечно буду рад и благодарен.

Пиши правильно мой адрес.

Пиши новости, пиши, что случилось с Кожиным и т. д.

Привет от всех и всем.

Твой друг – Иван Яковлевич

13.10.1927 г.

(ГДА СБУ, УСБУ в Запорізькій області, справа № с-2, арк. 49)

Документ 20

Лист І. Лепетченка з Гуляй-Поля Н. Махну в Париж

Добрый день, Малий.

Я дуже радий був, що одержав твого листа. Я дуже хвилювався за твоє здоров'я. Хоч Павло мені казав, що здоров'я твоє не дуже хороше, але з твого листа не видно, що ти дуже хворий, як Павло казав. Твій лист мене підбадьорив, не дивлячись на те, що зараз мені не дуже добре живеться. Свою роботу я покинув, бо лікар заборонив мені сидіти. Твоє прохання виконую, у цьому листі надсилаю карточку Щуся. Коли одержиш мого листа, то дай відповідь. Малий, пиши, як живеш, як здоров'я, як здоров'я Г. і Люсі та про інших близьких, хто є там. Чи є надія в тебе бути на батьківщині?

Хотілося б, знаєш, бачитись з тобою.

Ну, бувай здоровий. До побачення.

Твій друг І. Л.

17.11.1927 р.

(ГДА СБУ, УСБУ в Запорізькій області, справа № с-2, арк. 53)

.....

Документ 21

Лист Н. Махна з Парижа І. Лепетченку в Гуляй-Поло

Дорогой Ваня.

Получил письмо твое от 15-го ноября с.г. с фот. Щ-я (Щуся – Прим. авт.). Очень благодарен. Хорошо было бы, если бы ты прислал фотогр. Степана Шепеля и Моисея Калиниченко в первую очередь, если можно, и Горелика, расстрелянного немцами и Укр. Центр. Радою. Затем мою, Пети (жидця), Лютого, А. Марченко, С. Каретника и т. д.

Затем хочу сказать тебе насчет того, что ты советуешь мне переехать к вам на «батьківщину». Я был бы очень рад, если бы это можно было. Для меня это невозможно. Я не знаю, какие гарантии могут быть тому, что моя свобода и жизнь будут неприкосновенными.

Сообщи мне, встречаешься ли ты с А.Чубенко. Если да, скажи ему, что я хотел бы с ним списаться.

Феодосій Щусь

27.11.1927 г.

Кто стоит во главе исполкома у нас в Гуляй-Поле?

Кто секретарем партактива?

Кто председатель ГеПеУ (Г.П.У.)?

Какое настроение крестьян и рабочих?

Какие учреждения в Гуляй-Поле?

Нет ли фотографии самого Гуляй-Поля?

Если есть, пришли мне их. Хочется знать, как наладилась жизнь в нем. Как читится братская могила борцов-защитников Гуляй-Поля от деникинских банд – могила, которая на площади Жертв Революции, оборудовать которую я оставил большие миллионы Жовнеру как председателю и секретарю профессионального союза.

Каждому слову твоему я вообще рад и еще больше буду рад, когда услышу обо всем этом.

Пока же привет всем твоим родным, моим знакомым и всем, всем, всем.

Твой друг Н-р.

P.S. Коли узнаю, хто стоїть у владі, я буду посилати «Дело Труда». Ще раз бувайте всі там здоровенькі.

(ГДА СБУ, УСБУ в Запорізькій області, справа № с-2, арк. 62)

.....

Документ 22

Лист Н. Махна з Парижа і Лепетченку в Гуляй-Поле

Дорогой Иван Савельевич.

Посылаю тебе и всем твоим близким привет и лучшие пожелания на Новый год.

Желаю свободы и счастья всем вам.

Одновременно посылаю через тебя письмо и фотографию семье моего брата Емельяна. Передай ей, пожалуйста, это.

4.01.1928 г.

P.S. Все-таки я ожидаю от тебя кое-чего.

(ГДА СБУ, УСБУ в Запорізькій області, справа № с-2, арк. 74)

.....

Документ 23

Лист І. Лопотченка з Гуляй-Поля Н. Махну в Париж

Добрый день був, Малий.

Твого листа одержав уже тижнів з три. Новин у мене немає. Живу так, як і раніше писав. Роблю все, щоб як-небудь піднятися і жити, як і всі люди живуть. Не відповідав тому, що увесь час шукав карточок, про які ти просиш у листах, але нічого не знайшов. Я питав батька Гореліка, та він сказав, що не має. Був у Марченкової жінки, і вона теж сказала, що не має. Але мені здається, що є, та вона не хоче дати. А у Веретельнички я не був і не питав, тому що вона партійна, і я боявся.

Малий, ти питаєш про Альошу Чубенка. Я його не бачив років півтора. Тоді він був у Харкові. Здається, і зараз там, але добре не знаю. Тоді, як я був у Харкові у нього, то він жив дуже добре, одержував хороші гроші, а зараз де він і як він живе, не знаю. Розпитував декого, але ніхто не знає.

Голова виконкому Г-Поля – Ісаєнко, сам він г-пільський, ти його знаєш, секретарем парткому – Кулішенко, головою сільради – Гришка Чайка, ти його пам'ятаєш, наш хлопець, і взагалі, хлопець хороший і серед людей має довіру. Відкіль Кулішенко не знаю, але хлопець теж нібито нічого. Г.П.У. в Г-Полі немає років з три, є в Запоріжжі, але хто там, не знаю.

Селяни ставляться (до влади – Прим. авт.) нібито нічого, поганого нічого не кажуть, але, ти їх знаєш, поки що люблять того, хто їм дає, а вони давати не люблять, а взагалі, вони зараз ставляться погано. А тепер ти питаєш, як братська могила. Так як і раніше, тепер там ховають партійних і на святах там прибирають, пісок привозять, мітинують. Навіть Лисенко Василь, ти його знаєш, сам наймав возити пісок, він зараз служить в Сільгосп-ві, там служить і Іван Чучко, одержують хорошу платню і живуть нічого собі.

Пока бувай здоровий.

Твій друг І. Леп.

(ГДА СБУ, УСБУ в Запорізькій області, справа № с-2, арк. 76)

.....

Документ 24

Лист І. Лепетченка з Гуляй-Поля Н. Махну в Париж

Здоров був, Малий.

Чого це від тебе так довго немає відповіді? Оце кілька днів тому бачив старого Харлама (батька В. Харламова – Прим. авт.), так він розказував, що одержав листа, і казав, що нібито ти не одержуєш від мене листів. Я писав уже два листа тобі, але на жодного відповіді не одержав.

Живу по-старому, зараз уже трішки краще, бо знов почав торгувати морозивом.

Якщо напишеш, то я постараюся написати тобі трішки більше. А чого не одержуєш листів, я не знаю.

Бувай здоров.

І. Лепетченко

5.08.1928 р.

(ГДА СБУ, УСБУ в Запорізькій області, справа № с-2, арк. 119)

.....

Документ 25

Лист Н. Махна з Парижа І. Лепетченку в Гуляй-Поле

Иван Савельевич.

Не отвечал я тебе по многим причинам. Но главные из них это те, во-первых, что я от тебя не получил ни одного письма, ничего из книг, которые у вас там вышли о махновщине и прислать которые я тебя просил.

Во-вторых, увидев мою с Люсенькой фотографию в журнале «Огонек», которую я через тебя переслал невестке Варваре Петровне и ее деткам, я очень был огорчен, что фотография пропала, думая, что ты

под влиянием, с одной стороны, «наших ренегатов» (изменников), с другой стороны, под давлением реакции охранников и сыщиков не можешь ничего ни присылать для меня, ни писем писать.

Из письма твоего, в котором ты жалуешься, почему я тебе не отвечаю, я вижу, что ты можешь писать и присылать книги мне. А потому прошу тебя: купи и пришли для меня две книги – книгу «Махновщина» М. Кубанина на русском языке и книгу «Махновщина» Руднева на украинском языке. Второй книги я еще не видел и считаю долгом раздобыть ее в первую очередь.

Также хорошо было бы достать кое-что из наших изданий: листовок, брошюр с положениями о вольных советах, проект платформы повстанцев-махновцев и фотографии тачанок с пулеметами и без пулеметов, открытки Г-Поля, Александровска и др. сёл и городов.

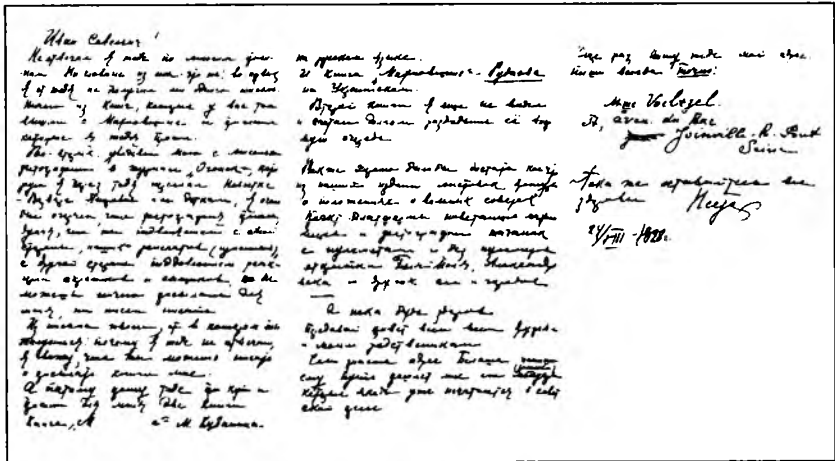
А пока будь здоров. Передай привет всем-всем друзьям и моим родственникам.

Если знаешь адрес Белаша, напиши ему, пусть пришлет мне свои мемуары (записки), которые якобы уже печатаются в советской прессе. Еще раз пишу тебе мой адрес, пиши всегда точно.

Пока же оставайтесь все здоровы.

Нестор

24.08.1928 г.

Лист Н. Махна до І. Лепетченка

(ГДА СБУ, УСБУ в Запорізькій області, справа № с-2, арк. 129)

Документ 26

Лист І. Лепетченна з Гуляй-Поля Н. Махну в Париж

Добрий день, Малий.

Твого листа вже давно одержав та якось не зберуся написати, бо якось то одне, то інше... Оце заробляв з місяця півтора та був дуже в роботі.

Малий, фотографію для Варки я як одержав від тебе, так одразу і віддав її, а ти щось писав за журнал. Та як вона зробила, я не знаю. За Білаша чув, що він нібито в Харкові, але я кого не розпитував про його адресу, ніяк нічого не доб'юся і не можу про нього написати, що ти просив. Книжок, яких ти просив, я ніяк не міг дістати, багато розпитував у Гуляй-Полі, та таких немає. Треба поїхати в Олександрівськ або Катеринослав, але зараз я живу так, що не маю грошей. Я б це зробив, та немає за що поїхати. Попитаю ще, як щось знайду, то одразу надішлю. Може дізнаюсь, де Білаш, тоді напишу. Ти мені вибачай, що довго не писав, бо увесь час працюю і не маю часу.

Посилаю тобі свій привіт. Пиши, я дуже радий, коли одержую від тебе листа.

Твій друг І. С. Л.

17.12.1928 р.

(ГДА СБУ, УСБУ в Запорізькій області, справа № с-2, арк. 142)

.....

Документ 27

Лист Г. Сергієнна із Запоріжжя В. Харламову в Париж

Здравствуй, дорогой т. Василий Антонович.

Спешу тебя уведомить о том, что я жив и здоров, чего и тебе желаю. Василий А., я твое письмо получил, за которое чувствительно благодарен. Вася, ты пишешь, что бил Малого. Это ты хорошо сделал, через его дурную голову и нам пришлось скитаться. Но ты только одно плохо сделал: когда бил, так нужно было бы вспоминать и обо мне, как они с Домашенко вдвоем хотели мне в Польше чертей дать за недоваренный горох. Ну, да это все неважно.

Ты лишь о себе написал, как живешь и что у тебя есть. Меня интересует, что Малый делает, из чего он живет и как на него там смо-

трят власти. Чем занимаются другие: дедушка, что с Клееном был в Харькове, я думаю, что дедушка – это Волин. Как живет там Аршинов и чем занимается? Потом меня интересует, не знаешь ли ты, где Хмара.

Ты пишешь, что боишься за зиму, чтобы не остаться без работы. Зато у нас хорошо, безработных нет, и в особенности квалифицированных рабочих не хватает, работай хоть день и ночь, лишь бы сил хватало. Меня немало удивляют покупки, которыми ты обзавелся, ты уже не похож на рабочего. Ну, а потом ты думаешь жениться, по всей вероятности, возьмешь невесту с приданым и станешь настоящим буржуем...

Что Малый говорил, когда ты получил письмо от меня? Интересно, где служит Галина? Пиши побольше, а пока до свидания.

Жму крепко руку.

Г. И. Сергиенко

27.10.1931 г.

(ГДА СБУ, УСБУ в Запорізькій області, справа № с-3, т. 1, арк. 91)

.....

Документ 28

Лист В. Харламова з Парижа Г. Сергієнку в Запоріжжя

Григорий Иванович.

Прошло уже несколько недель, как я получил твое письмо, за которое тебе благодарен.

Сам не знаю, почему так долго не отвечал. Один раз некогда, другой раз не хочется, третий еще что-нибудь, и все тянется и тянется. Наконец, все-таки, собрался. Из твоего письма я почти ничего нового не узнал. Ты пишешь, чтобы я тебе все подробно описал, а сам о себе ничего не пишешь. Пишешь только, что жив и здоров. Конечно, раз ты пишешь письмо, значит ты жив.

Ты все пишешь мне за Малого и Галину. Я тебе скажу, ну их к ... обоим, обою сволочью, хотя она немного меньше.

Скажу несколько слов за Малого. Когда он попал сюда, с ним все носились как с ..., не знали, где посадить. Было много товарищей: очень хороших французов, итальянцев, испанцев, а также много помогали с Америки. Теперь все от него отвернулись, никто теперь с ним не считается как с товарищем, даже я потерял друзей через него. Нет ни одно-

го знакомого, чтобы он не взял денег, и все проигрывает на скачках и бегах. Ты знаешь, что он не любит работать, да и когда он работал, а здесь люди рабочие, франки зарабатываются очень трудно.

Он дружит со всеми, у кого только может достать денег, даже с беляками, хотя белые – его первые друзья.

Аршинов живет помаленьку, шьет ботинки и так перебивается, я уже, кажется, тебе писал. За дедушку ты пишешь, что, наверное, это Волин. Конечно он, но я только так тебе написал. Вижу его мало, за все время видел раз-два, потому что он живет где-то за Парижем. Он уже хорошо говорит по-французски, служит в какой-то фирме представителем, т. е. агентом. У него семья, кажется, в 12 душ, все стругает и стругает, хотя черт уже и старый, кажется, есть уже двое или трое детей, которые тоже работают.

За Хмару ничего не знаю, ты же там от его родных недалеко, можешь узнать. В последнее время он же был в Польше и все время переписывался с Галиной, и она никому ничего не говорила, а может быть он где-нибудь здесь, но я не знаю. Костя Кравченко здесь во Франции, но ни разу с ним не встречался. Много тут есть хлопцев, которые были с нами... Встретил один раз адъютанта Махно, который сначала нам, а потом мы ему чертей давали, его звали Алешка, он немного косою. Я его как увижу, а вижу часто, сразу и кричу: «Эй, ты, адъютант!» Так он и сейчас это не отрицает. И еще он мне рассказывал, как Костя бил тут, в Париже, одного украинца из Бердычева. Видел тут Лохвицкого, может, помнишь, большой человек, черные усы.

Пару писем получил от Липковского, помнишь, он нам признался в последний раз, кто он такой. Мы его звали французом, он сейчас в Швейцарии.

Получил письмо еще от одного нашего, он в Румынии остался, а сейчас в Америке, его зовут Греком. Последний раз он был у Тарановского за холуя. Ты не знаешь адреса Данилова? Два раза я доставал его адрес, писал по три раза, но ответа не могу получить. После убийства Петлюры все порвалось с Румынией. Он женился, не знаю, как ее зовут, но я тебе напомним. Помнишь, в лагере Орадио-Марэ Хмара на нее стрелял глазами? Так вот, на этой. Хролька тоже женат, хотя и оставил одну дома. Ну, наверное, достаточно, а то я зашел очень далеко.

Послушай, как у тебя там с Иваном Дубковским? Ты ему, кажется оставил немного наших денег с Зайцем (Зайцевым – Прим. авт.), и они там пропали. Что ты на это скажешь? А потом, я тобой тоже не очень доволен. Сам, брат, удрал, и деньги поручил бандиту. Не мог что-ли отдать моей хозяйке или переслать в Ковель, где мы были.

Когда мы вышли (из тюрьмы – Прим. авт.), то ты можешь себе представить, что у нас было после 2-х лет, да еще не сразу выпустили, а месяц держали то в одном месте, то в другом. Вот в это время и ты был проклят. Ты не можешь себе представить, что Харламов пережил, ты, наверное, не переживал того, что было, даже в Румынии, когда ты был прикован к лошади.

Представь, например, сейчас везде безработица, почти все фабрики и заводы стоят, а которые работают, то полдня. И вот я тоже работаю полдня, еле зарабатываю на хлеб. Ну, а когда станет все, что тогда делать? Знакомых нет, всех погнал к ..., потому что только любят брать. Придется делать то, что Заец. Я выучился на шофера, и когда не было безработных, я ездил на автомобиле и хорошо зарабатывал. А теперь всех иностранцев, которые имели хорошие места, правительство приказало уволить. А теперь уже начали увольнять и с фабрик, чтобы их было не больше 5%. А где же нам деваться, когда нас, всех национальностей, есть три миллиона. Ну, да ладно, посмотрим, что будет дальше. А сейчас я тебя поздравляю с Новым годом и желаю всего наилучшего. Я тебя спрашивал, кто тебе дал мой адрес, когда ты написал мне письмо.

Да, когда я сказал Малому, что от тебя есть письмо, то он и говорит: «Ты знаешь, давай ему пошлем брошюру, а за брошюру его возьмут за ...» Но я все время против. Ну, а пока будь здоров.

Василь

30.12.1931 г.

(ГДА СБУ, УСБУ в Запорізькій області, справа № с-3, т. 1, арк. 104-106)

.....

Документ 29

3 протоколу допиту І. Лепетченка в Маріупольському відділі НКВД УСРР 19.04.1935 р.

1935 г. апреля м-ца 19-го дня уполномоченный ОО Мариупольского отдела НКВД Сталинского (Донецкого) облотдела НКВД Владимирский допросил в качестве обвиняемого г-на:

Лепетченко Иван Савельевич, 1899 г. рождения, уроженец с. Гуляй-Поле Чубарского р-на Днепропетровской обл. По соцположению – сын урядника, неимущий, украинец, гражданство УССР, образование домашнее, женат, на военном учете состоит как пулеметчик, по про-

фессии сапожник, работает зав. маг. ОРСа з-да им. Ильича (№ 45 и № 38). Со слов, был под следствием в 1924 г. Харьковским ГПУ освобожден и в 1931 г. Сталинским ГПУ арестовывался и также освобожден. Беспартийный, состоит в профсоюзе металлистов. Проживает: территория з-да им. Ильича, Садки 1-го района, № 8 (дом Марченко). Соц. и полит. прошлое – телохранитель, личный адъютант Н. Махно.

Допрос начат в 11 час. 05 мин.

Допрос окончен в 13 час. 15 мин.

Будучи допрошенным по существу дела, обвиняемый показал следующее.

Вопрос: Расскажите подробно всю Вашу биографию.

Ответ: Родился 25-го декабря 1899 г. в м. Гуляй-Поле. Отец мой был урядником в этом же местечке. Когда мне исполнилось 8 лет, умер мой отец. С 11 до 12 лет я посещал один год сельскую школу и с 12 лет я поступил на работу к сапожнику м. Гуляй-Поле гр. Белоцерковскому. У последнего я работал два года и потом перешел на работу к одному маляру – немцу. У него я проработал полтора года.

Позже, т. е. в 1915 г., точно не помню в каком месяце, я перешел на работу к другому красильщику, фамилии его не помню, у него я работал до 1917 года. В 1917 году я также работал несколько месяцев у одного еврея-пекаря по фамилии Уманский. И с этого времени я больше не работал. В 1917 году, точно месяц не помню, по возвращении из тюрьмы из г. Москвы приехал в село Гуляй-Поле Нестор Иванович Махно.

По прибытии в село Н. И. Махно организовал сельсовет, райсовет и реввоенсовет. Также он организовал так называемые отряды «По спасению революции».

Я тогда по приглашению Махно, это было в 1917 г., поступил в этот отряд. В отряде я числился бойцом и принимал участие под руководством Махно в разгроме помещиков. Имея цель на вовлечение в ряды отряда большого количества крестьян, мы раздавали отобранное у помещиков крестьянам, чем и привлекали их на нашу сторону.

В этом же году ввиду усиленного наступления на нашу территорию немцев и австрийцев наш отряд присоединился к проходящему партизанскому отряду Беленевича и вместе с ним эшелонами отступил к Царицину. В Царицине весь наш отряд вошел в 14-ю Ворошиловскую армию, и я вместе с отрядом тоже перешел в Ворошиловскую армию.

До 1919 г. я был в этих частях, и когда с Царицинского фронта армия снялась и ушла на Украину с боями до Лозовой, меня на ст. Лозовая петлюровские части (кажется, третий куринь) взяли в плен вместе с другими красноармейцами.

Точно месяц я не помню, но в это время уже таял снег, к Лозовой подошел отряд Махно, который разгромил петлюровские части и забрал много людей в плен к себе, в том числе и меня.

Эти отряды махновцев, которые нас взяли в плен, были организованы Нестором Махно в конце 1919 г., когда он вторично вернулся на Украину. Тогда под руководством Махно были организованы несколько отрядов численностью до 100 000 чел.

Когда меня взяли махновцы в плен, т. е. отбили от петлюровцев, начальник штаба отряда Горев, имени не помню, мне предложил вместе с ними поехать в Гуляй-Поле по месту пребывания штаба. Горев меня знал, т. к. еще в 1917 г. при организации первого махновского отряда он был в Гуляй-Поле и меня запомнил.

По прибытии в Гуляй-Поле меня встретил Махно и, т. к. петлюровцы меня раздели, приказал меня обуть и одеть. Через несколько дней Махно встретил меня на улице и предложил зайти к нему в штаб. Когда я явился к нему в штаб, он мне предложил остаться у него в качестве телохранителя по его личной охране. Я согласился и остался у него.

В 1920 году я служил у Махно и вместе с ним передвигался по всей Украине. С 1919 г. я вместе с отрядом уже выступал против красных войск.

У Махно я, как его телохранитель, пользовался большим доверием. В 1921 году 28-го августа мы перешли через границу на территорию Румынии. Отступили мы в Румынию по той причине, что Махно был 17 раз ранен и уже больше не был в состоянии руководить отрядами. Я тоже вместе с Махно убыл в Румынию.

В Румынии в г. Плоешты я пробыл полтора месяца, там служил у одного помещика. Махно был тогда в Бухаресте, и оттуда он прислал ко мне какую-то девушку – поповскую дочь с запиской о том, чтобы я у того помещика, у которого служил, изъял имеющееся у него оружие и прибыл в Бухарест в его распоряжение. У помещика я забрал болгарский наган и с этим наганом приехал в Бухарест. Махно в Бухаресте также имел 20-й номер «браунинга». Он там издавал мемуары, а я жил при нем на его иждивении.

В Бухаресте меня арестовали за незаконное хранение оружия и отправили в тюрьму. Там я просидел четыре месяца и оттуда бежал в Бухарест на квартиру к Махно.

Спустя три дня после моего побега Махно, я и еще 19 человек махновцев ушли в горы «партизанствовать». За ряд незаконных действий, в частности изъятие оружия (обезоружение полиции), по указанию румынского правительства нас всех арестовали и перебросили в Польшу. Это было в 1922 году. (За іншими свідченнями, група махновців вирішила перебратися до Польщі. Про ці плани дізналися представники румунської сигуранци і затримали їх біля кордону, але згодом дали

їм змогу безперешкодно покинути територію Румунії, щоб вони своєю присутністю більше не завдавали клопотів уряду. – Прим. авт.).

Польское правительство нас приняло и отправило в Щелковские лагеря, там мы сидели шесть месяцев. За связь Махно с русским (советским) консульством дефензива арестовывает нас всех, в том числе и меня, и отправляет в Варшавскую тюрьму. Там я сидел шесть месяцев – это уже в 1923 году. Махно по решению суда должен был оставить Варшаву и выехать в Торун, и я вместе с ним выехал туда, там я работал сапожником.

К концу 1923 г. Махно получил визу на выезд в Данциг, а я, не имея визы, выехал в Варшаву и в консульстве получил устное разрешение выехать в СССР – на Украину, в Гуляй-Поле. На Украину я прибыл в начале 1924 г.

Начиная с 1925 г. до 1928 г. я проживал в Гуляй-Поле, где работал сапожником. С 1928 г. работал в Сталино в конторе Донугля. С 1931 г. работал на станции Большая Анадоль помощн. брандмейстера и с 1931 г., кажется с декабря месяца, я работаю в Мариуполе на з-де им. Ильича – раньше коммерческим агентом, а теперь зав. магом.

Вопрос: Какие у Вас имеются родственники и где они проживают?

Ответ:

1. Брат Лепетченко Павел Савельевич – проживает на ст. Рутченково, коммерческий агент какого-то совхоза.

2. Брат Лепетченко Алексей Савельевич – работает сменным инженером на заводе им. Томского в Макеевке.

3. Брат Лепетченко Сергей Савельевич – помощник директора Макеевского хлебозавода.

4. Брат Лепетченко Дмитрий Савельевич – где-то работает в России, но где именно, не знаю.

5. Брат жены Лянге Константин Яковлевич – проживает в г. Баку, работает в больнице.

6. Мать жены Венчук Прасковья (отчество не знаю) – проживает в Польше (точно адреса не знаю).

Больше родственников у меня нет.

Вопрос: Сообщите следствию Ваши связи и знакомства.

Ответ:

1. Белаш Виктор Федорович – бывший начальник штаба махновских отрядов, сейчас проживает в Краснодаре, работает по изобретательству.

2. Зиньковский-Задов Лев – бывший нач. контрразведки махновской армии, как будто бы сейчас проживает в г. Одессе и работает в ГПУ.

3. Зиньковский-Задов Даня – пом. нач. контрразведки махновской армии, как будто сейчас служит в г. Ямполье в погранотряде.

Записано с моих слов верно,
протокол мне прочитан:

(Лепетченко)

Допрашивал: уполном. ОО

(Владимирский)

(ГДА СБУ, УСБУ в Донецькій області, справа № 21129 пф, арк. 28-30)

.....

Документ 30

З протоколу допиту І. Лепетченка в Маріупольському відділі НКВД УСРР 22.07.1935 р.

В 1920 или в 1921 г. мною был оставлен по указанию Н. Махно ящик с разными драгоценностями: браслетами, часами, бриллиантами, платиной и др. вещами, похищенными нами в Днепропетровском ломбарде, на хранение в с. Гавриловке, находящемся в 50 верстах от г. Гуляй-Поля у одного крестьянина. Фамилию последнего сейчас не припоминаю...

Лепетченко

(ГДА СБУ, УСБУ в Донецькій області, справа № 21129 пф, арк. 48)

.....

Документ 31

З пояснень А. Сномського в уфимській в'язниці НКВД СРСР про службу в махновській армії та перебування за кордоном

Во время свержения империализма в 1917 году мне было 17 лет. В то время в России существовало временное правительство. У нас на Украине и в особенности в Гуляй-Поле, где я в то время жил, были выступления представителей разных политических течений. Здесь были и меньшевики, и эсеры, и анархисты. Лично я интересовался всеми митингами и собраниями. Когда же пришли германские войска для оккупации Украины, то все политические революционные

партии ушли в подполье. Возникла гетьманщина, возглавляемая украинской буржуазией.

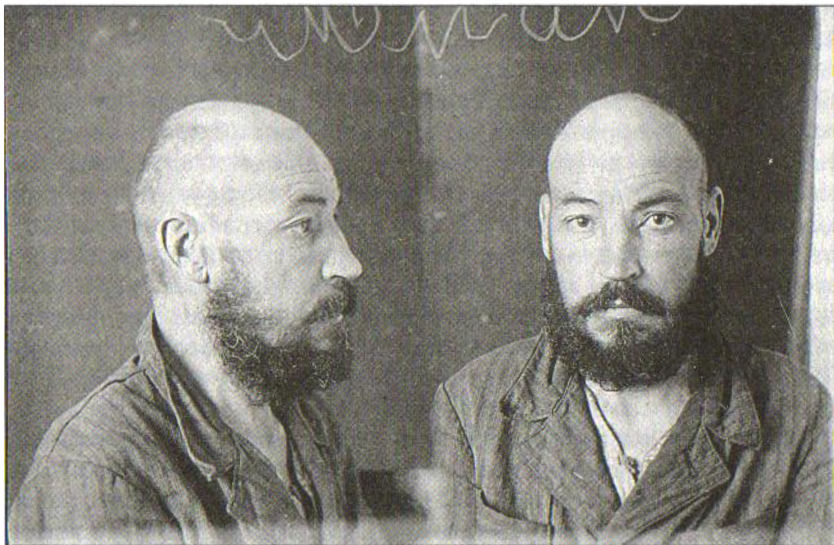
Нашему украинскому крестьянству не по вкусу пришлось расправа над ними помещиков с помощью оккупационных войск, и вот летом 1918 года явился организатор восстания против германских войск и гетьманщины наш гуляйпольский Махно – бывший политкаторжанин. Он разъезжал везде по селам с кучкой человек в 20 и агитировал за восстание против немцев и гетьманщины, провозглашая революционные лозунги: «За социальную революцию», «Земля – крестьянам-труженикам, заводы и фабрики – рабочим, власть – вольным Советам».

Я лично сочувствовал тогда революционной стороне и вступил в ряды повстанческого отряда под командой самого Махно. Это было в октябре 1918 года. Первые наши стычки были с малыми частями германских войск и гетьманской варты, затем – с белогвардейскими отрядами под командой различных офицеров, которые организовывались из числа богатых крестьян, помещиков и немцев-колонистов. К концу 1918 г. и началу 1919 г. все отрядики восставших крестьян в нашей местности были превращены в Повстанческую Армию, возглавляемую батьком Махно и были разбиты на бригады и дивизии. Я лично был в 8-й Заднепровской дивизии, которой командовал Куриленко. В армии Махно я был рядовым повстанцем во втором батальоне второй роты до мая месяца 1919 года, пока нас не разоружили красные части в г. Мелитополе, куда мы были отправлены на отдых и формирование после смены с позиции. Обезоруженных нас направили в Александровск. Во время эвакуации мы остались в городе и, когда проходили махновские отряды через Запорожье, то я опять пошел с ними и был все время безотлучно в махновских отрядах до бегства за границу в Румынию.

Границу мы перешли в районе Каменки на Днестре. Нас перебросило через границу 77 человек. В нашей группе из видных руководителей махновщины были сам Махно, Домашенко Яков – комендант махновской армии, Сергиенко, Данилов Василий, Зиньковский Лев Н. – начальник к-разведки, Зиньковский Даниил Н. – тоже разведчик, Рыженко Иван – командир эскадрона, Леонов Даниил – командир эскадрона и жена Махно Галина Кузьменко, которая при махновщине занимала пост председателя чрезвычайной тройки. Остальных я знал всех как рядовых.

После перехода на румынскую сторону нас всех обезоружили и интернировали в лагеря в городе Брашове. Сам Махно, Зиньковский Л., Данилов В. и Галина Кузьменко со всей группой в лагерь не попали, а были отправлены в Бухарест. Как они там жили, мне неизвест-

но. В 1922 году весной Зиньковский Л. и Данилов В. приехали к нам в лагерь в городе Орадио-Марэ, где все время были с нами до выезда на разные работы из лагеря. Я лично выехал на работу в г. Бухарест в 1923 г. в феврале месяце. Работал по очистке города от снега и мусора до июня месяца. Потом, когда нам выдали документы, что мы имеем право проживать в Румынии, я переехал в г. Плоешты, где работал на строительстве плотником и каменщиком.

Андрій Скомський в Уфимській в'язниці, 1940-ві роки

В 1924 г. весной в г. Плоешты приехали на работу из Гимеш-Фажета и другие махновцы, а именно Зиньковский Л. Н., Зиньковский Д. Н., Леонов Д., Рыженко И., Сидоренко Никита, Бугаенко и стали работать на разных строительных работах в качестве чернорабочих за неимением специальностей. Зиньковский Л. Н. работал со мной на одной постройке подносчиком материала. Он мне часто говорил, что так долго работать как раб он не намерен и что у него есть другой план для существования. Потом признался, что хочет перебраться на Украину, где можно будет достать золотую монету, так как в СССР выпущена валюта в золотых червонцах. Он стал приглашать и меня. Я с ним соглашался перебраться на Украину. Он стал объяснять, что устроит переход границы с помощью румынских властей.

В июне 1924 года мы, группа махновцев, взяли подряд на постройку дома в одном местечке возле Плоешты и там работали.

Однажды к нам приехал украинец Гулий, он мне знаком не был. Они все время о чем-то говорили с Зиньковским Л. Когда Гулий уехал, то Зиньковский собрал нас – меня, Бойченко и Шанкалу и сказал, что Гулий поехал в Бухарест, чтобы договориться о нашей переправе на Украину и чтобы мы все, что он говорил, держали в строгом секрете и чтобы были готовы к отъезду.

Прошел день или два после этого разговора с Зиньковским, как Гулий вернулся с Бухареста, и мы, группа из 6 человек, а именно: Зиньковский Л. Н., Зиньковский Д. Н., Запорожченко И. С., Бойченко В. А., Шанкала А. и я, Скомский А. Ф., поехали в г. Яссы и остановились в гостинице. Зиньковский Л. и Гулий ушли от нас из гостиницы в 3-й армейский корпус и когда возвратились вечером, то мы все сошли вниз в ресторан и ужинали вместе. Зиньковский там сказал, что завтра мы должны выехать на границу. На другой день Зиньковский сказал, чтобы мы все сфотографировались. Когда фотографии были готовы, мы пошли в штаб 3-го армейского корпуса в сопровождении Гулия. В канцелярии на нас заполнили анкеты, где было записано имя, отчество, фамилию, где родился, кто имеется из родных и где они живут, чем занимался в Румынии и по каким документам проживал. Нам дали клички, но я ее забыл и сейчас не вспомню.

До границы нас сопровождали Гулий и еще один румын из Ясс, одетый в селянский национальный костюм. Перед отъездом из Ясс Гулий принес нам в гостиницу оружие, а именно: наганы, бомбы, патроны, один карабин австрийского образца и электрофонари. На пограничную заставу мы пришли днем, там нам готовили к ночи переправу. В ожидании ночи мы все отдыхали в саду на дворе заставы в каком-то селе. Здесь Зиньковский объяснил всем, что он лично будет ответственный за всю группу и чтобы все, как один, беспрекословно подчинялись только ему, а если кто не согласен, то пусть сразу отказывается и остается. Мы все, конечно, поклялись выполнять только его распоряжения.

Ночью мы переправились через Днестр на лодке в два захода и пошли вглубь страны, незамеченные советской пограничной охраной. Первая цель была отойти подальше от границы. Утром мы уже остановились отдыхать во ржи на поле и пролежали целый день до вечера. Поздно вечером тронулись дальше и прошли до полночи, а остановились отдыхать на лесной поляне под деревом, так как стал моросить дождик. Здесь Запорожченко и Зиньковский Л. о чем-то разговаривали в натянутом нервном состоянии. Мне потом Зиньковский Даниил сказал, что Запорожченко отказывается подчиняться Леве и хочет возвращаться назад в Румынию. Причем сказал,

чтобы я за ним следил, и если только он сделает попытку повернуть назад, чтобы его прикончить.

Утром на рассвете Зиньковский Л. объявил нам, что все попытки достать золотую валюту не могут быть осуществлены, так как червонец выпущен только в ассигнациях, и мы для приобретения золота ничего не будем предпринимать, а придем в ближайший сельсовет и сдадим все оружие советским властям. Я лично стал протестовать и был за то, чтобы возвратиться назад в Румынию, боясь расстрела. Зиньковский же стал уверять, что мы, как не знатные махновцы, будем амнистированы, а если и понесем наказание, то не тяжелое, во всяком случае, не смерть, за исключением его, Зиньковского Л., и Зиньковского Д., которые занимали ответственные посты в махновщине, работая в контрразведке. И то с таким тяжелым прошлым он надеется, что останется в живых, и ручался головой, что мы все будем живы.

После такого разговора мы все согласились сдаться и утром пришли в село Баштанку и явились в сельсовет. В сельсовете мы сдали все имеющееся у нас оружие председателю под расписку и потребовали, чтобы он нас препроводил в район. По дороге, когда мы ехали в Песчанку, Зиньковский Л. нам заявил, что в районном ГПУ мы не должны давать никаких показаний, а он потребует, чтобы нас отправили в Харьков или в округ. Когда мы прибыли в райотдел ГПУ Песчанки, то нас долго не держали, а следующим поездом под конвоем отправили в г. Винницу, где мы давали подробные показания. Я в показаниях говорил все: как мы думали прийти на Украину, с чьей инициативы, как были в Яссах в штабе 3-го корпуса, как получили оружие, как заполняли анкеты – ничего не скрывал.

Через неделю из Винницы нас всех направили в г. Харьков, где мы находились под арестом все 6 человек вместе в одной камере при ГПУ. Здесь Зиньковского Л. и Запорожченко вызывали на следствие часто, а остальных только один раз за все время пребывания под арестом. Что говорили Зиньковский и Запорожченко на следствии, нам они не признавались. Но Зиньковский Л. всегда успокаивал нас, что мы скоро будем освобождены. И действительно, через 4 месяца нас вызвали в кабинет следователя. Мне было объявлено, что из-под стражи меня освобождают и направляют к месту жительства в Гуляй-Поле...

Скомский

10.12.1941 г.

(ГДА СБУ, УСБУ в Запорізькій області, справа № 9973)

.....

Зі спогадів А. Скомського про перебування в Румунії у 1928 – 1930 роках¹

...Все время живя в Бухаресте, я часто встречался с моими товарищами – бывшими махновцами, которые тоже жили в Бухаресте, а также вел переписку с другими, которые жили в Гимеше, Плоештах. Все они знали, что я недавно приехал из России, и хотели со мной поговорить. Некоторые даже для того, чтобы меня увидеть и поговорить о том, какое положение в России и не опасно ли вернуться на родину, переехали жить в Бухарест, например, Кочатов, Шаповалов, Сидоренко, Чуприна, Крымский, Данилов. Все из этой группы вместе с бухарестской группой в составе Бугаенко, Дорошук, Корниенко знали, что Л. Н. (Зиньковский Л.Н. – Прим. авт.) живет в Одессе, знали и то, что он присылал Бойченко и Савченко ...

Все они жили очень скудно, работали на тяжелых земляных работах или на фабриках как чернорабочие, без всякой специальности и часто оставались без работы. В эти дни они переживали очень тяжелые времена, не имея ниоткуда поддержки, потому что во время работы они могли заработать только лишь на пропитание, а чтобы отложить что-то на черный день не могло быть и речи при румынской эксплуатации. Правда, Бугаенко и Корниенко жили более сносно, но все они как один всегда говорили о том, как бы вернуться на родину, и спрашивали меня, как это можно сделать. Я им рекомендовал нелегально переправляться через Днестр, и когда они придут на советскую территорию, то пусть говорят открыто, что были эмигрантами и чтобы просились увидеться и поговорить с Л. Н. в Одессе. А там Л. Н. для каждого, кто придет, может все сделать, чтобы не сидели долго под арестом до выяснения всех обстоятельств.

¹ Починаючи з 1925 р. органи державної безпеки СРСР протягом кількох років здійснювали широкомасштабну операцію, метою якої було виведення на радянську територію колишніх махновців, котрі перебували в Румунії. Москва надавала цій операції важливого значення, оскільки румунська та англійська розвідки почали активно вербувати агентуру серед колишніх махновців для засилання до СРСР з розвідувальними та диверсійними завданнями. Тому необхідно було позбавити іноземні спецслужби такої можливості. Одну з провідних ролей в операції зіграв колишній начальник контррозвідки махновської армії Лев Зиньковський, якого спеціально з цією метою взяли на роботу в ГПУ – уповноваженим Одеського губернського відділу. Звідси, з Одеси, регулярно направлялися до Румунії колишні махновці, щоб переконати своїх товаришів повернутися в СРСР. Одним із кур'єрів Зиньковського був Андрій Скомський. У спогадах він розповідає про свою останню невдалу поїздку за кордон. – *Прим. авт.*

Но они страшно боялись попасться в руки румынских жандармов в Бессарабии, потому что не знают территории пограничной полосы. Сидоренко и Бугаенко часто просили, чтобы я сообщил им, когда буду уезжать, тогда они тотчас бы все бросили и поехали со мной даже в другом вагоне, лишь бы в одном поезде, чтобы только вместе приехать к границе. Я им всегда говорил, что со мной ехать очень опасно, лучше ехать самим. Когда в Бухарест приехал Данилов, то просил меня, чтобы я написал Л. Н., что если для него найдется работа, то он с большим удовольствием будет делать все, что будет в его силах и способностях. Я об этом сообщил в письме, а потом передал и через Фому (Куца Ф. – Прим. авт.), когда он уезжал...

Я просил в письме, чтобы мне как можно скорей ответили, что мне делать дальше. Работаю по плотницкой части на постройках и с нетерпением жду ответа. Получаю письмо через Константинополь. Сообщают, что Фома приехал благополучно, а мне советуют, чтобы я оставался на месте и ожидал распоряжений. Письмо адресовано Наталье Ганшиной (дружині Куца – Прим. авт.). Я себе преспокойно ожидаю нового дела.

Спустя два дня после получения письма, это было 31 июля 1928 г., я прихожу с работы в 7 час. вечера и не успеваю еще раздеться, чтобы помыться, как слышу стук в дверь. Прошу войти. Заходят комиссар и два агента. Комиссар спросил мою фамилию и после моего ответа скомандовал: «Руки вверх!» Затем приказал агентам меня обыскать. Я не мог ничего понять. Я сначала думал, что может быть Фома или Чуприна ехали ко мне и в дороге их поймали, а они не выдержали румынских пыток и меня засыпали. Прежде чем меня допросить, тщательно обыскали квартиру. Когда был сделан обыск и ничего не найдено, комиссар спросил, когда я приехал из России. Я ответил, что в 1921 году, что это ясно из моих документов. Потом спрашивает, с кем я имею переписку в России. Я ответил, что абсолютно ни с кем.

– А где письмо, которое вы получили из России этими днями? – спрашивает.

– Я живу уже 8 лет в Румынии и ни одного письма из России не получал, – отвечаю.

– Кто живет здесь с вами на квартире?

– Я живу в комнате сам, – отвечаю.

В это время домой приходит Наталья, а следом за ней через пять минут Дарья Григорьевна – жена Данилова и проходят через мою комнату. Комиссар обращается к ним:

– Кто такие?

Наталья говорит, что она жена Куца, Дарья Григорьевна – что она жена Данилова.

Комиссар снова спрашивает:

– А где ваши мужья?

Они ответили, что на работе и скоро должны вернуться. Комиссар обращается ко мне:

– Есть ордер, чтобы вас арестовать и препроводить в полицию.

Затем он сказал одному из агентов, чтобы арестовали и мужей обеих женщин. Мне одевают цепочку на одну руку и как собачонку ведут в полицию. В полиции дежурный комиссар распорядился закрыть меня в подвал и держать под самым строгим арестом, чтобы я совершенно ни с кем не говорил ни слова. Это была мучительная ночь. Я совершенно не могу понять, чем объяснить мой арест. Но вот наступает утро, меня вызывают к следователю. Следователь спрашивает, как фамилия, за что арестован. Я называю фамилию, отвечаю, что не знаю, за что арестован.

– Как это не знаешь, разбойник, – говорит он. – Ты еще хочешь, чтобы тебе сказал, за что арестовали? Говори правду, а то придется тебе очень тяжело.

– Не знаю, господин комиссар, – отвечаю.

– Хорошо, ты мне скажешь, я знаю, что таким подлецам делать, – говорит он, а затем обращается к агенту: – Отвести его наверх в лабораторию, а потом опять вниз под арест.

Мне вдогонку бросает:

– А ты, разбойник, обдумай все хорошо и признайся во всем, а то будет очень плохо.

Под конвоем ведут на пятый этаж. Иду и думаю: «Какие у них могут быть сведения? Никаких, потому что нет никаких документальных данных». Утешаю себя, что могут по какому-либо подозрению поддержать немного, может получу несколько оплеух, а потом отпустят. Смотрю, заводят в большой зал, читаю вывеску: «Лаборатория полиции». По всему залу расставлены машины, накрытые черными покрывалами. Сделалось почему-то жутко. Думаю про себя: «Вот это все ужасы румынских пыток. Неужели я попаду во все эти чудовища, в разные тиски и на электрический ток?»

Входит какой-то лаборант, спрашивает у агента, что со мной делать. Агент отвечает, что нужно сфотографировать. Меня сфотографировали, взяли отпечатки пальцев и отвели обратно в мое новое жилище. Вечером часов в 9-10 вызывают снова в кабинет следователя. Захожу, один сидит за столом, другой прохаживается по кабинету. Спрашивает:

– Так ты не знаешь, за что тебя арестовали?

– Нет, – отвечаю.

– А вот мы тебе напомним.

Надавливает на кнопку, входят два агента, он им говорит:

– Допросите его хорошенько, за что он арестован.

Один из рукава вынимает резину, у меня пробежала дрожь по спине. Палач обращается ко мне:

– Может быть ты скажешь без этой штучки?

– Я не могу ничего сказать, потому что ничего не знаю, – отвечаю.

Сзади послышался шорох, зазвенело в ухе, потемнело в глазах. Чувствую удар, другой, затем удары посыпались со всех сторон. Поднимаю крик, шум. Чувствую сильный удар под бок, я согнулся вперед. Сперло дыхание, не могу перевести дух и не могу выпрямиться. Перестали бить, отошли в сторону, а я так застыл, прижавшись к стене, стараясь как-нибудь вздохнуть. После нескольких минут молчания следователь спрашивает:

– Ну, теперь ты, наверное, будешь говорить правду. Скажи, когда ты приехал в Румынию и зачем?

Я рассказываю, что в 1921 году бежал от большевиков, потому что был в украинской армии.

– В каком месте жил в Румынии?

– Три года был интернирован в лагере. Когда лагерь распустили в 1923 году, жил в Плоештах 4 года. А с 1927 года живу в Бухаресте.

– С 1921 года никуда из Румынии не выезжал? – спрашивают.

– Нет.

– В России не был?

– Нет.

– А переписку с кем-нибудь из России имел?

– Нет.

– Кого ты знаешь здесь из эмигрантов?

Называю несколько имен эмигрантов – русских, украинцев, вставляя несколько имен офицеров, а большинство солдат. Говорю, что всех запомнить не могу, потому что их было в лагере до трех тысяч.

– А Геродота ты знаешь?

– Знаю, он секретарь в нашем украинском комитете.

– Почему ты его знаешь?

– Потому что все эмигранты-украинцы его знают. Мы платим национальный налог каждый год, а он его принимает и выдает квитанции.

– А кто такой Зиньковский Лев Николаевич? Ты его знаешь?

– У нас был в полку офицер – поручик Зиньковский. Не знаю, как его звали. Он был тоже интернирован в лагере. Если вы о нем спрашиваете, то я его знал.

– А ты знаешь, где он сейчас?

– Нет.

– Когда ты его видел?

– Я видел его в 1923 г. в лагере. А потом, когда выехал на работу, больше его не видел.

Он вынимает из столика какой-то список и называет мне несколько фамилий, спрашивая, знаю ли я кого-нибудь из них. Эти фамилии мне были незнакомы, и я ответил: «Нет».

– Слушай меня, что я тебе скажу, – говорит он мне после этого. – Мне тебя жалко, и я не хочу тебя принуждать признаться во всем. Ты пойдешь сейчас вниз, обдумаешь все хорошо и завтра все расскажешь мне: когда ты пришел из России, кто тебя послал и для чего. А если ты не признаешься, то будет хуже для тебя.

Меня отводят в камеру. От мыслей кружится голова. Исходя из вопросов, заданных мне, вижу, что они имеют какие-то сведения, но не могу понять, какие и откуда. Совершенно не могу понять, как держаться на допросе. Решаю держаться, пока они сами не раскроют во время допроса, что они знают, и потом уже реагировать на все. Но специальные пытки, о которых я слышал, на меня наводят ужас. Жутко, но все же решаю говорить «нет» и «не знаю».

На следующий день утром смотрю в окно и во дворе вместе с другими арестованными вижу Данилова. Думаю, не проболтался ли он где-либо. Спросить не могу. Возле него стоит жандарм. Показываю жестами, он меня заметил. Спрашиваю жестами, не сказал ли он чего-либо. Он меня понял и крутит головой, что нет. Я успокоился. Но вот щелкнул замок – меня вызывают, ведут наверх. Захожу к следователю.

– Ну, ты теперь хорошо вспомнил все? – спрашивает. – Расскажи, когда ты приехал из России, как жил и что делал.

Начинаю рассказывать, что я был в украинской армии, бежал в 1921 году, был в лагере, работал в Плоештах, в Бухаресте, что подтвердят сотни свидетелей. Он вспыхнул.

– Это сказки. Ты, может быть, поставишь в свидетели и ваше ГПУ со всеми вашими агентами? Ты мне лучше скажи, кто тебя послал сюда и к кому?

Я отвечаю, что жил и работал как все эмигранты и ничего не знаю.

– Ты не прикидывайся дурачком. Скажи, когда ты виделся с Зиньковским, сколько он дал тебе денег и для чего?

Я все отрицал.

– Так ты, значит, не хочешь признаться? Ну, так я тебе все напомним.

Вызывает агентов. Обращается ко мне:

– Ты еще не забыл вчерашнее? Если не признаешься, то я тебе напомним еще и сегодня. Будешь говорить правду?

– Я сказал всю правду, что со мной было, а больше ничего не знаю,
– отвечаю.

Опять следует зверское избиение. Бьют чем попало: резиной, кулаками, ногами. Изредка слышу голос следователя: «Признавайся, говори». Потом потемнело в глазах и мысли перепутались в голове. Очнулся, вижу, что передо мной стоит следователь, дает воду в рот. Жадно глотаю воду, чувствую сильную слабость и головную боль. Следователь спрашивает:

– Ну, теперь признаешься?

Я смотрю ему в лицо и ничего не отвечаю.

– Я тебе советую сказать правду, а не то я тебя отсюда не выпущу.
Я молчу.

– Уберите его с моих глаз, – командует он.

Меня уводят. Лежу в камере. Думаю, выдержу ли. Больше всего меня поражает то, что бьют и ничего не спрашивают о том, из чего можно было бы догадаться, какие у них имеются данные и откуда. До следующего утра меня не беспокоят. Утром вызывают снова, спрашивают:

– Что ты нам скажешь нового?

– Я не знаю, что вы от меня хотите, – отвечаю.

– Ну, что же, если ты не хочешь сознаться, то я помогу тебе вспомнить, – говорит следователь. – Скажи, ты знаешь Данилова?

– Знаю.

– Давно ты его знаешь?

– Еще с Украины. Он был комендантом полка, в котором я служил, а здесь жил со мной на квартире в одном дворе.

– А он имеет связь с Зиньковским?

– Я не знаю.

– А он знает, что ты был в России в прошлом месяце?

– Я в России не был и с квартиры не отлучался никуда с тех пор, как стал там жить. Это могут подтвердить хозяин и соседи.

Следователь вышел на минуту, потом возвратился. Через некоторое время ввели Данилова. Следователь его спрашивает, показывая на меня:

– Ты его знаешь?

– Знаю, он живет со мной в одном дворе.

– А раньше ты его знал?

– Я его знаю давно. Мы вместе бежали из России и жили в лагере для интернированных.

– А когда он жил на квартире, ты не замечал, чтобы он отлучался на две или три недели?

– Нет, сколько я живу там на квартире, то почти каждый день за-

хожу к нему или он ко мне. На такой долгий срок он не отлучался.

Данилова увели. Из всех заданных вопросов я делаю вывод, что они не имеют никаких данных. Может лишь слышали, что я был в России и теперь хотят у меня вытянуть что-либо силой. Следователь раскрывает досар (дело), пробегает глазами по страницам. Потом обращается ко мне:

– Так, значит, ты ничего не помнишь. Я тебе немного помогу. Скажи, где ты был в 1924 году?

– Я был в Плоештах и работал каменщиком у мастера Вала Юнел.

– А ты Запорожченко знал?

– Я знал сотника Запорожченко, который был комендантом украинских эмигрантов в лагере.

– Когда ты виделся с ним?

– Я видел его в лагере, а в 1923 году я выехал из лагеря на работу и больше его не видел.

– А Шанкалу ты знаешь?

– Такого не знаю.

– А Бойченко?

– Бойченко я знал, он работал со мной в Плоештах.

– Зачем ты был с ним в Яссах в 1924 году и что ты там делал?

– В Яссах я никогда не был.

Он стал рыться в досаре. Передо мной мелькнуло все прошлое. Припоминаю наш отъезд с Запорожченко. Теперь стало ясно, что они об этом знают. Только не могу понять, почему они все это связали с Геродотом.

– А в 1926 году где ты был? – продолжает допрос следователь.

– Работал на нефтяных вышках.

– А в Бухарест приезжал?

– Нет.

– Ты врешь и не хочешь сознаться. Я уже помог тебе кое-что припомнить, а ты все скрываешь.

– Я говорил всю правду и ничего не скрывал.

– Врешь, подлец, ты сейчас мне признаешься во всем.

Нажимает на кнопку. Приходят уже знакомые мне агенты. Он обращается ко мне:

– Ты знаешь, для чего я позвал этих людей. Если не хочешь быть битым, то скажи правду сейчас.

– Я сказал всю правду, а больше ничего не знаю, – говорю.

Он покраснел весь и с яростью бросился на меня, стал бить меня по лицу, приговаривая:

– Ты скажешь правду или я тебя убью.

– Что я могу сказать, когда я ничего не знаю.

Он приказывает агентам, чтобы привязали меня к скамейке. Меня берут, ложат на скамейку вниз лицом, руки связывают под скамейкой, привязывают ноги и снимают туфли.

– Ну, что, скажешь правду? – спрашивает.

Я твердо стою на своем: ничего не знаю. Затем чувствую на спине как ожог от горячего железа. Все больше и больше. Задыхаюсь. Нет сил терпеть. Следователь спрашивает:

– Скажешь правду?

С плачем и криком умоляю, что меня бьют даром, что я ничего не знаю. Ударов уже не чувствую. Чувствую только, что мне не хватает воздуха и ужасную боль в голове. Мысли переплетаются. Вспоминаю и Фомку с письмом, и Геродота, и Л. Н., и Пискарева, и следователя. И всех хочется призвать на помощь, чтобы вырваться из этого кошмара. Прихожу в себя. Сажу на скамейку. Как сквозь туман вижу за одним столом следователя, за другим – секретаря. Больше в кабинете нет никого. Чувствую тяжесть в голове и во всем теле. Стараюсь вспомнить, что я говорил, но ничего не помню.

– Обуйся, – слышу голос следователя.

Я вздрогнул. Сразу почувствовал жгучую боль во всем теле. Кажется, что кожа как какая-то твердая скорлупа. Хочу встать, но не могу. Чувствую, как-будто в подошвах тысячи иголок. Бессильно обратно опускаюсь на скамейку.

– Не притворяйся, обувайся, – слышу голос.

– Я не могу, у меня нет сил.

– Видим. А если бы ты признался, то тебя бы никто не бил.

Он хотел еще что-то сказать, но в это время вошел какой-то мужчина. Видно, что они хорошие друзья.

– Извини меня, Жоржик, – измерил он меня взглядом, – вижу, ты все возишься со своим клиентом. Если можешь, выйди на минутку, я хочу тебе кое-что сказать.

Следователь закрывает досар, и они вместе выходят из кабинета. В это время ветер ворвался в открытое окно и распахнул лежащее на столе дело. Несколько исписанных листов бумаги упали на пол передо мной. Другие в беспорядке остались лежать на столе. Секретарь быстро вскакивает из-за стола и подбирает листы бумаги, приводя их в порядок. Но я успеваю заметить лист, напечатанный на машинке на украинском языке. Сразу узнаю копию с письма Геродота, которое я отправил с Фомой. Также узнаю по почерку два-три письма, написанные Л. Н. Больше не могу ничего разглядеть. Секретарь поспешил сложить все в досар и закрыл окно.

Мне стало ясно, что отказываться бесполезно, нужно что-нибудь говорить, но что, никак не могу придумать. Решаю еще посмотреть,

что будут спрашивать. Через несколько минут входит следователь. Обращается к секретарю:

– Вы этого индивида отведите вниз, а если меня кто-то будет спрашивать, скажите, что я буду через полчаса.

Сам берет досар и закрывает его в столике. Секретарь обращается ко мне:

– Идем.

Я немного приподнимаюсь и со стоном опять опускаюсь на скамейку.

– Что, больно? – спрашивает следователь. – Это для того, чтобы ты знал, как нам врать. Иди и подумай обо всем хорошенько.

Секретарь позвал солдата, и меня под руки отвели в камеру. Лежу на нарах лицом вниз, спиной и ногами ни к чему не могу притронуться. Рубашка вся мокрая, временами вздрагиваю от холода. Это причиняет мне ужасную боль в спине и ногах. Пытаюсь нарисовать картину, чтобы связать вместе все, о чем меня спрашивали. Придумываю целую историю. Якобы я был связан с подпольной национальной организацией украинцев, которые работают на Украине для того, чтобы свергнуть иго большевиков и освободиться от России. Обдумываю все моменты, где мне могут задать разные вопросы. Решаюсь дать декларацию в таком духе и потом на этом стоять все время.

Знаю, что не обойдется без того, чтобы они все не сверили у Геродота. Но мне неизвестно, арестован он или нет. Поэтому стараюсь выяснить, нет ли его под арестом, и написать ему письмо. С этой целью разговариваю с одним часовым, который, я замечал это, относился ко мне с сочувствием в прошедшие два дня, когда был на посту. Он давал мне курить и вообще относился ко мне не грубо. Он сам из Кишинева, еврей, говорит по-русски, фамилия Берлянд, зовут Авраам. Он рассказывал мне о тяжелой службе в румынской жандармерии. А я ему говорил, что не виновен, что не имею здесь никого из родных, которые бы побеспокоились обо мне, что я беженец из России и что живу в Румынии уже 10 лет.

Он посоветовал мне нанять адвоката, если у меня есть деньги, потому что адвокат быстрее поведет дело, а без адвоката могут держать в сигуранце долго. Я его стал просить, чтобы он отыскал мне адвоката. Он сказал, что не может это сделать, потому что ему целую неделю нельзя никуда отлучаться из караула. Я его расспрашивал, есть ли еще среди арестованных русские. Он мне сообщил, что в общей камере есть двое русских. Один из них старик, военнопленный, он хочет ехать в Россию, сидит здесь уже давно, а другой и сам не знает, за что арестован, он сидит 2 или 3 дня. Я догадался, что это Данилов.

Затем прошу его, чтобы он, если может, передал письмо от меня к одному адвокату. Он говорит, что этого сделать не может, потому

что если узнают, что он передает письма арестованных, то попадет под суд. Я ему клялся, что его не выдам и заплачу за его труды. Он мне пообещал, что может отдать письмо на почту. Я прошу, чтобы он купил конверт и бумагу и когда придет на другую смену, чтобы принес мне. Он обещает это сделать.

Каких мук мне стоило постоять несколько минут у дверей на ногах! Но результаты разговора с часовым меня утешают. Наступает ночь. Я обдумываю, что написать Геродоту, если принесут бумагу, чтобы письмо пошло мне на пользу, даже если оно попадет в руки сигуранции. Связываю содержание письма с придуманным планом моего признания следователю. Внезапно приходит в голову ужасная мысль, что если Геродот не арестован, то все документальные данные он выдал сигуранце добровольно.

Проходит ночь. Наступает утро. Меня не вызывают. С нетерпением жду моего знакомого часового, чтобы написать письмо, зная, что в обеденный перерыв и до 6 часов вечера меня не вызовут. В 2 часа дня заступает на пост мой знакомый. И действительно, он меня не обманул. Принес мне конверт и бумагу, дал карандаш и просил, чтобы я писал осторожно, чтобы никто ничего не заметил.

Я сажусь и пишу письмо такого содержания: «Вельмишановний пане Дм. Вас. (Дмитро Васильович Геродот – Прим. авт.). Пишу вам цього листа з генеральної сигуранці. Я зараз заарештований. Мене підозрюють у шпигунстві на користь більшовиків. Але ж ви знаєте, що я переконаний українець і на таку роботу ніколи б не згодився. А зв'язок з вами я підтримував тільки із-за того, що працював на визволення України. Ви самі добре знаєте, що ми ні до яких румунських справ не втручаємося, а тому я вас прошу вжити всіх заходів, щоб роз'яснити їм, що я не ворог румунської держави, бо мене б'ють і мені не вірять, і вони мають рацію: звідки вони можуть знати, що я працював тільки для визволення національної України. А я сам не можу їх переконати, щоб мені повірили. Ви повинні мені допомогти, як борцєві за визволення України. З пошаною, Андрій».

Я запечатал письмо, написал адрес и отдал часовому. Я попросил его, чтобы он наклеил марку и отдал на почту, и пообещал ему хорошо заплатить, если мне дадут деньги из канцелярии. Он сказал, что денег ему не нужно, а сделает он это только из-за сочувствия ко мне. Вечером меня не вызывали, а вызвали на следующий день утром. Зажоу в кабинет. Следователь говорит:

– Посмотри, на что ты похожий, а признаваться не хочешь. Что ты нам скажешь сегодня?

– Господин следователь, я скажу всю правду, – отвечаю.

– Что ты скажешь?

– Что я был на Украине, что меня послали от подпольной организации национальных украинцев.

– Если ты хочешь признаться, то начинай с того, когда ты приехал в Румынию, как ты уехал и с кем, говори обо всем подробно. Но помни, что за каждое слово ты будешь отвечать. Мы будем все сверять, и если ты будешь говорить неправду, то я тебя заставлю во всем признаться.

Он вынимает из стола бумагу, передает секретарю и просит записывать все слово в слово. Я начинаю рассказывать, что был в украинской армии, воевал против большевиков, в 1921 году бежал с разбитой частью в Румынию, был интернирован в лагерь, в 1923 году выехал из лагеря на работу в Бухарест, потом работал в Плоештах до 1924 года. (Далее я буду приводить свои показания подробно).

В Плоештах ко мне приезжает сотник Запороженко и говорит, что на Украине теперь большое восстание украинцев против большевиков. Ему поручено от украинской эмиграции организовать группу, которой румынские власти дадут оружие и пропустят через границу для борьбы и организации военных отрядов против большевиков. И если я хочу, то могу уехать с его группой. Я с радостью согласился. Он сказал, что когда будем уезжать, то он за мной заедет. Через несколько дней он приезжает ко мне и говорит, что сейчас будет ехать на станцию. Я собрался, и мы уехали в Яссы. В Яссах я встретился в гостинице со всей группой: Зиньковским, Бойченко, Шанкалой и Зиньковским вторым.

– В какое время это было? – спрашивает следователь.

– Это было летом, но я не помню, в каком месяце – в июне или июле.

Он перелистывает досар, обращаясь ко мне:

– Ну, говори дальше, что вы там делали в Яссах.

– Нам принесли оружие в гостиницу, и мы отправились на границу в сопровождении двух штатских из Ясс.

– Как их фамилии?

– Их фамилии я не знаю, потому что они говорили только с сотником Запороженко. На границу мы приехали днем и ждали до ночи у пограничного коменданта, а ночью нас переправили на Украину. Мы 6 суток шли только ночью, а днем прятались в лесу. Потом Запороженко сказал, что нужно закопать оружие в лесу, а самим явиться в милицию и строго запретил нам говорить, что мы пришли с оружием и что об этом знали румынские власти. Мы все были недовольны и хотели вернуться назад. Но Запороженко стал уговаривать нас, что так нужно, что большевики нас не расстреляют, поддержат месяц или два под арестом и выпустят на основании амнистии. Но только нужно говорить, что мы сами убежали из Румынии и хотим идти домой. Он обещал в дальнейшем со всеми держать связь и сообщить,

что делать дальше, когда нас выпустят. Мы с этим согласились. После того, как закопали оружие, мы явились в милицию в местечко, название которого я сейчас не помню. Нас арестовали и отправили в Харьков. В Харькове мы сидели под арестом 3 месяца, нас допрашивали, как мы перешли границу и для чего. Мы все отвечали, что хотели домой и поэтому бежали из Румынии. Когда нас выпустили, я поехал домой. Дома жил месяца 2-3 под надзором милиции и являлся два раза в месяц отмечаться. Потом надзор с меня сняли.

– Чем ты занимался, когда жил дома?

– Я крестьянин и занимался хлебопашеством.

– Говори дальше.

– В 1925 году, весной, ко мне приехал Запорожченко и сказал, что теперь уже нужно нам начинать создавать организацию для борьбы против большевиков среди крестьян. Он жил в Павлограде и сказал мне, чтобы я приезжал к нему каждую неделю забирать листовки и воззвания против большевиков для распространения среди крестьян. Так я работал до 1926 года. Среди крестьян в это время начались волнения, даже бунты. Такие организации были по всей Украине, но многие из них были раскрыты большевиками и уничтожены в пограничной полосе, а у нас на Екатеринославщине, Харьковщине, Полтавщине, Черниговщине и на Кубани до сих пор ни одна не была раскрыта, и все время их члены готовятся ко всеобщему восстанию, чтобы освободить Украину от большевиков и московщины. Летом 1926 года Запорожченко позвал меня и сказал, что надо поехать в Румынию для того, чтобы связаться с нашими братьями-эмигрантами и уведомить их обо всем. Я согласился поехать. Он сказал, что если по дороге меня задержат большевики, то чтобы я ни в коем случае не говорил, что я виделся с ним и он меня посылал, и дал мне адрес Л. Зиньковского в Одессе и письмо к нему. При этом добавил, что Зиньковский знает, что посоветовать, чтобы легче пробраться через границу. Также он сказал, чтобы я в Румынии явился к Геродоту и объяснил ему положение на Украине и чтобы Геродот держал связь только с Зиньковским и больше ни с кем.

– А где ты нашел Зиньковского в Одессе: на какой улице, какой номер дома?

– На улице Набережной, 36.

– А что он там делает?

– Он служит на торговом пароходе.

– Ну, говори дальше.

– Зиньковский дал мне письмо, чтобы я отвез Геродоту, и рассказал, как ехать до границы. Я приехал поездом до станции Попелюхи, а оттуда пошел пешком к границе. Ночью я переплыл Днестр

и приехал в Бухарест.

– А кто тебе дал лодку? Большевики?

– Я переплыл Днестр без лодки.

– А какой сигнал они тебе дали, чтобы вызывать лодку?

– Никакого сигнала мне никто не давал, я прятался так, чтобы меня не поймали большевики.

– Как же так, – говорит следователь, – ты большевик и от большевиков прятался.

– Я такой большевик, что если бы большевики меня поймали, то сразу бы расстреляли.

– А когда ты оказался в Румынии, к кому ты заходил там возле границы?

– Я ни к кому не заходил.

– Кто у тебя есть из знакомых возле границы в Румынии?

– Никого.

– А куда же ты пошел сразу от границы?

– Я пошел прямо на запад.

– В какое первое село ты зашел?

– Я зашел прямо на станцию Шолданешт.

– Но как ты попал на станцию Шолданешт?

– Я спрашивал у крестьян на поле.

– А ты имел румынские деньги, когда пришел на станцию?

– Нет, я имел 20 долларов.

– А где же ты взял деньги на билет?

– Я поменял доллары у одного еврея.

– А ты еврея того знаешь?

– Нет.

– Говори дальше, как ты ехал до Бухареста.

– Я взял билет и приехал в Бухарест. Мне Запорожченко сказал, чтобы я после приезда передал на словах Геродоту, что весь украинский народ уже готов для восстания против большевиков, не хватает только оружия, чтобы все эмигранты-украинцы формировались в воинские части и просили помощи у других западных держав и были готовы к выступлению в то время, когда начнется повсеместное восстание на Украине.

– А ты вместо того, чтобы это передать Геродоту, сказал ему, чтобы он был большевистским шпионом.

– Нет, я ему передал все то, что вам рассказал. Еще Запорожченко просил передать, чтобы Геродот дал ответ и чтобы связь держал только через Зиньковского.

– Но почему не через него?

– Потому что Запорожченко говорил, что он ведает всем цент-

ральным бюро организации левобережной Украины, и если большевики перехватят его связь с границей или случится какое-то несчастье, то могут раскрыть всю украинскую организацию.

– И ты говорил об этом с Геродотом?

– Да, я все это передал Геродоту.

– Ну, продолжай.

– Когда я все это передал Геродоту, и письмо от Зиньковского, то он ему написал ответ и просил, чтобы его лучше поинформировали. Я это письмо отвез Зиньковскому. Тот сказал, чтобы я его отвез Запорожченко. Я так и сделал. Когда я отдал письмо Запорожченко, то он сказал, что нужно еще поехать к Геродоту. Через месяц я опять приехал в Бухарест таким же путем и привез письмо от Запорожченко, в котором он предлагал Геродоту приехать в Турцию, чтобы обо всем лично переговорить, потому что пересылать информацию нелегально через границу очень опасно – могут перехватить большевики. А также он просил Геродота, чтобы тот сообщил ему, когда сможет приехать для того, чтобы Запорожченко сообщил ему адрес, куда ехать. Геродот на этот раз ничего не написал, а сказал, чтобы я передал Зиньковскому, что он не будет иметь никакой связи с ним до тех пор, пока он не будет уверен, что такая украинская организация существует.

– А какой-нибудь адрес в Турции Зиньковский давал?

– Нет, только обещал.

– А ты какой дал адрес Геродоту в Константинополе, когда говорил с ним?

– Ни о каком адресе я ему не говорил.

Следователь роется в досаре, находит какую-то бумагу и читает адрес. Потом спрашивает:

– Кто дал этот адрес Геродоту?

Из этого я понял, что никакие мелочи от них не скрыты, что все это рассказал им Геродот.

– Этот адрес был написан в письме к Геродоту, – отвечаю.

– Продолжай дальше, я послушаю.

– С тех пор, как я приехал к Геродоту, я больше не возвращался на Украину, а жил в Плоештах и работал на лесопильной фабрике до 1927 года. В 1927 году, в июле месяце, я приехал в Бухарест, где работал плотником на фабрике Мисара, на кирпичной фабрике Финцеску, потом осенью обратно перешел на фабрику Мисара и работал там до весны 1928 года.

– А на какой улице жил?

– На улице Кривинени, 77.

– А в полиции был записан?

- Да.
- А теперь где твои документы?
- При аресте у меня забрали все документы.
- Он находит в досаре все мои документы и пересматривает их.
- Хорошо, – говорит. – А почему ты остался в Румынии, а не поехал в Россию?
- Я боялся, потому что там за мной уже следили.
- Так ты говоришь, что с 1926 года в России не был?
- Не был.
- А в Кишиневе ты был?
- Нет.
- Слушай, ты мне говори правду, я не хочу тебя бить. Вот это откуда? – он показывает мне досар еще за 1926 год. – Ты за что там судился?
- Я хотел поехать на Украину, – отвечаю, – но меня задержали на границе и отправили в Кишинев. Там судили в 3-м армейском корпусе и оправдали. Я оттуда вернулся в Плоешты.
- Так ты знай, что нужно говорить все.
- Я ничего не скрываю.
- А где ты взял письмо, которое дал Геродоту месяц тому назад?
- Я решаю, чтобы не выдать Фому, говорить, что был в России сам. Поэтому отвечаю:
- Это письмо я привез от Зиньковского с Украины. Я был месяц тому назад там, но сейчас же вернулся обратно. Зиньковский мне сказал, что меня уже ищут большевики, и когда я бежал сюда, то он дал мне письмо и деньги для Геродота, которые передал его отец.
- А Геродот что тебе говорил?
- Геродот мне ничего не говорил, он написал письмо, чтобы я передал его Зиньковскому, если смогу.
- А где это письмо?
- Я это письмо порвал. Оно было у меня в кармане, а я на работе сильно потел, и оно промокло от пота так, что там нельзя было ничего разобрать...
- А этими днями ты не получал письма из Турции?
- Никакого письма я не получал.
- А кто такая Наталья Ганшина?
- Это жена Куца Фомы.
- А она получает письма из Турции?
- Не знаю. Она мне говорила, что имеет родственников в Турции, тоже эмигрантов. Но я не знаю, получает ли она от них письма.
- При этом я вспомнил, что я давал адрес Ганшиной для писем мне, а Фома ее предупредил, чтобы она говорила, что имеет дядю в Тур-

ции, если ее будут спрашивать, от кого приходят письма.

– А Максима ты знаешь в Турции?

– Нет.

– А что еще ты знаешь о связи Зиньковского с Геродотом?

– Больше я ничего не знаю.

– А откуда ты брал деньги, чтобы ездить в Румынию?

– Мне давал Запороженко. У нас в подпольной украинской национальной организации были членские взносы для издания нелегальной литературы, и из этих денег Запороженко давал мне на дорогу.

– А сколько он давал тебе денег?

– Один раз 20 долларов, в другой раз – 15 долларов.

– А в последний раз сколько тебе дали денег?

– В последний раз я с Запороженко не виделся. Мне дал Зиньковский 25 долларов для Геродота от его отца. А на дорогу я имел свои деньги, которые я заработал на стройке.

– Хорошо, мы проверим, как ты работал, – говорит следователь. – Значит, ты больше ничего не знаешь?

– Нет.

Он обращается к секретарю.

– Вы все записали, что он говорил?

Тот отвечает утвердительно.

– Прочитайте ему.

Секретарь читает.

– Теперь подпиши, – говорит следователь.

Я расписался на каждом листе. Меня отвели обратно в камеру. Я ложусь на нары вниз лицом и думаю, что будет дальше. Боль в спине и ногах немного прошла. От того, что меня целый день без перерыва допрашивали, и от напряженной работы мозгов шумит в голове. Не съел даже ужин, который мне принесли. Заснул и аж утром проснулся. Ожидаю, что будет в этот день. Примерно в четыре часа приходит мой знакомый часовой, говорит, что письмо бросил в почтовый ящик. Разговор с ним – мое единственное развлечение, чтобы забыть о своей участи. Он мне рассказывал, что тоже сидел в тюрьме, знает об избиениях полиции. Он был карманником и взломщиком и сейчас временами подрабатывает этим, когда подкупит старшину и возьмет пропуск в город.

Два дня меня не вызывали. Зовут на третий утром. Ведут в другой кабинет к инспектору. Мой следователь и агенты ходят на цыпочках. Вхожу в богато обставленный кабинет, везде ковры. За столом сидит инспектор с отвратительной рожей, перелистывает мои показания, напечатанные на машинке, исчерканные красным карандашом.

Обращается к следователю:

– Что же он нарасказывал здесь сказок. Мы это давно лучше его знаем, а остальное ложь.

Потом обращается ко мне:

– Ты разбойник, сказки твои я читать не хочу. А где ваше ГПУ, которое тебя послало? А где целая банда таких шпионов, как ты? Где инструкции, которые тебе дали большевики? Все твои показания – ложь. Они еще хотели затянуть в свою банду честного человека.

Он хватает в руки бумаги и мнет их.

– Это все не годится. Допросить его хорошенько. Иди, подлец, да скажи правду, а не сказки.

Меня отводят в камеру. Вечером опять вызывают в кабинет следователя. Следователь обращается ко мне:

– Ты до сих пор врал, а теперь скажи всю правду, чтобы мне тебя не заставлять.

– Я рассказал все и больше ничего не знаю.

– Как это не знаешь? Скажи, от какого ГПУ ты приехал и к кому?

– Я никакого ГПУ не знаю.

– Так ты, значит, не хочешь признаваться? А я уверен, что ты признаешься, – он надавливает на кнопку. – Говори, пока не поздно.

– Я сказал все, где был и что делал после 1921 года, а больше мне нечего говорить.

Входят мои палачи. Опять следует избивание до бессознания. При этом следователь называет несколько неизвестных мне фамилий и все спрашивает, с кем я знаком и кто меня послал. Я все отрицаю и говорю, что больше ничего не знаю. Таких кошмарных вечеров было еще три. Постоянно спрашивают, не принимала ли участие в моей связи с Геродотом Ганшина Наталья, кого я знаю в Турции и с кем имею связь в Болгарии и т. д. Я твержу одно: «Никого не знаю, все сказал».

Избили меня до того, что я не мог ходить три дня. Да и лежать на голых досках одно мучение. Иногда заходит агент и смазывает мне тело спиртом. Адские боли. Почти все тело черное, ноги опухли. Четыре дня я не вижу следователя и очень этому рад. Но вот на пятый день меня утром вызывают. Ведут к следователю. Думаю, что опять предстоит кошмар. Захожу в кабинет.

– Ну, что же, придется тебе дать новую декларацию, – говорит он. – Ту, в которой ты все наврал, инспектор порвал. Но только смотри, больше не ври, а то будет тебе очень плохо.

– Я никакой декларации дать не могу, я больше ничего не знаю.

– Ничего, посмотрим, что ты будешь рассказывать.

Секретарь записал такую же декларацию с моих слов. В этот раз

следователя при даче мной показаний почти не было в кабинете, и никаких вопросов он мне не задавал. Когда я окончил, секретарь мне все прочитал, и я подписал каждую страницу. Меня отвели в камеру. Два дня не вызывали. На третий день утром снова вызывают к инспектору. Вижу, на столе перед ним лежит моя декларация. Обращается ко мне:

– Ты что же, думаешь, что мы всем этим сплетням поверим? Думаешь, мои румыны дураки и ничего не понимают? Ты что здесь нового сказал? Почти слово в слово, как и прежде.

– Больше я ничего не знаю.

– Ты хорошо заучил свою басню, но я заставлю тебя сказать другое. Если ты не скажешь мне правду, то я тебя отсюда не выпущу. Слышишь?

– Слышу, домнуле инспектор, но я сказал всю правду и больше ничего не знаю.

– А я говорю, что ты у меня не отнекаешься. Иди вон отсюда.

Меня отводят в камеру. Два или три дня никуда не вызывают и ко мне никто не заходит. Тянутся однообразные тяжелые дни. Но вот однажды утром слышу крик в коридоре и голос часового:

– Сюда нельзя, здесь секретный.

Слышу другие голоса:

– Дежурный комиссар приказал, что этого тоже в секретную камеру.

– Ну, так ведите его в другую камеру.

– Здесь написано, что в камеру № 2.

– Я пустить не могу, идите к начальнику поста.

Через некоторое время приходит начальник поста и ко мне вводят какого-то клиента. После нескольких минут молчания он заводит разговор, расспрашивает, за что я сижу и долго ли. Я говорю, что плохо себя чувствую и, ничего не отвечая, слежу за ним – что за птица. Вообще я осторожно держался со всеми, с кем приходилось сидеть вместе, и не заводил никаких разговоров.

Клиент мой посидел со мной четыре дня, на допрос его ни разу не вызывали. Он все посылал часовых к дежурному комиссару, чтобы спросили, когда его выпустят. При этом ругал и Румынию, и короля Михаила, и сигуранцу, и комиссара, что его так долго держат под арестом совсем невиновного. Я не знал, что это был агент, когда сидел с ним. Но когда я выходил из сигуранцы, то видел, что он дежурит в кабинете комиссара. Тогда я понял, что его ко мне специально подсаживали. А вообще с того времени я уже сам не сидел, всегда имел приятелей, которые напрасно кормили блох и клопов. Последний мой приятель, русский из Бессарабии, был очень откровенный и

снисходительный ко мне...

27 августа меня вызывают, приказывают забрать с собой все вещи. Я твердо уверен, что мой приятель тоже тотчас освободился и пошел прямо в баню, чтобы отмыться от клопов и блох. Меня ведут не к следователю, а к дежурному комиссару. Затем одевают наручники, накидывают на плечи пиджак и ведут в военный трибунал. Там шесть дней сижу один в камере. На седьмой вызывают. Заводят в караульное помещение, выделяют двух сопровождающих. Они расписываются в книге, что приняли меня, и ведут на третий этаж, вводят в какой-то кабинет. За мной входит один часовой, клацает подборками и вытягивается по стойке «смирно» в углу. За столом сидит такая рожа, какой я еще не видел в жизни: туловище в два обхвата, тройной подбородок, лысая макушка, старательно прикрытая зачесанными со всех сторон вверх длинными волосами. На погонах три серебряные нашивки – чин майора. Это чучело подняло на меня налившиеся кровью пьяные глаза и прогремело басом:

– Как фамилия?

Я сказал. Он перелистывает досар. Вижу там свои документы, фотографии, письмо Пучкова к Фоме, письма Геродота к Л. Н., напечатанные на машинке по-украински, письма Л. Н. к Геродоту. К каждому подшит лист, очевидно, это перевод на румынский язык. Вижу досар из Кишинева, свою декларацию, всю испещренную красным карандашом, и много других бумаг.

– Так что, ты захотел шпионить против нашего государства? – спрашивает он. – Вот только вышла неудача.

Я молчу.

– Что ты можешь сказать, кроме этой декларации?

Я говорю, что больше ничего не могу сказать.

– Значит, ты подтверждаешь все, что написано в этой декларации?

– Да.

Он дает мне на подпись бумагу, чтобы я собственноручно это подтвердил.

– Увидим, как ты шпионил. А теперь можешь идти.

Солдат клацнул каблуками и пропустил меня перед собой к двери. Сижу еще четыре дня, ничего неизвестно. На пятый день вызывают, заводят в караульное помещение. Начальник караула вызывает меня, приказывает шефу «дубы» (закрытого арестантского авто):

– Смотри, держи его в секретной камере, чтобы ни с кем не говорил.

Меня заводят в автомобиль и везут в военную тюрьму. Там записывают в канцелярии и ведут в камеру. Здесь остаюсь на несколько месяцев. На следующий день приносят хлеб весом около килограмма, неплохой на вкус. На обед дают какое-то кушанье, хотя и без жи-

ров, но тоже можно есть: с капустой, картошкой, свеклой, разной зеленью, рисом. Сварено хорошо и имеет вкус. Вечером тоже суп из картошки и круп. Думаю, что так пропасть нельзя.

Потянулись однообразные длинные дни и ночи. Утром – стакан полусладкого чая, в 10 часов – получасовая прогулка с часовым, в 12 часов – обед, три раза в неделю с мясом (мяса 200 грамм), дают картошку, рис, крупу или даже хороший борщ с помидорами, капустой, перцем, свеклой и разной зеленью. На ужин – тоже какой-либо суп. Два раза в неделю дают фасоль. В 9 часов вечера играют «архангела», и я ложусь спать на досках. Правда, есть рогожка, но ее и самый зрячий не увидит, одно название. Стены толщиной в два аршина, потолок цементный, на который сверху насыпан пятиметровый слой земли, там пасется скот администрации тюрьмы. Со стен и потолка вечно стекает вода, сыро и холодно, пол тоже цементный, примерно четыре квадратных метра. Холодно днем и ночью, даже летом. Одежда нет. Не очень мне это нравится, но ничего не поделаешь.

В неведении сижу больше месяца. В сентябре вызывают в трибунал. Заводят к знакомому уже мне чучелу. Он спрашивает:

– Тебя били в сигуранце?

– Били.

– Очень плохо делали, у нас бить нельзя. Но если ты не будешь говорить мне правду, то и я буду бить. Скажи, кто такие Запорожченко и Зиньковский?

Я говорю, что это украинские старшины, которые были эмигрантами здесь в Румынии, потом с разрешения румынских властей уехали на Украину для организации восстания украинского народа против большевиков, чтобы сделать Украину независимым государством.

– А они не агенты большевистские?

– Нет, я за это ручаюсь.

– Кто такой Геродот? Кто такая Наталия?

Он еще задает целый ряд вопросов. Я отвечаю согласно написанному мной в декларации. Конечно, на каждом шагу натываюсь на угрозы, что он меня побьет, потому что я вру. Но я стою на своем. Такой допрос для меня был не очень тяжелым, куда лучше, чем в сигуранце. Это чучело мне больше понравилось, чем та отвратительная рожа в сигуранце.

Уезжаю обратно в Форт Жилаву. Проходит большой промежуток времени. Я так же сижу в секретной камере. Ничего не изменилось, только совершенно износилась одежда. Во время парки у меня сгорел костюм, остался почти голый...

Сижу в камере один. Ужасно холодно. Прошусь у коменданта тюрьмы, чтобы меня хотя бы вместе с другими посадили, если не

дают одеяла, чтобы немного согреться, а то погибну от холода. Он отвечает, что своего одеяла он мне не даст, советует просить у трибунала. Как раз в декабре приезжает комиссар военного трибунала, обходит камеры, заходит и ко мне. Я прошу, чтобы со мной что-нибудь сделали – или судили, или убили, потому что я все равно замерзну, я ведь голый и не имею чем укрываться. Он мне ответил, что я еще не отсидел тех долларов, что получил от большевиков. Но все-таки, по-видимому, распорядился, чтобы меня перевели в общую камеру. На следующий день меня перевели в камеру, где сидели дезертиры – 18 человек.

С тех пор я уже не был изолирован от остальных. Целый день мог ходить во дворе, только на ночь закрывали в камере. Но я вынужден был почти все время сидеть в камере, потому что был одет только в нижнее белье и рваную рубашку. Иногда просил у кого-либо из солдат шинель, чтобы выйти во двор. Зато ночью немного теплей, особенно когда стяну с кого-то шинель и укурюсь. Пока тот замерзнет и отыщет свою шинель, хорошо при этом меня выругав, я успеваю нагреться.

Получив такую свободу, в голову приходит мысль о побеге. Рассматриваю двор, отыскивая удобное место. Говорят, что из этой тюрьмы многие бежали – то в одном, то в другом месте. Но теперь там поставлены часовые. Рассказывают, что в 1926 году здесь тоже за шпионаж сидели многие русские офицеры, и 3 или 4 человека убежали через окно в бане, перерезав решетку. В 1924-1925 годах через ограду возле бани несколько человек убежали днем. Многие убежали за воротами уже при мне. Но для работы за воротами тех, у кого большие сроки, а тем более подследственных, не пускали.

Мысль о побеге не покидает меня, даже приходит во сне. В начале февраля отыскиваю очень удобное место, нужно только пробить стену. Но мне не в чем выйти на холод. Ищу товарища для этого дела. Вскоре нахожу. Это дезертир Капацина Дмитрий, осужденный на три года за воровство. Он взломщик. Я с ним еще раньше подружился. И вот он как-то сам признается, что хочет бежать. Я долго не соглашался, изучая его, не хочет ли он подстроить так, чтобы меня пристрелили при попытке к бегству. Но вскоре я убедился, что он не из таких. Да и если пристрелят, думаю про себя, то больше хоть не буду переносить таких мук, какие я терпел от холода.

Я ему объяснил свой план. В столовой есть угловая стена всего в полтора кирпича, возле нее стоит рундук. В нем нужно сломать заднюю часть и затем уже пробить стенку. Он воспринимает все это с одобрением.

Достаем долото у одного плотника, который работал в мастерской за воротами, стачиваем его о камень, чтобы не было узна-

ваемо, и приступаем к работе. Работаем два дня посменно. И вот все почти готово. Осталось вынуть 5-6 кирпичей и можно свободно пролезть. Я работал последний и уже хотел вылезать, но вдруг появился цыган-дезертир, который захотел спрятать в рундук дрова, украденные в прачечной. Хотя мой коллега и намеревался его не допустить, он все же успел немного приоткрыть дверцы. Конечно, он заметил, что кто-то сидит внутри.

На следующий день мы ожидаем шухера, но с утра все спокойно. Собираемся после обеда продолжить работу. Но неожиданно в обед в столовую приходит комендант со всеми рядовыми сотрудниками администрации и делают осмотр. Я посматриваю на своего коллегу, он бледный как стена. У него в кармане долото, он растерялся и не знает, что делать. В это время собралась толпа зевак. Я незаметно подзываю его, и мы идем в клозет, там он выбросил долото и успокоился. Он рад, что еще не успел залезть в рундук. Везде делают обыски, но ничего подозрительного не находят.

Часов в девять вечера меня вызывают в канцелярию. Вхожу. Спрашивают, не знаю ли я, кто это сделал. Я отвечаю отрицательно. Вводят цыгана. Спрашивают:

– Ты его видел в рундуке?

– Да, это был он, я узнал его по брюкам.

– Ты врешь, – взрываюсь я, – как тебе не стыдно.

Но он настаивает, что видел меня. Я бросаюсь на него и плюю ему в глаза. Тут на меня обрушилась целая свора охранников. Меня избили дубовыми палками, и я очнулся в карцере. Здесь можно было только стоять. Попробовал подняться, но ни руки, ни ноги не слушаются. Ужасная боль во всем теле и в голове, муки невыносимые. Наступает утро. Открывается дверь. Слышу голос:

– Выходи.

Опираясь на стенку, я безжизненно смотрю вниз. Меня хватают два солдата за руки и вытаскивают в зал. Плутонер спрашивает:

– Так ты хотел, чтобы я за твой шпионаж сидел в тюрьме? А ты знаешь, что у меня дети? Ты хотел осиротить моих детей?

В руках у него и еще у троих палки. Спрашивает, кто еще был со мной. Я отвечаю, что я не был там и не знаю, кто это сделал. Снова градом посыпались удары. Бьют по спине, по рукам, по ногам. Затем меня обратно бросили в карцер как падаль. Я бессильно повис между стенками карцера и дрожу от лихорадки. Через некоторое время приходит помощник коменданта, открывает карцер. Требуется, чтобы я выходил. Стою, не подымая на него глаза. Он спрашивает, не болен ли я. Я молчу и не могу ничего сказать, язык как-будто прирос и не двигается. Он ничего мне не сказал, закрыл карцер и ушел. Через

несколько минут приходит с медиком. Тот пощупал пульс и сейчас же приказал, чтобы меня отправили в тюремный околоток.

Лежу в околотке 26 суток. Первые пять дней отхаркивал кровью, потом лишь изредка. Кроме того, что болят руки, ноги и все тело, сильную боль чувствую внутри. Питаюсь порцией наказанного – четверть буханки хлеба и вода. Но меня поддерживали другие, а больше всего мой товарищ. Он приносил и кое-какие медикаменты. В начале марта вызывают в трибунал. Встречаюсь с уже знакомым мне чучелом.

Он спрашивает:

– Ну, что, тебе еще не надоело сидеть в нашей тюрьме? Может, немного исправишь свои показания?

– Я ничего нового не скажу. Все, что я сказал раньше, правда, – отвечаю.

– А ты что, хотел там бежать? По-видимому, ты человек не честный.

– Я никуда не хотел бежать, а меня избили до смерти напрасно.

– Как это не хотел бежать? Нам написали рапорт, что тебя поймали тогда, когда ты долбил стену. Теперь тебе добавят еще одно дело и будет два.

– Меня никто не поймал, и я этого не делал. Я буду писать жалобу о том, что меня избили напрасно.

– Хорошо, ты можешь писать хоть десять жалоб. А сейчас скажи, к кому тебя послали большевики и с кем ты знаком, кроме Геродота?

– Я никогда с большевиками дела не имел и все, что я сказал, это правда. Больше ничего не скажу. Можете меня судить, как хотите, для меня теперь все равно, ведь я кашляю кровью.

– Да, мы тебя будем судить, только не по той басне, что ты рассказывал, а тогда, когда ты скажешь истинную правду. И чем быстрее ты признаешься, тем быстрее выйдешь на волю. А не признаешься, то воли тебе не видать, как своего уха.

– Я больше ничего не могу сказать, можете судить меня как вам нравится.

Это был последний мой вопрос. Меня обратно увезли в Жилаву. Там администрация за пролом стены присудила мне 20 суток карцера с цепями на ногах и карцерный режим. Не буду описывать всего этого, скажу только, что я даже при поддержке некоторых своих знакомых по тюрьме вышел оттуда полуживой. Для меня и сейчас, когда вспоминаю это, все кажется чудом.

Прошло еще десять с половиной месяцев, пока меня вызвали на суд. 24 мая 1929 года я подписал все материалы, а суд назначили на 10 июня. В это время я виделся с Наталией Ганшиной и узнал, что она тоже сидела в тюрьме, в Вакареште, 6 месяцев. Она была такая исхудавшая и измученная на вид, что я ее еле узнал. Мне удалось пере-

броситься с ней несколькими словами. Я ее спросил, какие вопросы ей задавал следователь и что она отвечала. Она мне сказала, что ее спрашивали, где Фома. Она ответила, что он уехал на работу, а куда – не знает. А больше всего спрашивали за письмо. Она говорила, что получила его от дяди из Константинополя, и на этом стояла все время. Я спросил о Данилове – долго ли его держали в сигуранце. Она ответила, что только семь или восемь дней. Я еще спросил, не били ли ее, не насиловали, о чем я слышал ранее. Она потупила глаза и ответила, чтобы я об этом не спрашивал, она обо всем расскажет, когда выпустят, и просила, чтобы я об этом никому не говорил. Из этого я понял, что ее и били, и насиловали.

Наступило 10 июня, день, который я ждал с нетерпением. В свидетели я выбрал Геродота, адвоката мне выделили от коллегии защитников. Но когда я его увидел, то понял, что такой молокосос может помочь только прокурору, поэтому я от него отказался. За несколько минут до начала суда приехал Геродот. Я увидел его, поздоровался. Спрашиваю, как это получилось, что все письма попали в руки сигуранцы. Он говорит, что у него производили обыск и все изъяли. Я спросил, получил ли он от меня письмо из сигуранцы. Он сказал, что получил и что я хорошо сделал, написав такое письмо, что оно мне очень поможет на суде. (Я забыл ранее упомянуть, что это письмо тоже было в досаре и меня в трибунале спрашивали, зачем я его написал. Я говорил, что меня убивали и обвиняли в том, что я специальный агент, посланный большевиками, а не от организации украинских националистов. И поэтому я просил Геродота, чтобы он разъяснил, что я не могу быть большевистским агентом, а он это хорошо знал).

В это время в Румынии была объявлена амнистия, и Геродот мне сказал, чтобы я не беспокоился, меня могут освободить. И если это случится, то чтобы я ни в коем случае не соглашался ехать в Россию, если мне это предложат. Я его хотел еще кое о чем расспросить, но он мне сказал:

– Отойдите и не подходите ко мне, потому что увидят и подумают, что я с вами советуюсь.

Я хотел все-таки продолжить с ним разговор, но он встал и отошел от меня. Затем пришла Наталья. Начался суд. Спросив мою фамилию, судья обращается к прокурору:

– Мне кажется, что подсудимый подпадает под амнистию. Читайте закон.

Прокурор читает и доходит до того места, где говорится, что если подсудимый не отбывал наказание сроком свыше 6 месяцев за такое же преступление в последние три года, то подпадает под статью 2

параграф «Д» закона об амнистии за шпионаж. Опускает лист и обращается к судьям:

– Наш подсудимый как раз подпадает под эту статью, а посему именем закона амнистируется, и я в обвинение не скажу ничего и досар закрываю.

Судья обращается ко мне:

– Был ли когда-либо арестован за шпионаж?

– Нет.

– Судился ли после 1926 года?

– Нет.

– Наказание отбывал?

– Нет.

У меня звучали эти «нет», как у маленького ребенка. Далее судья обращается к составу суда.

– Почтенные господа заседатели, закон действительно амнистирует нашего подсудимого. Но я, как председатель суда, не могу взять на себя ответственность и утверждать, что он не судился, потому что мы не знаем ничего, а в досаре нет никаких подтверждений. А посему я считаю досар неполным и прошу отложить суд, куда мы не наведем справки в генеральной сигуранце, откуда досар поступил к нам.

Члены суда посовещались между собой, и председатель объявляет:

– Суд перенесен на 18 июня 1929 года.

Весь мой восторг улетучился, как будто бы я потерял что-то очень важное. Выхожу из зала, ищу глазами Геродота, но он куда-то увильнул. Наталья в восторге, а я чувствую, что эта амнистия мне не улыбается.

Наступает 18 июня. Меня приводят в зал заседаний. Здесь нет никого: ни Натальи, ни Геродота. Мне объявляет секретарь, что за шпионаж амнистировать не будут, что эти статьи в закон об амнистии были занесены по ошибке, а теперь исключены из него и что я должен взять адвоката, потому что без адвоката нельзя. Я говорю, что мне адвокат не нужен. А он говорит, что тогда адвокат все равно будет назначен от коллегии защитников.

Приходит адвокат, тот же молокосос, говорит мне, что за такое сложное дело он взяться не может, а тем более о шпионаже, потому что нет времени его штудировать. А во-вторых, в таких сложных делах он ничего не смыслит, поэтому советовал мне лучше взять опытного частного адвоката. Я сказал, что у меня нет денег на адвоката и что он мне совсем не нужен.

Мое дело записано первым в списке, вывешенном возле дверей.

Консилиум уже в полном составе, а Геродота все нет. Лишь через несколько минут после того, как меня позвали в зал суда, входит Геродот. Наталия стоит возле меня в клетке для подсудимых. Начал председатель суда:

– Знаешь ли ты, подсудимый, в чем обвиняешься?

– Меня подозревают в шпионаже.

– Значит, знаешь?

– Да.

– Признаешь ли ты себя виновным в том, что шпионил в пользу Советов?

– Факта шпионажа я не признаю.

– Подтверждаешь ли ты суду те слова, которые ты говорил в своих показаниях во время следствия?

– Я могу подтвердить только те слова, которые записаны с моих показаний точно, под которыми я подписывался, а если будет что-то добавлено, то я это не признаю.

– Скажи суду, как ты попал в Румынию и когда?

Я начинаю рассказывать историю, о чем я писал ранее.

– Но почему же ты, уйдя из Румынии с ведома румынских властей, когда вернулся, не явился к властям, а пошел к Геродоту и приглашал его шпионить в пользу Советов?

– Я Геродота не приглашал работать в пользу Советов, потому что я сам боролся и буду бороться за украинскую народную республику, чтобы освободить украинский народ от ига большевиков и России.

– Но почему же ты приехал в Румынию?

– Мы имеем на Украине подпольные национальные организации, от которых я был послан к нашим организациям в Румынии для того, чтобы предупредить их о том, что если будет повсеместное восстание на Украине, то чтобы они были к этому готовы и пришли на помощь.

– А скажи суду: ты прятался, когда переходил границу?

– Да, прятался.

– И сколько раз ты переходил границу нелегально?

– Три раза.

– Значит, когда ты переходил границу и прятался, то ты знал, что делаешь преступление и что за это закон наказывает?

– Да, я это знал, но я не жалел своей жизни в борьбе за Украину против большевиков и сейчас не боюсь умереть за украинский народ. Так что переход границы мне был не страшен, и я не боюсь понести наказание за это.

Затем один из заседателей спрашивает:

– А скажи, подсудимый, ты говорил подсудимой Ганшиной о том,

что ты был в России, и знает ли она о том, что ты держал связь с Геродотом и для каких целей?

– Эта женщина абсолютно ничего не знала, и я не понимаю, почему ее должны судить вместе со мной.

Председатель суда обращается к Наталии:

– А ты, подсудимая, признаешь свою вину в том, что ты помогала подсудимому Скомскому в шпионаже?

Наталия отвечает, что она ничего о шпионаже не знает, как и о том, за что ее арестовали и держали в тюрьме шесть месяцев.

– А скажи, подсудимая, ты знала о том, что письмо, которое ты получила, было от советских шпионов?

Она отвечает, что не получала никаких писем от советских шпионов, а то письмо было от ее дяди из Константинополя. Затем председатель суда вызывает свидетелей и обращается ко мне:

– Зачем подсудимый вызвал через суд свидетеля Геродота и что хочет, чтобы свидетель подтвердил?

– Я вызвал свидетеля для того, чтобы он подтвердил, что я приехал не от большевиков, как меня обвиняли в сигуранце, а что я был в украинской армии и перешел в Румынию с войском, о чем свидетель Геродот хорошо знает, так как он является секретарем украинского комитета эмигрантов в Румынии. А также, чтобы он подтвердил то, что Запороженко и Зиньковский есть не советские агенты, а украинские националисты, которые все время боролись против большевиков и сейчас послали меня не шпионить в пользу Советов, а связаться с заграничной организацией в Румынии для совместной борьбы против большевиков, о чем свидетель Геродот знает и может это подтвердить.

– Скажите, свидетель Геродот, что вам известно по делу подсудимого Скомского?

– Я – секретарь миссии украинских эмигрантов в Румынии. Знаю, что подсудимый Скомский является эмигрантом, потому что мне приходилось ему выдавать соответствующие документы, а также это подтверждается тем, что он записан в алфавитной книге украинских эмигрантов с приложением его фотографии, и документом, выданным ему генеральной сигуранцей в 1923 году. Относительно Запороженко и Зиньковского я могу сказать то, что я знал их как украинских офицеров, находящихся в эмиграции здесь в Румынии. А теперь, когда они живут на Украине, то я не знаю, что они делают. И поэтому, когда они предлагали мне через подсудимого Скомского держать с ними связь, я отнесся к ним с недоверием, боясь, чтобы они не были советскими агентами, а посему отвечал им через подсудимого Скомского, что не буду с ними поддерживать связь, пока не

узнаю, что они действительно служат украинской народной республике.

– А вы, свидетель, подтверждаете, что подсудимый Скомский был в украинском национальном войске, бился против большевиков и перешел в Румынию с украинским войском?

– Подсудимый Скомский не был в украинском войске, которое подчинялось главному украинскому командованию и Центральной Раде в Киеве, а перешел в Румынию с отрядом Махно, который никогда в украинское войско не входил. Когда они перешли на территорию Румынии, то наш комитет их принял под свое покровительство, как и других украинцев.

– Больше вы ничего не знаете по этому делу?

– Нет, – отвечает Геродот.

Мне хотелось подойти и дать ему в морду за такие «хорошие» показания. В это время председатель суда дает слово прокурору, который выступает с обвинительной речью:

– Господин председатель и почетный консилиум! Нам известно, что большевики стараются по всей нашей великой Румынии насадить своих агентов, чтобы разносить свою заразу и шпионить против нас. Они организовали очень много таких банд, в которых работают эмигранты. Благодаря нашей хорошей полиции мы уже многих раскрыли, но еще больше осталось нераскрытых. Эта новая банда, которая хотела втянуть в свою сферу и Геродота, действительно была делом рук большевиков во главе с хорошо нам известными агентами Зиньковским и Запорожченко. И наш подсудимый Скомский является не кем иным, как участником этой организации. Наша славная сигуранца, благодаря ее бдительности, сумела раскрыть эту банду и точно установила, что наш подсудимый Скомский является не одним из борцов за восстановление национальной Украины, как он говорит перед судом, а одним из многочисленных советских агентов.

Господин председатель и почетный консилиум! Вы слышали, что нам говорит свидетель подсудимого Геродот? Он говорит, что Скомский в украинской армии не был, а был в отряде Махно. Кто же такой Махно? Нам всем хорошо известно, что Махно перешел к нам со своей бандой. К ней принадлежал и наш подсудимый Скомский. Мы его приняли как честного эмигранта, дали ему хлеб, соль и приют. А он попытался организовать бунт в нашей провинции Буковине. Мы видим, что все эти организации, созданные большевиками, развиваются все больше и больше и лишь потому, что наши суды очень мягкие. Я призываю суд больше внимания уделять этим шпионским организациям и подвергать суровому наказанию виновных, одним

из которых является наш подсудимый Скомский. А посему прошу наказать его по самой суровой статье закона за шпионаж в мирное время и осудить к 5 годам тюремного заключения.

Предоставляется слово защите. Выходит мой молокосос и говорит:

– Я прошу за отсутствием вины подсудимую Наталию Ганшину оправдать. В защиту подсудимого Скомского ничего сказать не могу и все оставляю на усмотрение почтенного военного консилиума.

Мне предоставили последнее слово. Конечно, послушав прокурора и услышав о 5 годах тюрьмы, у меня дрожь побежала по коже, но все-таки держу слово:

– Все то, в чем обвинял меня господин прокурор, есть лишь слова, ничем не подкрепленные. Я себя виновным в причастности к шпионской организации во вред румынскому государству не признаю. Наоборот, все наши национальные организации надеются, что румынское государство нам поможет освободиться от большевиков если не силой, то оружием. И я, будучи украинцем-националистом, не мог работать на большевиков. А посему в этой части обвинения прошу суд меня оправдать. Что касается обвинения в нелегальном переходе границы, то это оставляю на усмотрение консилиума.

Суд уходит на совещание, меня выводят в коридор. Долго ждать не пришлось. Через несколько минут выходит прокурор и говорит:

– Получил год. Ты доволен?

Я отвечаю, что не понимаю, за что.

– Сделаем пересмотр, – говорит он, – и я уверен, что получишь больше. Ты видел, что я даже досар не читал. Лучше будь доволен этим.

В это время выходит Геродот, берет под руку прокурора, и они идут вместе по коридору в кабинет. Я был до того сердит на него, что взял бы его за глотку и задушил. После всего этого мне стало ясно, что он меня все время продавал.

Наталия очень рада. Секретарь сказал ей, что она оправдана. Я хотел подавать кассацию, но адвокат мне не советовал, да и денег неоткуда было взять. Хотя Наталия обещала заложить все свое имущество: одежду и мебель, занять у кого-нибудь еще 2–3 тысячи лей. Но я, зная, что ее могут выслать за границу, советовал ей обо мне не беспокоиться.

Отбывать наказание мне назначают в центральной тюрьме «Дофттане», где, я слышал, находятся все политзаключенные. Я также слышал, что это самая ужасная из всех румынских тюрем. Но все-таки я был рад, что попаду в нее и увижу всех политзаключенных Румынии. А еще потому, что надеялся передать оттуда через кого-либо весточку о себе в Одессу. Но в «Дофттане» я встретил совсем другую обстановку, чем ожидал. Политическая группа меня не приняла. На все

мои заявления о приеме в организацию мне отвечали, что я шпион, а таких они не принимают. Советовали идти в другую организацию – к тем, кто был осужден за шпионаж.

В эту группу входило несколько человек антисемитов во главе со студентом Ясского университета. Тут были и мадьярские шпионы, и кучка провокаторов, которые были выброшены из организации политзаключенных, и агенты администрации. Сюда попал и я. Положение в тюрьме скверное. Харчи очень плохие: 400 г хлеба и 50 г чего-то вареного без всяких жиров, один раз в неделю дают 95 г мяса на человека. Сижу в одиночке. Здесь есть кровать, рогожка и одеяло. Ночь провожу в камере, день – во дворе. Работы никакой. Сильно голодаю. Не получаю никакой помощи...

На этих харчах я прожил месяц с лишним и до того ослаб, что когда, бывало, засидишься на одном месте, а затем поднимаешься на ноги, то начинается головокружение. В это время на воле рабочие вышли на демонстрацию с требованиями улучшения быта политзаключенных в тюрьмах. Собрание политзаключенных тоже приняло решение выставить свои требования и объявить голодовку. В знак солидарности с другими товарищами мы тоже объявили голодовку. Она продолжалась 41 сутки. Мы ее проиграли только потому, что центральный комитет румынской компартии в это время распался, партия раскололась на несколько фракций и не проводила организационную работу, даже не осведомив рабочие массы о том, что в тюрьмах началась борьба. Конечно, мы кое-что выиграли этой голодовкой, но только временно, не утвердив навсегда особый режим политзаключенных в законе. Зато потеряли двух лучших товарищей, которые умерли после голодовки. После этой борьбы я уже вошел в организацию политзаключенных с полным правом избирательного голоса.

С ноября месяца я стал переписываться с Бугаенко, Даниловым и Натальей, которые мне прислали от имени всей бухарестской группы махновцев одежду и обувь, а также каждый месяц присылали посылки с едой и деньги. По моим подсчетам, они мне помогли на 12000 лей. После голодовки я не мог кушать что попало, лишь бы набить желудок, требовалось специальное питание. Из моих писем они об этом знали и присылали все необходимое. Перед моим освобождением Данилов лично прислал мне новый костюм, туфли, носки, пару белья, в общем, одел меня с головы до ног. Я знал, что это для него было очень тяжело, поэтому обещал отблагодарить при первой возможности.

12 июня 1930 года я покидаю «Дофтану», приезжаю в Вакарешт. Здесь ко мне пришла на свидание Наталия, принесла мне 100 лей и передала от всех наших ребят предостережение, чтобы я ни в коем

случае не соглашался ехать на российскую границу, потому что может быть несчастье. Я, конечно, был этому удивлен. По-моему, так не могло случиться. Наталья сильно просила, чтобы я, если все же поеду в Россию, постарался вытребовать ей визу для выезда из Румынии, потому что ей здесь стало жить совсем невозможно. Агенты и полиция ее беспокоят каждый день. Потом она созналась, что в военном трибунале во время допроса ее насильовали и что она не могла пережить такого зверства, поэтому позже бросалась под трамвай, чтобы закончить с жизнью.

17 июня 1930 года я освободился из тюрьмы. Под конвоем меня опять ведут в сигуранцу. На следующий день утром я встречаюсь с уже знакомой мне отвратительной рожей – инспектором Ионеску. Он меня узнал. Спрашивает, сколько мне дали. Отвечаю, что один год.

– Мало, – говорит, – если бы я был судьей, то я бы тебе дал минимум 10 лет. А теперь куда хочешь ехать?

Я говорю, что без документов я никуда не поеду. А если меня куда-либо хотят отправить без документов, то лучше в Россию.

– В Россию мы тебя не отправим.

– Тогда оставьте меня здесь.

– Здесь тебя оставлять нельзя, нам не нужны такие бандиты, как ты.

– Тогда дайте мне документы и визу, я поеду куда угодно.

– Мы отправим тебя в Чехословакию. Хочешь?

– Если с документами, то поеду. А кто меня примет без документов?

– Ты поедешь в Чехословакию и больше нечего говорить. Но смотри, если вернешься в Румынию, то тебя здесь не примут...

Меня везут в Чехословакию. В ночь на 24 июня 1930 года я перешел границу, два дня блудил в горах, потом вышел на дорогу.

Прихожу в г. Рахов и являюсь в полицию. Заявляю, что меня выбросили из Румынии за подозрение в организации страйка, и прошу, чтобы меня отправили к русскому послу, что я был эмигрантом и жил в Румынии 10 лет. Меня отправляют на польскую границу и выбрасывают в Польшу. Еще в Чехословакии в жандармерии я рассмотрел карту и заметил, что там недалеко до русской границы. Решил пойти в том направлении пешком, но километров за сорок от границы меня задержали в Тлусту жандармы, затем отправили в Тернополь...

Суд меня приговаривает за переход границы к одному месяцу тюремного заключения. Сажу в тюрьму в Тернополе. После отбытия наказания меня опять отправляют в Румынию. Румыния меня не принимает и отправляет назад в Польшу... Меня держат в полиции 5 дней. Я прошусь к губернатору и говорю, что если они меня не отправят в Россию или не дадут никаких документов в тот же день и не освободят, то я объявляю голодовку и никуда не поеду, покуда не придет ответ от Лиги Наций,

куда я буду писать жалобу. Не знаю, помогло это или что-то другое, но меня на следующий день отправляют в Борщов, а оттуда – на границу в комендатуру пограничного отряда. Это было поздно вечером, часов в десять. Приходят два офицера. Во дворе темно, поэтому их лица не могу рассмотреть. Один спрашивает меня:

– Что с тобой?

Я говорю, что меня хотят отправить в Россию.

– А ты что, большевик?

– Нет, не большевик.

– А чего же ты хочешь идти в Россию?

– Потому что мое положение такое, что нужно идти туда, куда ведут.

Два пограничника и жандарм приводят меня на границу к Бугу. Проходим мельницу, вижу проволочное ограждение, впереди внизу видно, как блестит вода. Мне говорят, что речка не глубокая. Я спускаюсь вниз, раздеваюсь и бреду. Стало легче, что освободился от сопровождающих. Но еще побаиваюсь, чтобы не подстрелили.

После переправы через речку иду по дорожке, чтобы встретиться с патрулем. Никого нет. Сажусь на камень и ожидаю. Закурил, думая, что пойдет так быстрее заметят, придут и отведут в комендатуру. Ждал с полчаса, никого нет. Затем сам пошел к селу. Иду по селу, встречаю молодого парня, прошу, чтобы отвел меня в комендатуру...

На следующий день приезжает уполномоченный отряда К-Подольска и меня отправляют туда. Там ожидал три дня, пока придет распоряжение из Одессы. Дождался. Дают деньги на дорогу, и я качу в Одессу к Зиньковскому. Много за это время переменялось. Я даже говорить по-русски разучился. Надо отдохнуть и подлечиться. Вот и красная Одесса. Встаю с поезда, смотрю в календарь: 22 июля 1930 года, на часах – 2 часа 30 минут.

(ГДА СБУ, УСБУ в Запорізькій області, справа № 9973, арк. 41-88)

.....

Документ 33

3 протоколу допиту Г. Кузьменко в опергрупі НКВД СРСР м. Берліна 28.08.1945 р.

Я, начальник опергруппы НКВД №1 гор. Берлина подполковник Нерядов, допросил задержанную:

КУЗЬМЕНКО Галину Андреевну, рождения 1896 года, украинку,

уроженку города Киева, из крестьян-середняков, отец работал жан-дармским писарем. Социальное положение – служащая. Образование среднее. Проживала в гор. Берлине по Линиенштрассе, № 58-59.

Вопрос: В каких отношениях Вы были с Нестором МАХНО?

Ответ: С 1919 года была женой МАХНО, состояла в гражданском браке.

Вопрос: Какое участие Вы принимали в махновском движении на Украине?

Ответ: Проводила культурно-просветительную работу с участием в распространении газет, постановок спектаклей. Вопросом политической работы я не занималась. Эту работу выполнял сам МАХНО и ВОЛИН, который руководил изданием газет, и АРШИНОВ – советник МАХНО.

Вопрос: Как Вы относились к тем зверствам, которые проводил МАХНО?

Ответ: К зверствам, о которых я знала, относилась отрицательно, на почве чего у меня были столкновения лично с МАХНО и с другими командирами.

Вопрос: В каком году Вы перешли границу?

Ответ: В августе 1921 года я вместе с мужем МАХНО и в составе отряда до 70 человек перешла румынскую границу на реке Днестр. В Румынии мы находились 6 месяцев, после чего ушли в Польшу, где находились 2 года.

Из Польши вместе с мужем я выехала в Данциг, где муж был арестован, а я через Берлин выехала в Париж.

В гор. Берлине мне помог оформить документы анархист ВОЛИН для переезда во Францию.

В 1925 году ко мне из Данцига в Париж приехал муж. С 1925 года до 1927 года жила вместе с мужем. В 1927 году в связи с моей работой в «Союзе украинских громадян» во Франции я разошлась с мужем и периодически встречалась с ним до его смерти в 1934 году.

Вопрос: В каких организациях состояли или с какими были связаны во время Вашего пребывания вместе с МАХНО в Румынии, Польше, Германии и Франции?

Ответ: В Румынии и в Польше мы с мужем ни в каких контр-революционных организациях не состояли. В Польше я несколько раз обращалась к работнику советского консульства МАКСИМОВИ-ЧУ с просьбой ввиду моей беременности дать мне разрешение на въезд в СССР, на что положительного ответа я от него не получила.

Во время пребывания в Румынии румынское правительство в прямые отношения с МАХНО не хотело вступать, предлагая все вопросы разрешать через Украинскую миссию в Румынии, во главе

которой стоял МАЦИЕВИЧ. С Украинской миссией сам МАХНО не хотел иметь никаких отношений.

Насколько я помню, единственным человеком, с которым имел дружественные отношения МАХНО, был ХМАРА, который в бытность на Украине являлся командиром повстанческого отряда эсеровского или левозесеровского направления, который в результате встреч с МАХНО заинтересовался теорией анархизма.

Во время нахождения в Польше, где нас содержали в лагере Щелково, нами заинтересовались офицеры из галичан, фамилии которых не помню. Кроме галичан встречались с земляками ЛИМАРЕНКО и ЛУЦКЕВИЧ, бывшими участниками петлюровского движения на Украине.

Во время моего пребывания в гор. Берлине в 1924 году там существовала эмигрантская организация эсеров (фамилию ее руководителя я не помню), через нее при посредничестве ВОЛИНА я получила документы для проезда в Париж. ВОЛИН вместе с АРШИНОВЫМ в Берлине издавали журнал анархистского направления «Дело труда», издание которого потом было перенесено в Париж.

После приезда в Париж я восстановила связь с анархистской организацией, возглавлявшейся АРШИНОВЫМ, через которую была устроена на жительство в Париже.

Из националистических украинских организаций, существовавших в Париже, я слышала об украинской организации германской ориентации, возглавляемой БОЙКО, в составе которой был генерал КАПУСТЯНСКИЙ. Связи с этой организацией я не имела. По поводу смерти мужа генерал КАПУСТЯНСКИЙ написал клеветнический некролог, называя МАХНО бандитом. Во время пребывания во Франции МАХНО поддерживал связь с французскими анархистами из газеты «ЛИБЕРТЭ» и американскими анархистами – «рассветовцами», вел с ними переписку и получал материальную поддержку.

Во Франции я жила до 1942 года, откуда выехала в Берлин.

Вопрос: Причины Вашего переезда в Берлин?

Ответ: Безработица во Франции вообще и особенно трудные условия найти работу для иностранцев. В 1942 году мне было отказано в пособии по безработице и было предложено самой найти работу.

Через специальное бюро, которое было во Франции по отправке рабочих в Германию, я была отправлена в гор. Берлин. К этому времени там находилась моя дочь, выехавшая в город Берлин по тем же причинам в 1941 году, работавшая на фабрике «Сименс» в качестве простой работницы. При помощи дочери я устроилась также работать на эту фабрику в качестве работницы.

Через 7 месяцев в связи с моей болезнью и окончанием контр-

Г. Кузьменко з донькою у Парижі,
початок 1940-х років

акта с этой фабрикой я выехала обратно в Париж, в 1942 году в августе месяце. Через 2 месяца вынуждена была снова выехать в Берлин, т. к. работы в Париже я не могла найти.

По прибытию в Берлин я устроилась на работу на фабрику «Гетвард» благодаря знакомым моей дочери, в частности двум француженкам, фамилии которых не помню. Месяцев через 7 получила отпуск и выехала в Париж с целью вообще остаться в Париже и забрать на жительство туда же свою дочь. Месяца через 2 я вынуждена была снова вернуться в Берлин на фабрику «Гетвард» в связи с тем, что заставляли выезжать на работу в Германию и не давали продо-

вольственных карточек. При обращении к врачам мне выдали справку, в которой значилось: «Должна вернуться в Германию, но только на легкую работу».

Вернулась снова на фабрику «Гетвард». Находясь на службе на этой фабрике, я почти не работала по состоянию здоровья до конца января 1944 года, в связи с чем по настоянию администрации фабрики я вызывалась в криминальную полицию, где мне предъявлялось обвинение в саботаже, несмотря на ряд врачебных документов о моей болезни.

По указанию криминальной полиции я была освидетельствована специальной врачебной комиссией, которая признала меня действительно больной, что дало мне возможность возвратиться в Париж.

В Париже пробыла до апреля месяца 1944 года. В течение этого времени старалась вызвать в Париж на жительство мою дочь. После неудачных попыток возвратилась в Берлин в апреле месяце 1944 года и устроилась на фабрику «Пекагумми» через биржу труда работницей

в портняжское отделение, где и числилась на работе до марта месяца 1945 года, большей частью не работая по причине болезни. С марта месяца 1945 года до прихода частей Красной Армии в Берлин я не работала, добиваясь полного освобождения от обязанности работать.

Задержанная: Галина Кузьменко
Допросил: подполковник (Нерядов)

(ГДА СБУ, справа № 68112 фп, арк. 14-18)

.....
Документ 34

**Висновок за кримінальною справою щодо звинувачення
Г. Кузьменко та О. Міхненко**

«УТВЕРЖДАЮ»
ВОЕННЫЙ ПРОКУРОР В/НКВД
УКРАИНСКОГО ОКРУГА
ПОЛКОВНИК ЮСТИЦИИ /СЕМАШКО/
21 марта 1946 г.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ
1946 года, марта 20 дня, гор. Киев

Пом. военного прокурора КВО капитан юстиции ТИТОВЕЦ, рассмотрев уголовное дело по обвинению КУЗЬМЕНКО Галины Андреевны по ст. 54-13 УК УССР и МИХНЕНКО Елены Несторовны по ст. 33 УК УССР.

НАШЕЛ:

4 января 1946 года НКГБ УССР были арестованы КУЗЬМЕНКО Галина Андреевна и МИХНЕНКО Елена Несторовна – жена и дочь руководителя анархистских банд на Украине МАХНО Нестора.

Следствием установлено, что КУЗЬМЕНКО, являясь женой руководителя анархистских банд на Украине МАХНО Нестора, в 1919–1921 г.г. в составе банд принимала участие в вооруженной борьбе против Советской власти. Вела культурно-просветительную работу с бандитами. В 1921 году, боясь ответственности перед Советской властью, вместе с МАХНО и остатками его банды бежала за границу.

МИХНЕНКО, являясь дочерью руководителя анархистских банд на Украине МАХНО, до 1941 года проживала в Париже. В 1941 году добровольно выехала из Парижа в Берлин, где до октября м-ца 1944 года ра-

Г. Кузьменко в останні роки життя

ботала на немецком военном заводе «Сименс» переводчицей и чертежницей конструкторского бюро. Имея ввиду, что МИХНЕНКО, проживая за границей, имела общение с эмигрантскими кругами, с 1941 года проживала на территории фашистской Германии в городе Берлине, свободное проживание МИХНЕНКО на территории Советского Союза в настоящее время представляет социальную опасность.

ПОЛАГАЛ БЫ:

преступления КУЗЬМЕНКО Галины Андреевны квалифицировать по ст. 54-13 УК УССР, МИХНЕНКО Елены Несторовны – по ст. 33 УК УССР.

Дело по обвинению КУЗЬМЕНКО Г. А. и МИХНЕНКО Е. Н. направить на рассмотрение Особого Совещания при НКВД СССР с ходатайством о применении меры наказания обвиняемой КУЗЬМЕНКО Галине Андреевне 8 лет ИТЛ, МИХНЕНКО Елене Несторовне 5 лет высылки.

Пом. Военного Прокурора КВО
капитан юстиции

(ТИТОВЕЦ)

(ДА СБУ, справа № 68112 фп, арк. 94)

Hurtom.com
vovaniiko

ЗМІСТ

Замість передмови 3

ЧАСТИНА ПЕРША

Страшна ніч у Мишуриному Розі 6

Останній ривок до Гуляй-Поля 13

Переправа через Дністер 19

Важко жити без нагана 25

Сутичка з врангелівцями 32

Втеча з в'язниці 39

Похід до Польщі 47

Операція зі звільнення Махна 54

Махно проти терору 61

Таємна нарада 69

Пригода на кордоні 78

ЧАСТИНА ДРУГА

Під пильним оком чекістів 85

Сліди золота губляться 92

За два кроки від скарбу	101
Зустріч з Пантелеймоном Каретніковим	111
За сценарієм ГПУ	120
Підступна акція «контрабандистів»	128
У пошуках Махна	140
ЧАСТИНА ТРЕТЯ	
За завданням румунської сигуранци	149
У в'язниці ГПУ	159
Зустріч з Лепетченком	170
Загадкове вбивство	179
Вибух у Дібровському лісі	191
Епілог	201
ЛИСТИ. СПОГАДИ. ДОКУМЕНТИ	203

Громадська організація «Товариство Нестора Махна «Гуляй-поле»

Громадська організація «Товариство Нестора Махна «Гуляй-Поле» створена 29 вересня 1998 року у м. Києві. Із 26 жовтня 2000 року Товариство набуло статусу Всеукраїнської громадської організації. Ініціатором створення Товариства та його головою був народний депутат України 2-го і 3-го скликань **Анатолій Васильович Єрмак**.

Основна мета діяльності Товариства – сприяння вивченню, об'єктивній оцінці та популяризації діяльності керівника селянського народного руху України Нестора Махна в історичних подіях ХХ століття, увічнення його постаті в творах мистецтва та літератури, назвах вулиць, участь у заходах з вивчення і шанування історії рідного краю, збереження та збагачення національних традицій, святинь, розвитку духовності, популяризації культурно-побутової спадщини, розвитку традиційних народних ремесел і галузей, зокрема, конярства, козацького бойового рукопашу «Спас», туристичних маршрутів історичними місцями України.

Патріотичне виховання молоді, підготовка її до захисту національних інтересів України є одним з головних завдань Товариства!

Колективні члени Товариства:

– Всеукраїнська асоціація «Афганці Чорнобиля»

(голова правління – **Олександр Рябека**);

– громадська організація Міжнародний освітній фонд ім. Ярослава Мудрого» (президент – **Валентина Стрілько**);

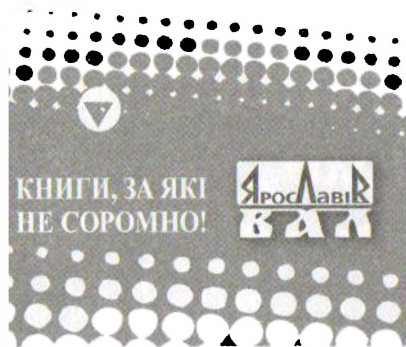
– дитячо-юнацька спортивна школа козацького бойового мистецтва «Спас» (керівник – **Олександр Притула**).

Разом із Всеукраїнською асоціацією «Афганці Чорнобиля» та іншими громадськими організаціями Товариство підтримує учасників ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, воїнів-інтернаціоналістів та їхні родини, надає допомогу у забезпеченні житлом, лікуванні, сприяє захистові їхніх прав і законних інтересів.

Товариство Нестора Махна «Гуляй-Поле» очолює голова Всеукраїнської федерації «Спас» **Олександр Леонтіївич Притула**.

Адреса: 04053, Київ, вул. Артема, 21, офіс 404-406

тел: **(044) 272-20-09**

**Алла Коваль,
Віктор Коптілов**

**«КРИЛАТІ СЛОВА
В УКРАЇНСЬКІЙ
ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ»**

У цій книжці зібрано
й витлумачено
різноманітний лексичний
та фразеологічний
матеріал, який
традиційно об'єднується
назвами «крилаті слова»
та «крилаті вислови»...

**ВИДАВНИЦТВО
«ЯРОСЛАВІВ ВАЛ»**

yar_val@ukr.net
www.yarval.org.ua

01034, м.Київ, вул. Ярославів Вал, 21Є, офіс 57
тел. (044) 234-1524, тел./ф. (044) 486-5378

**Юрій
Щербак**

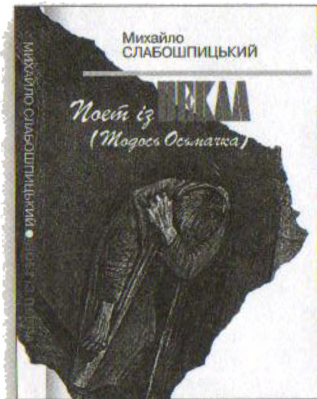
**«ЧАС СМЕРТОХРИСТІВ:
МІРАЖІ 2077 РОКУ»**

Роман Юрія Щербака «Час смертохристів: Міражі 2077 року» є гостросюжетним політичним трилером, дія якого розгортається напередодні Четвертої глобальної війни. Це антиутопія, сигнал тривоги, в якому за гротескною формою і фантастичністю ситуацій стоїть реальна масштабність можливих геополітичних подій майбутнього. Автор широко використовує прийом цитування таємних документів, які розкривають цинізм і подвійні стандарти акторів світової політичної сцени. Збагачений досвідом політичної, державної і дипломатичної діяльності, автор, екс-посол України в США, Канаді, Мексиці та Ізраїлі, дає своє парадоксальне і пророче бачення того, що може статися з Україною в майбутньому.

**Михайло
Слабошпицький**

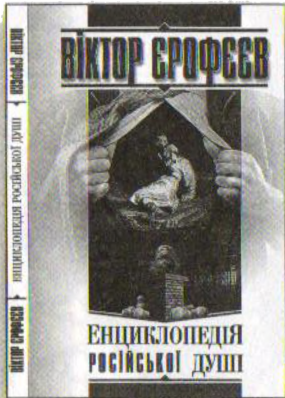
**«ПОЕТ ІЗ ПЕКЛА
(ТОДОСЬ ОСЬМАЧКА)»**

Він був, за словами
Маланюка,
поетом на грані
геніальності...

Віктор Єрофєєв

«ЕНЦИКЛОПЕДІЯ РОСІЙСЬКОЇ ДУШІ»

Роман Віктора Єрофєєва «Енциклопедія російської душі» викликав шквал обурення в Росії. У травні минулого року вимоги притягти Віктора Єрофєєва до суду пролунали з боку багатьох громадських організацій. Тоді справа не порушувалась «у зв'язку з відсутністю складу злочину» та внаслідок малокомпетентності обвинувачів у питаннях філології. За півроку 19 викладачів МГУ звернулися до Мосгордуми з проханням підтримати їхню вимогу «заборонити книгу Віктора Єрофєєва «Енциклопедія російської душі». За що? Відповідь на це запитання отримуєте, прочитавши роман.

Надія Степула

«НЕБО (НЕ) СПОВІДАНЕ. ВСЕ (І) НІЩО»

Роман Надії Степули – це не та традиційна лінійна проза, в якій життя зображується у формах і сюжетах самого життя. Це та новочасна проза, яка виросла на досвіді художніх шукань усієї світової літератури і збагачена її досвідом. Це один із тих небагатьох творів, котрі дають уявлення про те, якою буде наша проза завтра.

**Олександр
Скрипник**

**«УКРАЇНСЬКИЙ
СЛІД У РОЗВІДЦІ»**

Герої художньо-документальних нарисів — люди незвичайної долі й унікальної професії. Вони — розвідники. А ще їх усіх об'єднує місце народження — Україна. Камергер польського короля, генерал французької армії, рятувальники Відня від турецької облоги і Кракова від цілковитого зруйнування гітлерівськими військами, прототипи головних дійових осіб у кінофільмах «Щит і меч», «Салют, Маріє!», «Майор «Вихор», художник зі світовим ім'ям та інші персонажі книги — всі вони у різні часи виконували важливі розвідувальні завдання за кордоном...

**Валерій
Гужва**

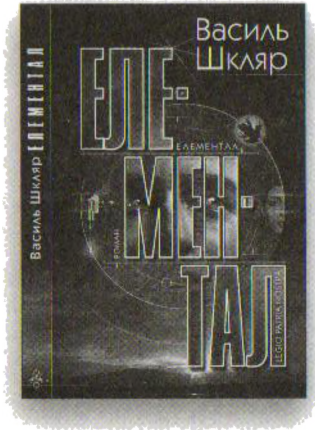
**«СПРОБА
ЖИТИ»**

Несподівані (а чи й неминучі) повороти долі, що їх переживають персонажі роману «Спроба жити», так чи так пов'язані з першими непевними державницькими кроками України. Спроба жити в нових, інколи парадоксальних обставинах, несе людям різних професій, вишколу, досвіду характерів, переконань, моралі.

**Василь
Шкляр**

«ЕЛЕМЕНТАЛ»

Українець, воїн Французького іноземного легіону, отримує завдання вивезти з окупованої Чечні дочку генерала, на яку полюють російські спецслужби. Розпочинається карколомна історія, яка тримає читача в напрузі до останньої сторінки. Роман цікавий ще й тим, що відкриває деякі таємниці російсько-чеченської війни на документальній основі.

**Галина
Пагутяк**

**«ЗАЧАРОВАНИ
МУЗИКАНТИ»**

Новий роман Галини Пагутяк ставить перед читачем одвічні питання про сенс життя та справжні цінності в ньому. Його головний герой, Матвій Домницький, вирушає в містичну подорож у пошуках Прекрасної Пані, його шлях до неї – це й дорога до розуміння самого себе. Поєднання прозорого відшліфованого стилю з розглядом неперехідних філософських проблем створює враження глибокої води, в якій прагнеш роздивитися дно.

ДЪЛО

6

КОШТОРЫ

Камаренская

Екатеринославской Губернской Тюрьмы

въ Кандидатскомъ архиве:

Из *Исторы*

свѣдѣній *Иванова*

фамили *Наймо*

Свѣдѣнія объ арестантѣ:

Имя арестанта *Кр. ево Гусей-Тоса, свѣдѣн. Александровича у. Екаториноситъ 7.*

Имя арестанта _____

Самыя важныя свѣдѣнія _____

Будемъ ли (подпись) *грамотной*

Варшавскій *Православ. Бюро 2/* Препод. *рота. А*

арх. *У* архив, *мнѣ* *исполн.* *мнѣ* *Курск.* *мнѣ* *ошлѣн.*

носа *мнѣ* *рота* *мнѣ* *подполковн.* *Курскій*

волосы: на волосахъ *мнѣ* *рота* *мнѣ* *рота*

барда *особыя* *рота* *на* *свѣдѣн.* *цѣнѣ*

Ононо *мого* *исполн.*

Почтѣннѣ *Свѣдѣн.*

ПРИМЪТЫ:

Рост: 2 арш. 3 верш
 Глаза: карие 1) *сидне* 2)

Волосы: голубые *т. рудые*
 Шерсть: и усе *руде*

Глаза: 1) *Карие* 2) *Темные*
 Цвет: и вода: *Карие* 1) *Темные* 2)

Очищен

- 1) РАЗ
- 2) ЧЕРТ
- 3) ЗЛОБ
- 4) ПРОТЯЖАНИЕ
- 5) ПРОТЯЖАНИЕ
- 6) ПРОТЯЖАНИЕ
- 7) ПРОТЯЖАНИЕ
- 8) ПРОТЯЖАНИЕ
- 9) ПРОТЯЖАНИЕ
- 10) ПРОТЯЖАНИЕ
- 11) ПРОТЯЖАНИЕ
- 12) ПРОТЯЖАНИЕ

- 1) РАЗ
- 2) ЧЕРТ
- 3) ЗЛОБ
- 4) ПРОТЯЖАНИЕ
- 5) ПРОТЯЖАНИЕ
- 6) ПРОТЯЖАНИЕ
- 7) ПРОТЯЖАНИЕ
- 8) ПРОТЯЖАНИЕ
- 9) ПРОТЯЖАНИЕ
- 10) ПРОТЯЖАНИЕ
- 11) ПРОТЯЖАНИЕ
- 12) ПРОТЯЖАНИЕ

Возраст: с 18 лет, 19 лет, 20 лет

ОСОБЫЕ ПРИМЪТЫ

Уши: с 18 лет

- 1) РАЗ
- 2) ЧЕРТ
- 3) ЗЛОБ
- 4) ПРОТЯЖАНИЕ
- 5) ПРОТЯЖАНИЕ
- 6) ПРОТЯЖАНИЕ
- 7) ПРОТЯЖАНИЕ
- 8) ПРОТЯЖАНИЕ
- 9) ПРОТЯЖАНИЕ
- 10) ПРОТЯЖАНИЕ
- 11) ПРОТЯЖАНИЕ
- 12) ПРОТЯЖАНИЕ

На мой цвет ирландский
уши

Возраст: с 18 лет

Цвет: *Маленький розовый*

Возраст: с 18 лет, 19 лет, 20 лет

Приметы: *Дважды 9 лет 19 10.*

Фотопортрет

15 августа

Дактилоскопический отпечаток
 Стоя: отпечаток на белом
 и ладони: *Дважды 9*
 пальцы: *Валерий*

18/11 года № 11

Нестор Махно.

У книзі Олександра Скрипника «За золотом Нестора Махна», написаній на підставі маловідомих архівних матеріалів органів державної безпеки, розповідається про заплутану і драматичну історію пошуку махновських скарбів, полювання чекістів на Нестора Махна

під час його перебування за кордоном, а також про сповнене пригод і поневірянь життя махновців у еміграції.

Автор книги – журналіст, дослідник історії українських спецслужб. З-під його пера вийшли книги «Український слід у розвідці» (2009 рік), «Керівники української зовнішньої розвідки» (2010 рік, співавтор), численні публікації про діяльність вітчизняної розвідки і контррозвідки.

9 789662 151886 >